

ZENBAKI HONETAN

1982ko JAKINen hirugarren zenbakia dugu hau, bigarren aldiko 24.a.

Zenbaki honen edukinaren aurkezpena egiten hastean, esan dezagun urteko hirugarren zenbakia ez dela monografikoa izaten. Oraingoa ere ez da, nabiz eta lehen artikuluko luzeak tankera hori eman. Lehen artikuluko honetan frankismoaren kultur jenojidioa aztertzen du J. M. Torrealdaiak. Frankismoaren hizkuntz filosofia arakutzen saiatzen da, baina batez ere frankismoaren hizkuntz praxia azpimarratu nahi du, hots, euskarari egin izan dion gerra birian, eskolan, elizan, prentsan, etc. Artikuluko honen egokitasuna are biziagoa da hauteskunde garai honetan, politikoen hizkuntz eskaintzak neurtu abal izateko ere.

Orain eta Hemen sailean bi artikuluxka bakarrik ematen ditugu. Bata, Ch. Darwin-i buruz, mendeurrena dela eta. Eta bigarrena, Malvinak irletako gerraren aitzakiaz, kolonialismoaz gogoetatxo bat.

Gaiak sailean hiru artikuluko ematen ditugu oraingoan. Lehenean, J. Intxaustiren eskutik Leopoldo Etxeberria zena, «Leo», «Anatsan», sindikalista, kooperatibista, euskaltzale, idazle eta historilari bezala ezagutzen dugu. Bigarrenean, A. Urrutia bere espezialitateaz ari da, Zuzenbideaz. Zuzenbide pribatuaren egoera eta etorkizuna aztertzen ditu oraingoan.

Bestalde, J. Kortazarren obizko kolaborazioa ere badugu. Li-

buru bat ez baino gai bat aztertzen du oraingoan, XVIII. mendeko lirika herrikoia alegia, honela lehen egin zuen lirika gortesauri buruzko azterketa luzatuz.

Liburuak sailean garrantzizko gai bat dakargu, eta garrantzizko liburu bat: El Desempleo en el País Vasco. Gai boni JAKINEK jadanik heldu dio 16. zenbakian, I. Garaialderen eskutik. Beroni eskatu diogu orain liburu berriaren kritika. Artikulu honetan, ba, LKAren azterketaren laburpena eta balorapena egi-ten ditu I. Garaialdek.

Kultur Bideetan sailaren asmoa euskal kultur mugimendua ezagutaraztea da, kultur protagonisten beren bidez. Gaurkoan, M. Lasak SEIE (Salleko Euskal Idazleen Elkarte) aurkezten du.

Gutunak sailean hilberri baten gutuna jasotzen dugu, «in memoriam» gisa. Nikolas Alzola Gerediagak aurten bertan JAKINen Zuzendariari bidalia. Gutun hau argitaratuz Nikolasengana gure estimua eta begirunea agertu nahi ditugu batetik, eta bestetik beraren nortasuna hobeki ezagutzen lagundu eskutitz honetako bere izpirituaeren berri ematea tarteko dela.

Euskararen zapalkuntza (1936-1939)

Joan Mari Torrealdai

«Frankismoak Euskalerriarekin egin duen jenezidioa, gaurko belaunaldikoak ondotxo konturatzen ez diren modukoa izan zen»

(J. Etxaide)

0. SARRERA

0.1. Oroitzapenak eta informazioa

Euskaldun gazteak ez du aintzat hartzen Euskal Herriaren aurka frankismoak egindako kultur jenezidioa. Aintzat ez hartu ezeze, ezagutu ere ez du egiten: kultur jenezidio honen ez garrantzirik, ez daturik ezagutzen du. Salakuntza pare bat, gehienik ere.

Euskaldun larriak, gerra ezagutu duenak, hainbat arinen «ahaztu» egin nahi izan du nonbait garai ilun hori. Gehiegi sofritu zuen orduan. Bere gorputzean eta gogoan zapalkuntza jasateak, ordea, ez du esan nahi, nahitaez, zapalkuntzaren goibeheak artez eta zuzen eta beren osotasunean ezagutzen dituenik. Anekdotak bat edo beste, eta oroitzapen gaizto bat: horra zer bilakatu den askorentzat kultur jenezidioa. Urteek egiten dutena. Sintomati-koak dira K. Mitxelena-ren beraren hitzak:

(...) La época terrible, que todo el mundo recordaba con verdadero horror, fue la del invierno de 1941-1942: debió de ser la pesadilla. Es el momento en que el Gobierno Militar de Guipúzcoa publica una nota diciendo «que ya está bien de hablar en dialecto...». No contento con esto, el «Diario Vasco»

añadió una nota de su propia cosecha que venía a decir que «si éramos españoles, había que demostrarlo con los hechos...». La gente más o menos tímida tenía miedo de hablar en euskera en público. Prohibición formal no existió, pero para el franquismo nunca ha habido problemas legales. Te podían meter en la cárcel por algo que no prohibía ninguna ley; no había medio de protestar por una detención injusta...¹.

Euskararen aurkako kanpaina hitz hauek gogoratzen eta iradokitzen dutena baino askoz maltzurragoa izan zen. Eta gainera, publikoan euskaraz egitea espreski debekatu zuen frankismoak.

Ez ahazterik eta ez ez-egagutzerik dago frankismoaren kultur jenojidio hori. Gure gaurko egoera, horrexek baldintzatua bait dago goitik behera. Oroitzapen historikoari uko ez egiteagatik ezeze, presentean bizi dugun egoera hobeki ulertzeko ere, behar dugu hedatsuki azaldu frankismoaren zampaketa hori.

Behar-beharrezkoa deritzot informatzeari, gogoratzeari, xeheki agertzeari. Hurreko historiari dagozkion lan guztietan esan ohi dena errepikatu beharko dugu hemen ere: ez da lerro hauetan irakurri behar errebantxismorik, gorrotorik, erresuminik; ez da zauri itxi-berrien berritzerik nahi. Baina bai errealtatea ulertzea, ordukoa eta oraingoa, orduko eta oraingo hizkuntz konportamenduak.

Beldur naiz ez ote zaigun gertatzen ari kultur jenojidio honen oroitzapena galdu-ala geure kulturaren kontzientzia epeldu egiten zaigula. «Zapalkuntzaren erreferentziatik» bizi ginenean, eman dezagun orain dela 10-15 urte, euskararen agoniaz mintzatu ohi ginen. Horren kontzientzia zolia genuen euskal kulturgintzan. Gaur ez bezalakoa. Egun, errealtatea kualitatiboki horrenbeste aldatu gabe ere, «kontzientzia agoniako» hori galdu egin dugu: talde errebindikatzaila eta salatari batzuetara baztertu dugu. Señale ona ote?

0.2. Blackout politikoa

Bere *Catalunya sota el règim franquista*² espainolez ematekoan, 1979an, honela idazten zuen sarreran Josep Benet-ek:

«Hay que tener en cuenta que el genocidio cultural cometido contra Cataluña por el régimen desaparecido, utilizando el nombre de España, es uno de los capítulos de la historia de los

últimos cincuenta años que más silenciado fue bajo la anterior situación política. Es natural que así fuera: No iba a permitir el dictador que se diera a conocer una de sus actuaciones más condenables. Pero resulta que bajo la nueva situación política, el silencio ha continuado, excepto en Cataluña. La Televisión Española, por ejemplo no ha dedicado el más mínimo espacio a este tema. Lo ha ignorado, como lo ha ignorado prácticamente toda la prensa publicada en Madrid. Como lo ha ignorado también el Gobierno que no ha hecho nada para reparar los daños del genocidio. No es de extrañar, pues, que un hecho de tanta gravedad y transcendencia sea desconocido por la casi totalidad de los ciudadanos no catalanes del Estado español».

Erabat ados nago J. Benet-en ikuskera honekin. Francok zapalketa hori isileraztea, aise ulertzen da. Gutxiago uler daiteke, egia esan, postfrankismo honetan, prentsak, telebistak eta Madrilko Gobernuak izan duten jokaera. Baina, nere ustetan, inolaz ere ez uler eta ez onar daitekeena da Euskal Herrian diharduten indar politikoen jokabidea. Katalunian, nonbait, ez da berdin, J. Benet-i sinestekotan. Han kultur jenezidio hori ezagutzera eman bide dute.

Gurean behintzat ez da horrelakorik. Nork eskatu du serioски «reparar los daños del genocidio»? Errebindikapen mota hau gure gizon politikoak ez du aintzat hartu ere egin. Ezker-eskuin, abertzale-espainolista, gure indar politikoak, beste deusetan ez bada ere, honetan behintzat bat datoz, «consensus»a lortu dute: frankismoaren kultur jenezidioa isiltzean. Arazo honetaz, blackout, iluntasuna, isiltasuna. Aipatzea bera ere ez dago begi onez ikusia. Gure politiko berriarentzat, horrelakorik aipatzen duena, abertzale kriptikoa, atzerakoia da, edo estremista, itzulipurdikatzaila, edo kulturalista inozoa. «Hizkuntz borrokak» prentsa txarra du.

Gaitz erdi, hala ere, jokaera honek bestelako ondorioz ez balu. Badu, ordea, eta jadanik eman du fruiturik euskal gizartean oroitzapen historikoaren uko honek. Zer besterik da gure gaurko elebitasunaren politika? Hor dugu Estatutua. Indar politikoen hizkuntz politikak (ez naiz Eusko Jaurlaritzaz ari orain) gaurko une historiko hau soilki hartu nahi du aintzakotzat, alegia, «egoeira *erdaldun*» hauxe (%75 erdal hiztunak, %25 euskaradunak), eta ez nola eta zergatik honaino iritsi garen. Esan gabe doa, po-

litika honekin euskara geroz eta bazterrago izango dugula, eta (kasu!) integrazio-tresna ez, oztopo baizik bihurtuko zaigula gutxi barru.

0.3. Politika eta Euskara

Frankismoaren kultur politika aztertzen duen ikerketa, dextente ugalduta da Espainian azken urte hauetan. Ia denetan hizkuntzen diskriminazioak ez du lekurik. Antenak falta, arazoak jabetzeko.

Azken aldi honetan Euskal Herrian bertan argitaratu diren historietan ere euskarari frankismoak egin erasoak apenas duen tratamendurik. Historia «politikoak» dira.

Zer esan euskal intelektual eta ikertzaileen jokabideez?

Hasteko, euskaraz arduratu den intelektual asko hizkuntzaren barneko arazoetan murgildurik egon da, euskararen batasuna edo normalizazio linguistikoa dela eta. Sarri, euskararen gizarte-hegadura bigarren mailan utziz.

Bigarren, azken urteotakoa da soziolinguistikarekiko zaletasunaren gizarteratzea. 1970 hamarrurtekadaren azken aldi ugalduta dira euskararen gizarte-egoerari buruzko azterlanak. Aipagarriena, zalantzarik gabe, Euskaltzaindiaren aginduz *Siadeco*-k buruturiko *Estudio sociolingüístico del euskara* da. Zertan esanik ez, lan-mota hauek hizkuntz plangintza baten oinarri dira.

Eta hirugarren, «politika eta euskara» bikote bezala kezkatu duen euskal intelektualik ez da falta izan gure artean. Ardura hau maila eta norabide desberdinetan hezurramitu da. Maila teorikoa izan dela nagusi esan dezakegu.

Lehen fase batetan, 1950-1960 inguruan, politika abertzale batetarako errebindikatu zen euskara abertzaletasunaren korrante handi baten aurka. Abertzaletasun berrituak odolaren, arrazaren eta jatorriaren aurretik jartzen zuen euskara. Krutwig, Txillardegi eta beste zenbaiten lana zentzu honetan ulertu behar da³. *Vasconia* liburu mugarri bat izan da auzi honetan.

Bigarren fase batetan, 1970 aldera, ezker politika abertzale batetarako errebindikatu behar da euskara. Hots, nola integratu

eta «justifikatu» euskara ezker politika batetan, ezkerraren korronte klasikoen aurka. Borroka honen harian uler ditzakegu Paulo Iztueta eta Jokin Apalategi bikotearen lan emankorra, Joxe Azurmendiren *Hizkuntza, Etnia eta Marxismoa* liburua, eta beste askoren lan apalagoa.

Gaur egun goitasun teorikoetatik azterketa positiboetara jaitsi nahi dugula ematen du.

Nere lan hau ere azterketa positibo bezala aurkeztu nahi nuke, frankismoaren hizkuntz filosofiaren eta praxiaren analisi gisa. J. Urrutiak⁴ egindako legeen azterketaren eta J. Intxaustik⁵ seinaturiko bidearen ildotik.

Horrela bada, idazlan honetan beste perspektiba batetan ikusten ditugu euskara eta politika: ez dugu aztertzen hizkuntzaren pisua, lekua eta eginkizuna politikan, alderantziz baizik, politikaren pisua hizkuntzan, hots, frankismoak nola ulertu eta erabili duen euskara.

0.4. Kultur jenezidioaren hastapenak

Frankismoaren aldi osoa ez baino lehen urteak aztertzen ditut hemen, labor beharrez. Zehatz esanda, gerra-aldia soilki: 1936-1939. (Inoiz geroko gertakariak edo legeak, tarteka-marteka sartzen baditut argitasunaren eta ulergarritasunaren aldera da).

Aukera hau lan mugaketa hutsa da. Ez du, inolaz ere, adierazten, esate baterako, zapalkuntza urte horietan bakarrik eman zenik edota geroko zapalkuntza aurrekoaren berdin-berdina izan denik. Aukera honek abantaila bat badu, hala ere, eta ez txikia: kultur jenezidioa «à l'état pur» ageri da urte horietan, puripurian, larru bixian, estalkirik gabe, den bezalakoa (eta gerora ere diximulu gehiagoz izan den bezalakoa).

Geroko zapalkuntzaz ez dugu hemen ihardungo, zeharbidez ez bada. Badirudi, frankismoa bere osotasunean hartuta, errepresoari gagozkiolarik, alditan bana dezakegula. Aztertzaileak oro ez datoz bat aldien bereizte honetan, baina lerro nagusi batzua nabarmentzen dira. Tabares-ek, adibidez, hirutan banatzen du frankismoa: 1939-1951 («la toma del poder cultural»), 1951-1956 («El 'Sexenio liberal'»), 1956-1975 («El lento despertar»)⁶. Alda-

kuntzaren hasiera beranduago jartzen dute beste batzuk, kasurako, Ninyoles-ek eta Siadeco-k. Luzeago emango ditugu bion eritziak, geure azterketaren aldia eta zapalkuntzaren bilakaera argitzen dutelakoan:

«La actitud del Régimen de la postguerra hacia las lenguas o «dialectos» de la periferia permanece básicamente inalterada hasta mediados de la década de los cincuenta.

(...)

Como ya he dicho, es hacia mediados de la década de los cincuenta cuando empieza a abrirse una nueva política lingüística de signo tecnocrático, en la que comienzan a tolerarse ciertas formas de expresión cultural en las lenguas no oficiales. Superado en parte el período de represión de la postguerra, en el que el hecho lingüístico es negado y combatido abiertamente, adviene una nueva etapa de minimización e intento de integración jerárquica. Este nuevo período va cristalizando lentamente hasta comienzos de la década de los sesenta —convencionalmente, con la mayor liberalización del ministerio de Fraga en 1962—, para presenciar en esta misma década y en la siguiente un enorme resurgimiento de la actividad cultural periférica»⁷.

Ninyoles-ek baino urte batzuk beluago markatzen du Siadecok aldakuntzaren epea:

«Si fueron graves los estragos que se registraron en el campo lingüístico como consecuencia de la abolición foral, lo que llegó con la dictadura franquista puede considerarse como intento de arrasamiento y erradicación de la lengua.

Desde el primer momento y con saña despiadada, se inicia una política de persecución sistemática de todo lo que sea euskaldun: prohibición de inscribir nombres en euskara en el registro civil, prohibición de utilización de títulos y razones sociales en euskara, represión de usos y costumbres, prohibida y duramente sancionada la utilización de los colores del emblema vasco en las prendas de vestir o en cualquier objeto, consideradas todas ellas como 'anomalías resultantes de la morbosa exacerbación, en algunas provincias, del sentimiento separatista'.

(...)

Como resumen de este primer período de la dictadura franquista puede decirse que el objetivo de la erradicación del euskara se llevó a efecto en dos niveles:

- el nivel legal (Leyes, Decretos, Ordenanzas y Consignas).
- el nivel práctico (aplicación estricta de la ley por todas las personas investidas de cualquier tipo de autoridad: secretarios, maestros, curas, alguaciles, etc.).

A medida que van transcurriendo los años y sobre todo a partir de 1960, se registra una relativa distensión que afecta, no al nivel legal que sigue vigente, sino en la aplicación práctica de lo establecido en la ley.

Efectivamente, a partir de estas fechas se aprecia una tolerancia que progresivamente se va ampliando hasta 1975.

(...)

Por fin, con la publicación de la Nueva Ley de Educación, se admite el cultivo y enseñanza de las lenguas vernáculas en los centros de enseñanza oficial»⁸.

0.5. Gertakariak eta legeak

Sarrera honen azken lerro hauetan argi dezagun lan honen al-kantzua zein den.

Edozterarik aurkituko du irakurleak lan honetan: anekdotak, gertakizunak, salakuntzak, eritziak, ikerketak, legeak, arauak, ordenak, aginduak. Beraz, jatorri eta izaera guztiz desberdineko informazioa bildu nahi izan dugu. Eta on da horrela, errealitate ere horrelakoxea izan delako, orokorra eta nahasia.

Bildutako informazioak bere funtzioa egoki betetzen duelakoan nago. Izan ere lan honek frankismoaren hizkuntz politikaren indikatzaile batzuk seinatzea beste pretentsiorik ez du, era askotako indikatzaileak.

Lana, gainera, ematen dugun honetan, behin-behinekoa da, azterketa luzeago baten hasiera izan nahi lukeena. Ez legeak oro ematen ditugu, ez gertakari guztiak biltzen. Ia dena egiteko dago eremu honetan, hots, informazioa biltzeko eta monografiak ikeritzeko. Berandu baino lehen mugitu beharko genuke gertakarien bila zapalkuntza bere haragian jasan dutenengana joz. Paralerroki, profesio bakoitzak, bere sailean gertatu denaren berri, bildu eta eman beharko luke. Baina utz dezagun asmoen eta projektuen arazo hori, oraingoz.

(Dena den, kultur jenezidio honi buruzko informaziorik inork bidaliko balit, mila esker aurretiaz).

Irakurleak lehen begi-kolpez ikus dezakeenez, artikulua bera luze-zabalean aipu-pasartez josia dago. Lana horrela antolatzearen arrazoia honetan datza: autuan dugun arazorako ez da aski le-

gearen agindu soila eta erreferentzia hutsa ematea; hobe —eta beharrezko— da, tonua, izpiritua, filosofia, giroa, logika agertzea eta adieraztea, textua eta textuingurua, alegia. Askotan horregatik, textu batetik bestera irakurlea gidatzea da nere lana, ez besterik. Eta beti, aipua argi eta garbi berez mintza dadila lortzea.

1. NAZIO BAKARRA, HIZKUNTZA BAKARRA

Jokaera linguistikoaren atzekaldean frankismoak duen izpiritua, ideologia, ikusi nahi genuke, gaingiroki noski, sail honetan.

Egia esan, badirudi Estatu berriak teorizazio handiren premia-rik ez duela nabaritu. Originaltasunik, bestalde, ez zaio inondik antzematen. Hizkuntzaren eremuan aplikatu duen politika, esaterako, politika zaharra da.

Teorizazioaren lekuan komentzimendu gotor, «idées-force» eta printzipio erabakitzailerik batzuk izan ditu frankismoak bere lehen momentuan. Ideia hauek, lege, arau, iruzkin, artikulua eta non-nahi barreiatu ikusten ditugu. Enuntziatu soil hauexek gidatzen dute aginte berriaren eskua. Frankismoak argumentazio politikoa ezagutzen du. Agintearen aparatu osoa eskutan du-eta, ez du beste deusen beharrik.

Frankismoaren argumentazio politikoaren lau zutabe aztertuko ditugu jarraian, hizkuntz politika hobeto ulertzeko asmotan. Hona lau puntuok: 1) Gaztela eta Espainia: gauza bera; 2) Inperioren garaia; 3) Espainiaren batasuna: herriak eta hizkuntza; 4) Konkistaren arrazoiak.

Lau zutabeok oinarri eta habe bakarra dute: Espainiaren batasuna.

1.1. Gaztela eta Espainia: gauza bera

Guztiz Gaztelazalea da Estatu berria. Gaztelaren dohainak, izakera, nortasuna, Estatu osoko herrietara zabaltzeko nahi ditu. Espainia berriaren sinboloa da Gaztela.

Orain baino lehen ditu erroak Gaztela eta Espainia bat egiteak. 98ko belaunaldia Gaztelaren mireslea da. Ortega y Gasset-

-entzat buru gaztelauek bakarrik uler dezakete Espainia «integralla». Ortega y Gasset-en ikusmoldea osoki bere egiten du faxismo espainolak:

«Porque, no se le dé vueltas: España es una cosa hecha por Castilla, y hay razones para ir sospechando que, en general, sólo cabezas castellanas tienen órganos adecuados para percibir el gran problema de la España integral».

Francorentzat «espíritu castellano nacional» da Espainiak behar zuena, eta orain baduena:

«Al levantaros con aquello no defendáis sólo un espíritu castellano nacional, sino que resolváis un problema de civilización, demandado por un espíritu castellano, un espíritu español que iba faltando a España»⁹.

Zer zen, ba, Gaztela frankismoarentzat, «la encarnación en el Estado de la política castellana» eskatzeraino iristeko?

Gaztela, hasteko, batasuna da. Areago: batasun nazionalaren egilea, zentzu nazionalaren garantia, periferiako «lokalismoen», «partikularkerien», «egoismoen» antidotoa.

Gimenez Caballero-rentzat, «Castilla es pan y rebaño, los víveres de la guerra». Alegia, inola ere ez «ideas republicanas gordinflonas, regionalistas, fraternizantes»¹⁰.

Ideologia honen adierazgarri gisa, Javier Martínez Bedoya falangisten zuzendari gorenetakoren artikulua merezi du aipamen bat (*Unidad*, 1937.12.02):

«Castilla curtida por todos los rigores y por todas las ingratiudes, materialmente pobre, apretada en una vida descarnada y llena de reciedumbre espiritual, jamás ha sentido narcisismo político ni ha podido cultivar propósitos egocéntricos. Una idea fija ha martilleado constantemente las sienas de Castilla, una idea con categoría de valor absoluto: la unidad. Para imponer su ideal de unidad no se ha vuelto hacia dentro de una política de acumulación, a favor de ella, de privilegios rectores, sino que se ha salido de sí misma hacia todas nuestras tierras límites para darlas cohesión.

«Castilla tiene de siempre el poder de su fuerza absoluta, de esa fuerza reposada y omnipotente cuando se desencadena porque es propia y natural. Hay localismos discordantes y pretensiones de nuestra periferia que triunfan por la fuerza de la habilidad, de la riqueza o por impulso breve y resentido de un mal afán comunero. A nadie pueden confundir los deste-

llos artificiosos de fuerza que ponen las regiones al servicio de sus intereses egoístas. Castilla tiene la fuerza de su austeridad y de su misión, y como todo el que tiene fuerza de sobra no la guarda para su propio servicio, sino que la saca generosamente para darla en servicio de la unidad nacional. En esta preocupación permanente por la unidad de España, Castilla sabe que la cohesión se consigue, solidifica y se mantiene metiendo de lleno a nuestra patria en la política internacional. Colocando a España en medio del Mundo, el genio castellano tiene la certeza de que viviremos interiormente en unidad y de que podremos llevar a cabo nuestra misión española en lo universal. Pero para ir hacia el exterior, para superar particularismos, fueros y privilegios, para situarse en la encrucijada de una política internacional, es preciso ser imperativo, y esta virtud es propia y exclusiva del castellano.

«Castilla hizo la forja de la unidad nacional, y sólo ella es la que puede saber bien cómo y por qué la hizo. Si ahora ha de intentarse una exaltación de España como Nación, y no como resultado de una yuxtaposición informe de regiones, habrá que poner los ojos en Castilla, con lo cual queremos decir que en España el genio es lo tradicional.

«Castilla, en su sobriedad y continencia, callará mientras no haya hombres dignos de entenderla, de entender a España. Con la indignación señorial va bien el silencio. Y Castilla no quiere lenguas sin manos. Llegará el triunfo de la juventud nacional sindicalista y con ella la encarnación en el Estado de la política castellana. Entonces se impondrá la lealtad y la camaradería, la eficacia y el sentido nacional que reposaba en la raza creadora de España. Solamente con Castilla sabremos el valor del sacrificio y sólo con ella alcanzaremos la plenitud del Imperio».

1.2. Inperioaren garaia

Historiaren norabidea seinalatzen duen geziaren punta da Francoren gerra. Inperioaren garaian gaude. Francok irabazitako gerrari esker, Espainia Inperio bilakatzen da: «Imperio del mundo hispánico». «Era política nueva» delakoaz mintzo da Antonio Tovar. (Ez ahantz, Salamancako Unibertsitateko katedratikoa eta FET eta JONS-en kontseilari nazionala zela A. Tovar). «Nuevo orden europeo» delakoaz idazten du P. Laín Entralgo intelektual falangistak. Eta, dirudienez, batek baino gehiagok Ipar Afrika birkonkistatzea pentsatu du. Eta Amerika.

Bereziki seinalatu nahi dugu, Inperioaren kontzeptu honek bi

gauza oso konkretu adierazten dituela; kanpora begira bata eta, bigarrena, barruko politikari begira.

Inperioaren aro berrian gaudenez, Versaillesko Tratatuak («parto defectuoso de los discípulos de Rousseau» Maximiliano García Venero idazle falangistaren hitzetan) lur jo du bere izpirituan. Gutiengean eta nazionalitateen aldiarenak egin du. Orain, agintzeko jaio diren herriak nagusituko dira, eta Espainia noski, zeren eta «los españoles tenemos la fortuna de pertenecer a un pueblo hecho para mandar».

Zenbatnahi artikulua mamitu ditu A. Tovar-ek ideia hauekin:

«Después de la época de Versailles, en que se afirmó plenamente la teoría de los Estados 'nacionales' y en nombre de ella se dio libertad a los pequeños Estados de Europa que no tienen otra existencia que su lengua, hemos entrado en la época terrible de la desaparición de estas hipócritas ficciones. Porque, desengañémonos, que quienes plantearon la cuestión de las nacionalidades para debilitar los viejos imperios de Europa central y oriental se hubieran negado siempre a conceder iguales derechos que a los checos o a los lituanos, a los bretones o a galeses.

«Ahora desaparece esta hipótesis y los bretones o los galeses de Europa central (llamémosles checos, polacos, eslovacos) se encuentran ante el drama de su absorción en Imperios. El viejo estilo Imperial de Viena es el que va imponiéndose en la idea de Hitler sobre Europa central. Aparece definiéndose ya un nuevo orden que tiene mucho de antiguo y que, como aquél, se funda en el principio de que hay pueblos hechos para mandar y pueblos hechos para obedecer.

«Los españoles tenemos la fortuna de pertenecer a un pueblo hecho para mandar. Quien nos enseña esto es nuestra historia. Y nuestro deber es, entonces, potenciar en lo actual toda nuestra historia, actualizarla, movilizarla agresivamente, con estilo ofensivo y de acción directa. Sólo de esta manera España llegará a ser una de las cuatro, cinco o seis grandes unidades que —José Antonio presintió esto— están llamadas a gobernar el mundo en este siglo, en el que toda ficción de libertad para estadios 'nacionales' y románticos va a desaparecer» (*Catalunya...* 280-281. orr.).

Hertsiki lotzen ditu Manuel Aznar-ek faxismoaren garaitza-pena eta autodeterminazioaren ukoa:

«Cuando se dice que una determinada idea o sistema político han muerto, se quiere decir que han quedado abolidos para mucho tiempo. Yo no sé si la famosa teoría de las nacionalida-

des resucitará dentro de cien años. Lo que afirmo, sin ningún temor a equivocarme, es que, a consecuencia de la victoria alemana, ha dejado de existir, en calidad de doctrina decisiva en el equilibrio europeo. La cosa es por demás natural (...) Las pequeñas nacionalidades no podrán subsistir sino cuando presenten títulos de noble antigüedad, de pasado político y de personalidad auténtica en la civilización del Planeta. Repase el lector un libro de historia de Europa, o un buen atlas, y comprenderá inmediatamente cuáles son las pequeñas nacionalidades que van a poder salvarse. Hoy, ni en la misma Francia, donde tantas simpatías han encontrado excelente acogida durante los últimos veinte años, se atreve nadie a hablar en serio de los checos, eslovenos, lituanos y demás minorías nacionales semejantes. Poco me falta para decir que tampoco se hacen augurios muy felices para otras minorías más importantes. La paz que terminará esta guerra ha de nacer bajo signos absolutamente antiwilsonianos. Wilson nos trajo la preocupación de las pequeñas nacionalidades, y tanto envenenó esta doctrina las almas europeas, que en ella encontraron alientos y pujos hasta ciertos catalanes, ciertos vascos, no pocos alsacianos, estonianos, ucranianos y demás fauna separatista. (...) Quien no comprenda la relación real entre los resultados de esta guerra y la abolición de la teoría conocida por el nombre de 'autodeterminación' de las pequeñas nacionalidades no habrá comprendido casi nada de lo que está aconteciendo en Europa». (*Catalunya...* 403-404. orr).

Barrura begira, Inperioak zer esan nahi duen ulertzea ez da nekeza. Ba bai, Espainiaren batasuna, Katalunia, Euskal Herria eta Galiziaren gainetik. Inperioa Espainiaren batasunarekin lotzen du A. Tovar-ek:

«Ya para dentro de España, creemos que la sola conciencia de los deberes del Imperio será bastante para mantener la idea de la unidad de destino. No podemos creer que ante la grandeza de la tarea común pueda haber rencores que se nieguen a tomarla sobre sus hombros. Esperamos que los resentidos sabrán ensanchar su corazón a los aires imperiales. Cataluña y Vasconia y Galicia, darán su voz también en el Imperio. Y entonces, lenguas, costumbres, historias, encontrarán su libertad justa, bajo el signo —flecha y yugo— del Imperio.

«Del Imperio del mundo hispánico, que tendrá su alma nuclear en España, pero que alentará, con conciencia de Unidad, en el mundo todo. Y que sabrá hablar al mundo por la boca unánime de 200 millones de hombres. (*Catalunya...* 281. orr.).

1.3. Espainiaren batasuna: herriak eta hizkuntza

M. García Venero-ren gardiz, gerrarako bi kariatatik bat separatismoa izan da: «Parece que se pretende diluir un motivo fundamental de la guerra presente: el separatismo» (*Unidad*, 1937. 04.08). Kexu da M. García Venero hau bakoitzari berea ematen ez zaiolako: «Pero entre los factores de la guerra trágica de estos meses, los separatistas tienen tanta responsabilidad como los 'rojos'» (*Unidad*, 1937.01.16). Bere bihotzeko etsai gorrotatu bikoitz hau adierazteko, «rojo-separatista» esaldia asmatu zuen, eta harro-harro idazten du beronen arrakastaz.

Idea berak aldarrikatzen ditu Luis Hurtado Alvarez-ek ere, *Unidad*-en (1937.05.18) honek ere:

«Ahora bien, ¿por qué no razonan un poquito todas esas personas heridas en su amor propio antiespañol? ¿O no se dan cuenta de que estamos en plena guerra de Reconquista, de afirmación nacional, española? ¿O es que no quieren comprender que luchamos no sólo por exterminar el marxismo y la masonería de nuestro suelo, sino por la unidad y elevación de España?».

Urte hauetan arrakasta izan eta behin eta berriz aipatua izan den esaldirik baldin badago, José Calvo Sotelok, 1935ean, Donostiako Urumea pelotalekuan esandakoa da hori:

«Yo digo: entre una España roja y una España rota, prefiero la primera, que sería una fase pasajera, mientras que la segunda seguiría rota a perpetuidad».

José María Areilzak esaldi hau maisuei komentatzean, «nuestra santa unidad española» dio (*El Correo Español*, 1938.06.12).

«'Prefiero una España roja a una España rota'. Yo quisiera que meditarais todos hondamente sobre esta frase de singular transcendencia que sirvió en nuestra tierra vascongada de piedra de escándalo para muchos fariseos. Calvo Sotelo la pronunció con entera conciencia de su significado. Era en los años de república, cuando la criminal política del régimen alentaba fervorosamente los partidos separatistas catalán y vasco, y una minoría de luchadores españoles, de toda clase y condición, sostenían en Barcelona y en Bilbao, contra viento y marea, la bandera intrasigente de la unidad nacional. El mal separatista era hondo y largo. Pero además en cierto modo, de haber continuado el régimen de traición que se llamó república española, hubiera sido, con la política de los Estatutos, un mal irreparable. No hace falta invocar argumentos históricos para demostrar que las uni-

dades nacionales se logran difícilmente, pero puestas a deshacerse, se desmoronan con toda rapidez. Figuraos si Calvo Sotelo odiaba y execraba al comunismo, es decir, una España roja. Pues bien, de una España comunista, esperaba por lo menos la gran reacción, la gran sacudida nacional, como así ha ocurrido en efecto, que sirviera de base a las resurrecciones salvadoras. De una España rota, dividida en trozos y Estatutos, aun con catolicismo y régimen burgués en alguno de ellos, no esperaba nada más que la muerte progresiva e irremediable de la Patria. Decídselo a vuestros alumnos para que se percaten del valor supremo de nuestra santa unidad española. Y decídselo precisamente ahora en que la España roja, con el ímpetu victorioso de nuestros magníficos combatientes, bajo la espada de Franco, está rota y destrozada para siempre».

Barcelonako *El Correo Catalán* egunkariaren zuzendaria ere Areilzaren bide beretik doa, Calvo Sotelo baino ere batasunzaleago:

«Yo no prefiero una España roja a una España rota, porque igualmente aborrezco una y otra hipótesis; pero me parecen los separatistas bastante más perversos que los mismísimos rojos».

Hona gerraren motiboak eta gerraosteko izpiritua. Gaitz hauen antidotoak izen bat bakarra du: batasuna, sezezionismoaren aurka, gizonen, lurren eta hizkuntzen batasuna. Gaitz handiari erre-medio handia, noski; beraz, batasun absolutua, Francok proposatzen duen bezala¹¹:

«España se organiza en un amplio concepto totalitario, por medio de instituciones nacionales que aseguren su totalidad, su unidad y continuidad. El carácter de cada región será respetado, pero sin perjuicio para la unidad nacional, que la queremos absoluta, con una sola lengua, el castellano, y una sola personalidad, la española».

Monolingüismo hau, «nacionalismo lingüístico de signo imperialista» deitzen du R. Ninyoles-ek. Hizkuntza bat bakarraren premia honek, argumentazio politikoa du azpi-azpian. Hau: «Pero el Estado nacional no olvidará que el idioma forja y es arma de Imperio. Por eso diremos con Nebrija: *Siempre la lengua fue compañera del Imperio*», 1939an Alfonso Iniesta Lehen Mailako Irakaskuntzako Inspektoreak idazten zuenez. (*Catalunya...* 332. orr.).

Batasun absolutu honen ondorioetako batzu zuzen aztertzen ditu Ignacio Soldevilla-Durante-k¹².

«En la zona nacionalista, debido a la primordial importancia

que adquiere en el conjunto ideológico del Movimiento la idea de una unidad absoluta, íntimamente relacionada con la proyección imperialista, las peculiaridades regionales son sistemáticamente sometidas a un proceso de desvalorización que se manifiesta a la vez en la prohibición de utilizar las lenguas catalana y euskara en los lugares públicos, y en su definición como *dialectos, jergas, jerigonzas*. Con la misma intención, se procede a glorificar el castellano como *claro romance, idioma, lengua del cristiano*, de la que en tajante afirmación del general Queipo de Llano, el catalán «es solamente una imitación falsa», o, en afirmación del Inspector General de Prisiones, simplemente 'ladridos'. En cuanto al euskara, según el director del periódico donostiarra *Domingo*, Luis Antonio de Vega, es 'jerigonza', que es a nuestro idioma lo que la rueda del carro de bueyes a la hélice del avión».

Hizkuntza kontuan inork frankismoari sekula sala ez diezaiokena, oportunitismoa da. Hain seriotan hartu zuen gaztelaniaren monopolioa, ezen bere ideien propagandarako ere ez bait zuen berau besterik erabili; ez katalanik ez galegorik eta ez euskararik. Katalanez prestatuturiko propaganda bera, zabaldu aurretik erre egin zutela kontatzen du D. Ridruejo-k¹³.

«Idioma uno en la España una» izan da frankismoaren hizkuntz politikaren abiapuntua eta, era berean, abiaburua. Errealitatea printzipio honi egokitzeko, ikaragarritzko errepresioarekin batean, kanpaina ideologikoa muntatu zuen frankismoak 1937an, «Español, habla Español» eta «Habla la lengua del Imperio» esaldien inguruan. Ekinaldi honetan bereziki Gobernu Militarrek, Falanjeak eta prentsak hartu zuten parte. Hiru pasarte hautatu ditugu, bakoitzetik bana, hirurak donostiarrak, kanpainaren izpirituaz, pittin bat bederen, jabetzeko.

Donostiako Gobernadore Militarrek gaztelaniaz mintzatzera «gomitatzen» zuen herria (*Unidad* 1937.04.15).

«¡HABLA CASTELLANO!

El Excmo. Señor Gobernador Militar de esta plaza ha dictado el siguiente bando:

Preocupación de toda autoridad debe ser a eliminar causas que tiendan a desunir a los gobernados. Y si esto debe hacerse en épocas normales, mucho más debe serlo en las anormales en que nos hallamos. Para nadie es un misterio las diferencias que han existido entre algunas regiones de España, y, sin meterme a analizarlas, sí considero de mi deber aprovechar estos momentos de convivencia en esta población de personas de todas las

regiones para suavizar estas diferencias y que, por la voluntad de todos, vayan fundiéndose en un exaltado amor a la madre España en apretado abrazo de sus hijos, hermanos de las diferentes regiones. Para ello, uno de los mejores medios de demostrar esa compenetración de cariño y de ideas es emplear el idioma común, sobre todo cuando se dispone, como nosotros, de uno tan hermoso como el castellano para poder expresar lo mismo nuestros cariños de hermanos como los enardecidos gritos guerreros propios de los momentos que atravesamos.

Como esto en nada indica menosprecio de los idiomas regionales sino una exaltación patria que nos apiñe en las manifestaciones de nuestro entusiasmo, espero del patriotismo de todos contribuyan a ella.

San Sebastián, 16 de abril de 1937.

El Gobernador Militar, Alfonso Velarde».

Donostiako Falanjeak honela interpretatzen du espainola hitzegitea: «Si eres español, tu deber como tal es hacer que todos los españoles lo hablen». (*El Diario Vasco*, 1937.12.22).

«NOTA DE LA DELEGACION PROVINCIAL DE PROPAGANDA DE FALANGE ESPAÑOLA TRADICIONALISTA Y DE LAS J.O.N.S.

En los momentos actuales de la Nueva España que se está forjando a costa de la sangre generosa de nuestros héroes y mártires, venimos obligados la retaguardia a desprendernos de aquellas funestas, viejas y malas costumbres y adoptar otras nuevas con arreglo al Estado Nacionalsindicalista a que nos lleva entre triunfos nuestro invicto Caudillo.

Para hacernos dignos de la Patria, nuestra primera obligación es educarnos en esta Nueva España que se crea y ser ante todo patriotas.

Debemos, pues, enaltecer por todos los ámbitos, no sólo de nuestro suelo, sino del orbe, nuestros usos, nuestras costumbres netamente españolas, y principalmente propagar la belleza de nuestro magnífico idioma castellano.

Esto es para todo buen español materia sencilla y al alcance del que se considere verdaderamente patriota.

Si eres español, habla español.

Si eres español, tu deber como tal es hacer que todos los españoles lo hablen.

Por Dios, por España y la Revolución Nacionalsindicalista.

Saludo a Franco. ¡Arriba España!».

Eta azkenik, *Domingo* astekarian Zuzendariak hizkuntza periferikoen aurka garai hartako makina bat argumentu biltzen du. Luzea da aipua, baina merezi du.

«Aquí y en la orilla mediterránea, al amparo de ciertos protocolos, cuya autenticidad se discute airadamente en la tierra entera, se cultivaban los dialectos como si fueran bacilos de una peste con la que, desde siempre, tenían meditado contaminar nuestro robusto sentido nacional. Al morbo separatista le iba bien el clima de los dialectos, a quienes se hinchaba con vocablos de invención reciente, mientras con un guiño de ojo se les insinuaba la proximidad de un día en que pasarían a ser idiomas, es decir, maneras de hablar de naciones independientes. Sin duda, por su aprovechada virulencia es por lo que ningún oído de buen español puede percibir palabras dichas en los dialectos de España sin un estremecimiento de tímpanos, considerándolas poco menos que una agresión al nacionalismo de quien las escucha, naturalmente, contra su voluntad, y en la mayoría de los casos porque diques de cortesía, que a los habladores de dialectos les falta, le impiden reaccionar en forma adecuada.

Es cierto que no en todos los casos el empleo de las voces dialectales entrañan malicia. Yo recuerdo a los catalanes de Roma, a los catalanes de los primeros días de la guerra. Mi oído se había acostumbrado a sus voces, y, aunque jamás hice el menor esfuerzo por aprender ni siquiera una de sus expresiones, comprendí con bastante facilidad una conversación sostenida en ese dialecto mediterráneo. Es decir, que no se buscaba un afán de conversar en una especie de lenguaje convenido para que yo, o los otros españoles, no les entendiésemos, puesto que todos, en muy pocas semanas, habíamos captado el son de las voces barcelonesas, y de su españolismo dieron todos estos catalanes eficaces pruebas, abandonando el dulce paisaje de Roma, los jóvenes para ponerse la boina encarnada o la camisa azul, y honrarlas en las trincheras, y los menos jóvenes para ser útiles, a la Patria española también en diversos y a veces abnegados servicios.

Era, sencillamente, una mala costumbre, algo así como el tic de una mueca fea que luego hemos visto repetida en otros catalanes, de cuyo españolismo y amor a la Patria tampoco tenemos motivos que nos lo hagan poner en duda, en su retiro de San Sebastián, y ya que no con sorpresa, con disgusto de que no acaban de libertarse de esta poco grata manía, difícilmente disculpable, de catalanes y no catalanes, porque el primer pregón que les lanza España desde el puente de Irún es el consejo de que no hablen otro idioma que el español, consejo que se repite en términos más categóricos en el Refugio de Fuenterrabía.

Ellos mismos debieran ayudarnos a extirpar esta especie de verrugas que les salen a los idiomas; este cáncer de la Patria que con tanto mimo cultivaron los jefes de la República al dictado de las conveniencias masónicas.

Ni en el púlpito ni en la escuela podrán ser, en lo sucesivo, emisoras de voces dialectales. Para loar al Sumo Hacedor poseemos un idioma preclaro, en el que la oración surge todavía más dignificada; para predicar el amor a la Patria, ninguna lengua mejor que la nacional.

En la utilización de los dialectos por la gente urbana hay una exaltación de la aldeanería, es algo así como el pasear por el asfalto con una zamarra o limpiarse las manos en una sopera. Es decir todos los actos que las personas educadas tienen proscritos.

No consideramos un atenuante el hecho de que el dialecto catalán haya creado una literatura enmarcada en los límites regionales aunque sin aliento —porque su expresión no lo tiene— para cruzar mares, si no es vertida al idioma español; pero, naturalmente, más grave nos ha de parecer lo que atañe al dialecto de las Provincias Vascongadas, donde no se ha dado el caso de que escriba en vascuence ni siquiera una copla de ciego que tenga mediana gracia o el más liviano interés.

Por tanto, ha de ser la ciudad quien en escuela, púlpito y bando imponga a la montaña una manera ilustre de expresarse, pues, no sería admisible más que bajo una influencia separatista y masónica, como ha ocurrido los últimos meses en Vizcaya, que fuera el monte quien pretendiera imponer a la ciudad su ruda y agria expresión o, al menos, prestarle las raíces básicas para la construcción de una jergonza como la que tenían organizada los discípulos del hombre indocto de la plaza de Albia.

(...)

Ni dialectos como el catalán ni jergonzas como el vascuence renovado. Una cosa es el acento que cada comarca pone al idioma de todos —idioma uno en la Patria una—, y que cada cual escucha con explicable complacencia, a veces aunque no sea el giro de su provincia nativa, como confieso que me ocurre con el andaluz, acento que escucho siempre con alegría renovada, y otra, antagónica, es la de enfrentar con una manera de expresión de más de cien millones de seres humanos, una parla de orígenes no esclarecidos, pero que es a nuestro idioma lo que la rueda del carro de bueyes a la hélice del avión.

(...)

Y en dialectos y jergas, la antipatía surge cuando han sido utilizados como instrumentos de maldad. Por esto, no todas las rezagadas expresiones comarcales son escuchadas con idéntico enojo, y hay una graduación que va, desde una costa y unas tierras que son adictas y gloriosamente españolas, hasta la invención de los clérigos y de los abogados rencorosos de Vizcaya, en una justa escala simbólica, como esas otras escalas, simbólicas también, desde cuyos escaños los grandes mandiles

se regocijaban ante la cerrilidad, conveniente a los fines turbios de la masonería, de las sotanas de los curas antiespañoles. No son los acentos los que ofenden —aunque en algunos casos se hayan extremado hasta crear el analfabeto bilingüe, al bárbaro con el orgullo de su barbarie—, y suenan con cadencia de meseta, de colina o de mar. Lo que irrita es el dialecto, la germanía, la jerigonza, los que quisiéramos raer de todas las gargantas españolas, porque no somos una colección semidispersa de tribus desarticuladas, sino una nación que no necesita tomar ninguna voz a préstamo y que ha labrado el idioma más glorioso y más sonoro del redondo mundo, al que se lo ha enseñado a hablar en los tres continentes.

Luchar contra el dialecto, cuando hablan en nuestra presencia uno de ellos es, desde todos los puntos de vista, luchar contra la mala educación, y es, por otra parte, avenir la conducta de cada uno al consejo clavado en la misma frontera, para que los españoles que en nuestra Patria se integren, o se reintegren, sepan que lo primero que deben dejar en tapetes de olvido es el instrumento que tanto daño ha causado a la unidad de España, y que el hecho de que un día se pierdan las voces regionales, la importancia será la misma que la pérdida del taurdetano o del ilergete.

Frente a las playas francesas ondea España su bandera nacional, y al socaire de su bandera —aduanas de Irún, Refugio de Fuenterrabía— expresa su voluntad de modo contundente: que los españoles hablen español. Que cada uno vigile a sí mismo para que nadie tenga que extremar las vigilancias. Ni faltas de respeto ni educación mediocre. Idioma uno en la España una» (*Catalunya...* 150-152. orr.).

1.4. Konkistaren legeak

Azken puntu bezala, sail honetan, aurreko argumentu guztiak adina balio duen gertakari bat aipatu behar dugu; gertakaria eta beronen interpretaketa. «La razón de la sangre derramada» aldarrikatzen du J. M. Areilzak.

Gertakaria, hau da: Francok gerra irabazi egin du. Haren legea da nagusi, bada.

Baina kasu! Gerra irabazi berri hau ez da nolanhikoa izan. Gurutzada izan da. Konkista bat, hobe, Rekonkista bat: «Castilla hizo la nacionalidad y Castilla la está rehaciendo. Nos hallamos en una nueva reconquista, y nuestra Granada, hoy, debe ser Bar-

celona...» idazten zuen Francisco Cossío-k 1936ko abuztuan (*Catalunya...* 108. orr.).

Espainia berrian garaileak eta garaituak daude, herri garaileak eta herri derrotatuak, Rekonkistan bezalatsu. Euskadi eta Katalunia bigarren sailean daude, konkistatuak izan bait dira. Zer esan nahi du, baina, derrotatua izateak?

Bilbotarrentzat eta euskaldunontzat gertakari horrek zer suposatzen duen garbi agertzen da José María Areilzak soldaduei 1937ko uztailean egin mintzaldian (*El Correo Español*, 1937.07.08):

«Nos habéis salvado por conquista, por la fuerza a tiros y a cañonazos, en una palabra. Y es preciso proclamarlo y decirlo a gritos, a los cuatro vientos, para que lo sepa el mundo entero, y sobre todo para que se enteren esos roedores bastante numerosos que han quedado aquí, en Bilbao, en sus madrigueras, y que ya empiezan a susurrar, deslizándola al oído, la frase convenida: 'Bilbao se ha rendido', y un poco después esta otra: 'los gudarís fueron los que al entregarse salvaron Bilbao'. Que se conozca de una vez y para siempre la verdad: *Bilbao no se ha rendido, sino que ha sido conquistado por el Ejército y las Milicias con el sacrificio de muchas vidas. Bilbao es una ciudad redimida con sangre.* A nuestra villa no la salvaron los gudarís, sino los soldados de España, los falangistas y los requetés, a costa de esfuerzos heroicos, de jornadas sangrientas, de arrojo inigualado; a costa, en fin, de centenares de muertos.

Que quede esto bien claro: *Bilbao conquistado por las armas.* Nada de pactos y agradecimientos póstumos. Ley de guerra, dura, viril, inexorable. Ha habido, ¡vaya que si ha habido!, vencedores y vencidos. Ha triunfado la España, una, grande y libre; es decir, la de Falange Tradicionalista. Ha caído vencida para siempre esa horrible pesadilla siniestra y atroz que se llamaba Euskadi y que era una resultante del socialismo prietista, de un lado, y de la imbecilidad vizcaitarra por otro (...) Para siempre has caído tú, rastacueros del nacionalismo vasco, mezquino, rencoroso y ruín, que jugaste a personaje durante los once meses del crimen y robo en que te encaramaste al poder, mientras los pobres gudarís cazados a lazo como cuadrúpedos en las aldeas (grandes aplausos) se dejaban la piel en las montañas de Vizcaya, muriendo sin saber por qué, acaso convencidos en su ignorancia cerril de que luchaban por la causa de Dios. Para siempre (todo hay que decirlo) desaparecerá también de nuestra tierra ese clérigo secular, o regular, que daba durante los últimos años el lamentable espectáculo de la traición a la Patria desde las gradas sacrosantas del altar o desde las alturas doctorales del púlpito. La gran vergüenza del clero

separatista, ésa también se acabó para siempre. (El público, puesto en pie, ovaciona frenéticamente).

Ha triunfado, en cambio, la España nueva. Sobre los falsos ídolos arrojados de sus pedestales por la bayoneta de nuestros soldados se levantará el edificio del nuevo Estado, cimentado sobre la base de la unidad eterna, de la justicia social y de la independencia exterior. Unidad eterna, indiscutible e inapeable, con disciplina militar y servicio riguroso del interés común. Hasta ahora, amigos, podían discutir los polemistas en dialectos estériles sobre los supuestos derechos de Vizcaya a su autonomía o gobierno propio. Desde ahora hay una razón que está por encima de todas las argucias históricas y de todos los papeles abogadescos. La razón de la sangre derramada. Vizcaya es otra vez un trozo de España por pura y simple conquista militar. La espada de Franco ha resuelto definitivamente el litigio curialesco del vizcainarismo (...).

Gerraosteko kupidagabeko errepresioaz orri asko ditu D. Ri-druejok bere liburuan. Ekar dezagun hona geu hurbilagotik jotzen gaituen pasartea ¹⁴.

«La llegada de las tropas 'nacionales' a Barcelona —puedo hablar de ello porque constituyó mi primera decepción, mi primera crisis de esperanza frente a la acción en la que participaba— fue, para empezar, una apoteosis. Pero, inmediatamente después, una brutalidad. Y algo parecido —la apoteosis algo más atenuada— fue la ocupación de Bilbao. Los Estatutos fueron liquidados —lo que estaba en el programa—, pero a continuación se cancelaron en el País Vasco los conciertos económicos. Se le concedió el suyo a Navarra, donde da resultados excelentes, pero solamente por razón de sus méritos en la guerra, y se consagró el régimen provincial ordinario en las provincias catalanas. Durante años fueron prohibidas todas las manifestaciones escritas y las oralmente públicas en idioma regional. Los institutos de cultura cerrados, la enseñanza del idioma proscrita, los rótulos comerciales traducidos y las ciudades y pueblos llenos de impertinentes recomendaciones: 'Hablad en español', 'Habla en el idioma del Imperio', etcétera. El cuadro de las autoridades políticas y de los funcionarios, incluidos los maestros, fue sistemáticamente forastero.

En el orden económico se hizo todo lo posible para beneficiar el resto de España con la extensión de la industrialización, pero se procuró extremar el criterio en sentido negativo, a disfavor de las regiones culpables, para darles a entender que se les castigaba frenando su ya notable desarrollo. He tenido noticias de innumerables expedientes de iniciativa catalana y capital para la instalación de industrias nuevas, resueltas con la fórmula de 'autorizadas para fuera de Cataluña'.

En fin, los periódicos de Barcelona y Bilbao —todos en len-

gua castellana— se encargaron durante años de 'españolizar' las correspondientes regiones».

Eta hala ere pozik, okerragorik gertatu ez denean, pentsatzen du batek garai hartako zenbait paper irakurtzean. Aipa dezagun kasu bat: «Guipúzcoa para Navarra y Cataluña para Aragón» eskatzen zuen Rienzi kazetariak Valladolid-eko *El Norte de Castilla* egunkaritik. Justiziaren, garaipenaren eta Espainia berriaren ize-nean eskatu ere. Hona haren argudioen amaiera:

«Que la Historia diga algún día que la España nueva tuvo la justicia como cimiento único en los jalones de su segunda civilización. Y lo más elemental de esa justicia es dar a cada cual lo que acertó a ganar en su afán de acendrado españolismo. Regiones de traición, regiones perversas, regiones antiespañolas. ¡Fuera!

Que sus nombres ni sigan resonando sobre el territorio nacional como un recuerdo que sonroje a nuestros hijos, a esos hijos que están ofreciendo generosamente sus vidas precisamente para borrar para siempre de nuestro corazón el dolor de una España vieja y falsa, y crear otra nueva más alta y venturosa» (*Catalunya...* 142. or.).

Rienzi ez da bere eritzietan bakararra. Kanpaina bat dago atzetik, eta ez periodikoetan bakarrik. Egun beretsutan (1936ko abuztuan) eskakizun berak egiten ditu Zaragozako *Heraldo de Aragón* egunkariak:

«Lo ha dicho, con acierto, el alcalde de Zaragoza: Aragón merece una salida al mar. Nosotros añadiríamos también que a Navarra le sucede lo propio. No sólo bajo el punto de vista económico, como desarrollo de sus riquezas para ambas regiones, sino también por motivos ideológicos, para que Aragón y Navarra extendieran hacia el mundo su acendrado amor a la Patria. En estos momentos, unidas a Castilla, ofrecen sus hombres, sus riquezas, sus productos, todo cuanto tienen para defenderla... Y además así Navarra y Aragón enseñarían a amar a España, a guipuzcoanos y vizcaínos de una parte, y a catalanes y valencianos de otra» (*Catalunya...* 138-139. orr.).

Justiziaren ulertzapen bitxia, benetan, garaile hauena!

2. EUSKARA GIZARTETIK KANPORA

Sail honetako gure xedea frankismoaren hizkuntz filosofiaren helburu seinalatuenetako baten indikatzaileak eta aztarna salata-

riak agertzea da. Erakustea hasiera-hasieratik euskara gizartetik nola baztertzera jo duen zanpatzaileak: bizitza publikotik eta ofizialetik, hiritik, kaletik, elizatik eta hilerrietatik ere. Nola eta zergatik.

Hizkuntz filosofia honek adiera ugari du. Ikusi ditugu ares-tian batzu, eta ez ditugu orain errepikatuko.

Esango nuke, gainera, frankismoak hizkuntz filosofia ezezik hizkuntz teologia ere izan duela, eta ez bakarrik otoitza bera espainolez eginda duinago delako (L. A. Vega). Espainolez mintzatu behar dugu geure salbazioari eta salbatzaileari (Francori) ohore egiteko, Barcelonako *La Vanguardia Española*-ren zuzendariak idazten zuenetz:

«Quédense para la recóndita intimidad los coqueteos lingüísticos, la expansión más o menos romántica o más o menos reticente de otras lenguas. Pero en la presencia de un español, ante sus compatriotas y ante el mundo (...) tenga usted la dignidad de su propia redención y haga usted el honor debido a su redentor. Porque la consigna es clara y no tiene eflujos: Si queremos ser dignos de esa redención y honrar a quien nos ha redimido, todos los españoles debemos hacer tres cosas: pensar como Franco, sentir como Franco y hablar como Franco, que hablando, naturalmente, en el idioma nacional ha impuesto su Victoria...».

Ondorio txarrak —oso txarrak —ekarri ditu dotrina honek. Banan banan erreparatuko ditugu nabarmentxoena. Guk luzean ikusiko ditugunak, honela laburbiltzen ditu Ninyoles-ek:

«Ciertamente, la proscripción total de las lenguas no oficiales en la primera etapa del Régimen ha ilustrado uno de los capítulos más oscuros de la historia del fanatismo político. La totalidad de las bibliotecas públicas, y muchas de las privadas, fue sujeta a una celosa depuración lingüística e ideológica, siendo destruidos los libros, quemados o transformados en pasta de papel.

A raíz de las disposiciones dictadas por el general Severiano Martínez Anido, ministro de Orden Público, contra la utilización del catalán y el euskera, la zona ocupada fue cubierta de miles y miles de carteles que proclamaban: 'Si eres español, habla el español', 'Si eres español, habla el idioma del imperio, etc. La organización represiva que las autoridades franquistas supieron poner en marcha para evitar y sancionar el uso público del catalán y el euskera dio lugar a una serie de drásticas medidas que se extendieron a su prohibición en todo tipo de

escritos públicos e incluso privados —como la correspondencia familiar—, su proscripción en los rótulos comerciales, en la nomenclatura de hoteles y restaurantes; a la depuración del material escolar, incluyendo todo tipo de libros, cuadernos e impresos; al cambio de denominación de las vías públicas; a la prohibición de inscribir los nombres de pila en una lengua no oficial o de utilizar tales nombres en público, esquelas mortuorias, nombres comerciales, marcas, rótulos de establecimientos; a la castellanización de la toponimia; a la prohibición del uso de esas lenguas en el culto y la vida religiosa, etc. Los nuevos libros de texto y de 'formación patriótica' completarían esta labor represiva en la escuela»¹⁵.

2.1. Bizitza publikotik at

Berresaten dugu, eta ez dugu sekula aski berresango, frankismoak gizarte-hedadura arras moztu nahi izan diola euskarari. Ez gehiago euskararen aztarnarik izenetan eta titulutan, pertsonen, zein gauzen, zein erakundeenetan!

Lege, arau, ordena lerrokada bat emango dugu orain, euskararen trataera ikusi ahal dezagun. Ordenari berari so egiteak adina merezi du erizpidea, legearen izpiritua eta jomuga kontuan edukitzeak¹⁶.

a) Pertsona-izenak

«Debe señalarse también como origen de anomalías registrales la morbosidad exacerbada de algunas provincias del sentimiento regionalista, que llevó a determinados registros buen número de nombres, que no solamente están expresados en idioma distinto al oficial castellano, sino que entrañan una significación contraria a la UNIDAD de la patria. Tal ocurre en las Vascongadas, por ejemplo, con los nombres de Iñaki, Kepa, Koldobika y otros que denuncian indiscutible significación SEPARATISTA...» (1938-05-08ko Ordena).

b) Gizarte-tituluak

«Seguramente más por inercia de costumbre que con el ánimo de mantener sentimientos ciertamente desaparecidos para siempre y que sólo eran alentados por una audaz minoría, que ha sido vencida y ha huído de la España Nacional, todavía algunas Sociedades Cooperativas de las Provincias Vascongadas mantienen sus títulos sociales o permiten circular sus Estatutos o Reglamentos redactados en el lenguaje vasco si bien casi siempre figura unida su traducción castellana.

Y siendo absolutamente necesario que el sentimiento Nacional y españolista se manifieste sin dudas ni vacilaciones de género alguno y de modo especialísimo en el espíritu y en los actos de las entidades relacionadas con el Estado, hecho éste que no pugna con el respeto que pueda merecer el uso de dialectos en las relaciones familiares privadas, previo informe del Ministerio del Interior, he dispuesto lo siguiente:

1.º Queda terminantemente prohibido el uso de otro idioma que no sea el castellano en los títulos, razones sociales, Estatutos o Reglamentos y en la convocatoria y celebración de Asambleas o Juntas de las entidades que dependan de este Ministerio.

2.º Las entidades a que afecta esta disposición procederán a efectuar las modificaciones oportunas de los referidos nombres, Reglamentos o Estatutos, dando cuenta de haberlo realizado al Servicio de que dependan, de este Departamento, en el plazo mínimo de treinta días, a contar desde la inserción de esta Orden en el 'Boletín Oficial del Estado'» (1938.05.21eko Ordena).

c) Hotelen izenak

«Orden de 8 de abril de 1939 sobre intensificación de la eficacia de las disposiciones vigentes que rigen la industria hotelera y para definir la competencia del Servicio Nacional del Turismo en dicha materia.

(...)

Artículo 3.º (...).

Asimismo queda prohibido el empleo de términos de idiomas distintos del español para la nomenclatura de los hospedajes en España, sin perjuicio de que puedan usarse nombres geográficos del Extranjero en la titulación de los mismos.

Las infracciones a lo anteriormente dispuesto serán sancionadas de acuerdo con lo previsto en el tercer párrafo del artículo décimo de esta disposición.

(...)

Artículo 10. ...e impondrán sanciones gubernativas a los infractores, pudiendo en caso de reincidencia clausurar el establecimiento en cuestión con carácter temporal o definitivo» (1939. 04.15eko Ordena).

d) Denda eta horrelakoen izenak

«No por un mezquino espíritu de xenofobia, sino por exigencias del respeto que debemos a lo que es entrañablemente nuestro, como el idioma, precisa desarraigar vicios de lenguaje que, trascendiendo del ámbito parcialmente incoercible de la vida privada, permiten en la vida pública la presencia de modas con

aparición de vasallaje o subordinación colonial. Es deber del poder público, en la medida en que ello es posible, reprimir estos usos que contribuyen a enturbiar la conciencia española, desviándola de la pura línea nacional introduciendo en las costumbres de nuestro pueblo elementos exóticos que importa eliminar.

Artículo 1.º Queda prohibido en rótulos, muestras, anuncios y lugares y ocasiones análogos el empleo de vocablos genéricos extranjeros, como denominaciones de establecimientos o servicios de recreo, industrias mercantiles, de hospedaje, de alimentación, profesionales, espectáculos y otros semejantes.

Artículo 2.º En el término de un mes, a partir de la publicación de la presente orden en el Boletín Oficial del Estado, deberán desaparecer de rótulos y muestras las palabras que actualmente están incursas en la prohibición que antecede.

Artículo 3.º Por los Gobernadores Civiles y los Alcaldes se vigilará el cumplimiento de estas normas y se impondrán a los infractores, o se propondrán, en su caso, las sanciones gubernativas que procedan» (1940.05.17ko Ordena).

e) **Merkantzi itzazuntzien izenak**

«Para lo sucesivo queda terminantemente prohibida toda designación de buques que no esté escrita en castellano, que es el idioma oficial, símbolo de la unidad de la nación» (1945.01.11-ko Ordena).

2.2. **Bizitza ofizialetik at**

Administrazio espainolaren hizkuntza espainola izan da beti. Areago Administrazio frankistarena (Katalunian eta Euskal Herrian Errepublikara garaian gertatu zentxoak ez du deus aldatzen). Administrazio frankistaren lehen lana, garbiketa lana da, marxismoaren eta separatismoaren okerrak zuzentzea; eta paralerroki, bide berriak markatzea.

a) **Erregistro Zibila**

«Las arbitrariedades, ilegalidades y anomalías perpetradas por el separatismo y el marxismo en los Registros Civiles, y que han sido comprobados directamente por la Jefatura del Servicio Nacional de los Registros y del Notariado en reciente inspección, exigen apremiantes medidas de ordenamiento, lo mismo en cuanto afecta a la validez esencial de los asientos que a las formalidades reglamentarias exigidas para su garantía civil.

En su consecuencia, he acordado que en todos los Registros

civiles de la zona reconquistada, y en los que ulteriormente vaya liberando nuestro Glorioso Ejército, se observen por los funcionarios a cuya vigilancia inmediata esté encomendado el servicio las normas contenidas en los artículos siguientes:

Artículo segundo. Se considerarán también nulas y sin valor legal las inscripciones que se hallen practicadas en idioma o dialecto distinto al idioma oficial castellano» (1938.08.12ko Ordena).

b) **Industri Jabegoa**

«Bajo las modalidades de Marca, Nombre Comercial y Rótulos de Establecimiento, existen registrados o solamente solicitados ante el Registro de la Propiedad Industrial, razones sociales, títulos o denominaciones constituidas por palabras extranjeras o pertenecientes a dialectos distintos del idioma castellano, que están en pugna con el sentimiento nacional y españolista proclamado por el Nuevo Estado y que debe ser expresión y norma de conducta de todos los buenos españoles.

De acuerdo con este criterio y con las prohibiciones contenidas en la disposición emanada del Ministerio de la Gobernación, de 16 de Mayo de 1940 (Boletín Oficial del 17), en relación con la Orden que se dictó por el Ministerio de Organización y Acción Sindical en 21 de Mayo de 1938, y la de Gobernación de 8 de abril de 1939, como quiera que en ninguno de estos preceptos se resuelve el caso con relación a la propiedad industrial, es necesaria una disposición concreta referida a esta materia, con el fin de que no pueda consolidarse a los efectos del uso el derecho reconocido por registros anteriores, otorgándose un plazo a los concesionarios de estos registros para introducir en ellos las oportunas modificaciones, a fin de no perturbar los derechos que de aquéllos pudieran derivarse ni las garantías declaradas sobre su propiedad.

A tal fin, este Ministerio se ha servido disponer:

1. Queda prohibido el empleo de denominaciones de Marcas, Nombres Comerciales, Rótulos de Establecimiento y cualquier otra modalidad de propiedad industrial, de otro idioma que no sea el castellano, excepción hecha de aquéllos que no sean las propias de personas jurídicas extranjeras ya constituidas en España conforme a las leyes españolas, o a la de Marcas reconocidas con certificado de origen extranjero.

2. Los concesionarios de estas modalidades ya registradas y los que las tuvieren en tramitación o solamente presentadas ante el Registro de la Propiedad Industrial a quienes afecte esta disposición efectuarán las modificaciones oportunas, que consistirán en la traducción correspondiente en término de dos meses a partir de la publicación de la presente Orden, entendiéndose que, de no verificarlo en dicho plazo, renuncian a su derecho.

3. Por el Registro de la Propiedad Industrial se procederá al más exacto cumplimiento de lo prevenido en esta disposición» (1940.05.20ko Ordena).

c) Itsas Tribunalala

«Ante el Tribunal Supremo de Presas Marítimas sólo podrá usarse el idioma español. A este fin, todo documento deberá ser, caso de estar escrito en idioma extranjero, acompañado de una traducción autorizada al castellano» (1940.12.21eko Ordena).

d) Notari Arautegia

«Los instrumentos públicos deberán redactarse necesariamente en idioma español...» (1944.06.20ko Dekretua).

2.3. Hiritik at

a) Erabilera publikoaren ukoa

Donostiako «El General Primer Jefe» honek konklusio beza-la ematen duena frankismoaren politikaren hastapen-hastapenean dago:

«Precisa, pues, que acabe radical e inmediatamente el uso en público de idiomas y dialectos diferentes del castellano».

Martínez Anido ministroak gauza beretsua dio. Hiriburuetakota kaleko pulpituetatik euskara desterratzea agintzen du:

«ratifico la orden de que ni en la capital, cabezas de partido ni pueblos de importancia se varíe o altere en lo más mínimo lo que tengo dispuesto sobre el particular, acerca del empleo de la lengua española».

Alvarez Arenas jeneralak, Bartzelonara sartu zenean, hau agindu zien katalanei:

«Estad seguros, catalanes, de que vuestro lenguaje en el uso privado y familiar no será perseguido».

Jadanik L. A. Vega-k explikatutako digu zein itsusia den euskara kalean egitea:

«En la utilización de los dialectos por la gente urbana hay una exaltación de la aldeanería, es algo así como el pasear por el asfalto con una zamarra o limpiarse las manos en una sopera. Es decir, todos los actos que las personas educadas tienen pros-critos».

L. A. Vega honek beronek ikuskera berri bat eskaintzen digu

Domingo astekarian (1937), frankismoak zergatik pertsegitzen zuten hain gogor euskara publikoan, hirian, eskolan esplikatzen diguna. Euskarak, frankismoarentzat, konnotazio politikoa du; euskara eta separatismoa bat dira:

«Por tanto, ha de ser la ciudad (erdara, Espainia) quien en escuela, púlpito y bando imponga a la montaña (euskara, Euskadi) una manera ilustre de expresarse, pues no sería admisible, más que bajo una influencia separatista y masónica, como ha ocurrido en los últimos meses en Vizcaya, que fuera el monte quien pretendiera imponer a la ciudad su ruda y agria expresión o, al menos, prestarle las raíces básicas para la construcción de una jerigonza como la que tenían organizada los discípulos del hombre indocto de la plaza de Albia».

Frankismoa zuzen dabil bere politikan —aitortza hau behintzat zor diogu— kalea erdararentzat errebindikatzeko duenean, eta euskara etxe-zulora, basartera botatzeko duenean. Euskararen etorkizuna? Diglosia, heriotza. Frankismoak badaki, arraina bezala hizkuntza ere burutik hasten dela usteltzen.

b) Hitzetatik ekintzetara

Frankismoak ez du eztabaidatan denborarik galtzen. Aginduetatik praxira lerro zuzena doa, etenik gabea. Bide hori, hitzetatik ekintzetarakoa, nola egiten duen frankismoak ikusi nahi dugu orain kasu konkretu baten bidez. Donostian gertatua. Hiru maila bereiz genitzake; lehena, Velarde Gobernadore militarren gomendioa (!), espainola mintzatzeko; bigarren, «El General Primer Jefe» horren agindua, Gobernadorearena, zergatik eta nola bete adieraziz; eta hirugarren, hizkuntza periferikoen hiztunaren ihizia, zigor-sistema.

Praxia orpoz orpo jarraitzen zaio aginteari.

Nago, gertakari hauen ezagutzea legeen estudio juridikorik finena baino areago mintzo dela.

«¡HABLAD CASTELLANO!

El Excmo. Señor Gobernador Militar de esta plaza ha dictado el siguiente bando:

Preocupación de toda autoridad debe ser el eliminar causas que tiendan a desunir a los gobernados. Y si esto debe hacerse en épocas normales, mucho más debe serlo en las anormales en que nos hallamos. Para nadie es un misterio las diferencias que han existido entre algunas regiones de España, y, sin meterme

a analizarlas, sí considero de mi deber aprovechar estos momentos de convivencia en esta población de personas de todas las regiones, para suavizar esas diferencias, y que, por la buena voluntad de todos, vayan fundiéndose en un exaltado amor a la Madre España en apretado abrazo de sus hijos, hermanos de las diferentes regiones. Para ello, uno de los mejores medios de demostrar esa compenetración de cariño y de ideas, es emplear el idioma común, sobre todo cuando se dispone, como nosotros, de uno tan hermoso como el castellano para poder expresar lo mismo nuestros cariños de hermanos como los enardecidos gritos guerreros propios de los momentos que atravesamos. Como esto en nada indica menosprecio de los idiomas regionales, sino una exaltación patria que nos apiñe en las manifestaciones de nuestro entusiasmo, espero del patriotismo de todos contribuyan a ello, *sin que tenga que corregir resistencia alguna*.

(San Sebastián 16.04.1937)

El Gobernador Militar, Alfonso Velarde.

«SE DENUNCIARA A TODO AQUEL QUE INFRINJA LO DISPUESTO SOBRE LA PROHIBICION DE HABLAR IDIOMAS Y DIALECTOS DIFERENTES DEL CASTELLANO.

Recibida por esta Jefatura comunicación del Excmo. Señor Gobernador Militar encargando a la Guardia Cívica vigile el exacto cumplimiento de la disposición dictada que proscribe a los nacionales el uso en público de idiomas y dialectos diferentes al castellano, procediendo a la denuncia de los infractores a dicha suprema Autoridad Militar local, considero conveniente recordar previamente al público, la expresada disposición y advertirle del encargo recibido, esperando de la corrección y el patriotismo de los ciudadanos, en bien de la amada Patria y de ellos mismos, que no den lugar a medida alguna punitiva.

No precisan razonamientos en apoyo de esta advertencia. Basta señalar la obligación evidente de obedecer puntualmente las disposiciones de la Autoridad. La gloriosa España conquistada por el heroísmo de nuestro Ejército no puede tolerar las antiguas corruptelas, desterradas para siempre, que en innumerables casos convertían en letra muerta las órdenes de la Autoridad. Ahora y en lo sucesivo hay que cumplirlas, sin excusa y sin discusión posible, pues ni el prestigio del Poder público consiente resistencias, ni caben más juicios sino los del acatamiento y aplauso a las disposiciones dictadas por nuestras legítimas Autoridades que con prudencia y tacto, con benevolencia no exenta de la obligada energía y con el pensamiento puesto exclusivamente en la prosperidad de nuestra amada Patria, laboran incansablemente por su engrandecimiento.

Precisa, pues, que acabe radical e inmediatamente el abuso del que aún se dan esporádicos casos, consistentes en el uso en

público de idiomas y dialectos diferentes del castellano. Repetida la advertencia, no extrañen los infractores, si por desdicha los hubiere, que caiga sobre ellos el peso de las sanciones que imponga el Excmo. Señor Gobernador Militar...».

(San Sebastián, 29 de mayo de 1937)

El General Primer Jefe.

«Cumpliendo las indicaciones hechas por el señor gobernador militar de la plaza para 'vigilar el exacto cumplimiento de la disposición que proscribe a los nacionales el uso en público de idiomas y dialectos diferentes del castellano', el Jefe de la Guardia Cívica, organismo creado para atender el servicio interior de las ciudades, publicó una circular con instrucciones, la primera de las cuales es la siguiente:

1.º Para la organización del servicio en la vía pública, se agruparán los señores Guardias cívicos, sin nombramiento especial de esta Jefatura, sino por designación entre ellos mismos, en grupos mínimos de cuatro señores Guardias, los cuales no deben ir reunidos, sino escalonados: El primero, al oír en la calle, terrazas de café, etc., conversaciones en idioma o dialecto diferente al castellano, llamará cortésmente la atención a los infractores y continuará su camino si fuere atendido, cuidando de exhibir, al hacer la advertencia, la placa que debe llevar bajo la solapa. Un segundo señor Guardia Cívico, sin boina reglamentaria, convenientemente distanciado del primero, observará con disimulo si la primera advertencia ha sido desatendida y continuará su marcha, haciendo una advertencia o seña discreta a los dos últimos señores Guardias Cívicos, que irán también convenientemente distanciados, si continuara la conversación en idioma o dialectos prohibidos; éstos, previa ostentación de las placas correspondientes, procederán a advertir a los infractores que, desatendida la cortés invitación que se les ha hecho momentos antes, procedan a exhibir sus documentos de identidad, de los cuales se tomará nota, con expresión de sus domicilios, cuya nota circunstanciada pasarán a esta Jefatura. A este efecto deben reunirse con los dos últimos señores Guardias Cívicos los dos primeros, para actuar formando grupo. En caso de proferirse palabras de menosprecio o desacato, procederán a la detención de los infractores por los medios que fuesen precisos, llegando al uso de la fuerza si a ello hubiere lugar y requiriendo el auxilio de la fuerza pública si lo hiciere necesario el número o resistencia de los culpables, pero procurando por sí mismos mis subordinados, que entregarán a los detenidos en las oficinas de Policía (Gobierno Civil), donde intervendrán como denunciadores en el atestado correspondiente».

...

«Formaba parte de la colonia valenciana nutrido grupo de agricultores, industriales y comerciantes, cuya lengua familiar y usual

es la valenciana, sin perjuicio de que empleasen la oficial para los actos en que se creyeran requeridos a ello, y es natural que todas estas personas y sus familiares hablasen entre ellos su idioma natal, lo mismo en la calle, que en los teatros y cafés, que en cualquier otro sitio frecuentado por ellos, sin que pudiera caberles en la cabeza al expresarse así cometieran ningún acto reprobable.

Una mañana, hallándose reunidos dos agricultores naranjeros en uno de los cafés de la Avenida, se presentó una pareja de Guardias Cívicos y, al escuchar que hablaban lengua distinta a la oficial y de que eran nacionales, les requirieron para que cambiasen de idioma, y porque aquéllos hicieron algunas observaciones ordenaron su detención. Salieron Guardias y detenidos a la calle, camino del Gobierno Civil y, al ver el grupo, un amigo de los segundos exclamó:

—Che, ahón aneu?

—Véngase usted también con nosotros, por no hablar en la calle la lengua oficial —prorrumpió uno de los cívicos.

—Y això, per què? —añadió el inocente amigo, agravando su situación. Pero no acabó aquí la cosa, sino que la escena se repitió varias veces durante el trayecto, y al final, ya próximos al edificio de la primera autoridad civil, eran doce o catorce los detenidos por idéntica causa. No pasó nada. En la Comisaría se dieron cuenta de que allí no había materia punible. A lo sumo se impuso una multa de cien pesetas a alguno de los detenidos por haberse alborotado un poco al recibir la primera amonestación» (*Catalunya...*, 165-166. orr.).

Euskararen aurkako bigilantziak ez du berehalakoan amore eman. Zenbat zigor, lotsa, sofrikario. Aipa ditzagun jarraian gertakari batzuk, iruzkinik gabe, berez mintzo dira eta.

«Un día iban mi madre y mi hermana Rita a San Sebastián. Ya en el tren del Norte, como iban hablando en vascuence (otra lengua no conocen), un militar se les acercó diciendo: '¿no saben ustedes que está prohibido hablar esa lengua?'. Mi madre le contestó: 'nosotros primero aprender castellano y después hablar'». ¹⁷.

«Martín Altolaquirre y su hijo fueron a San Sebastián un día. Por haber sido sorprendidos allí hablando en vascuence, fueron multados con 100 pesetas cada uno» ¹⁸.

«A José Juan Jubert 100 pesetas, y a Javier Gibert Porrera, 100 pesetas, por hablar en catalán de mesa a mesa, en el comedor de un hotel (*Unidad*, 1938.01.07).

«A Guillermo Garmendia Ayestarán, 100 ptas. por hablar el vasco en un tranvía, ocasionando con ello alteración de Orden público» (*Unidad*, 1938.01.26).

Zer esan?

Euskaraz mintzatzea ez da sekula hain kotizatua izan.

2.4. Elizatik at

a) Agintearen auzia

J. Iturralde¹⁹ baieztapen hau egiten du blauki:

«Franco mandaba en la iglesia mucho más que el Obispo, el cual tenía buen cuidado de pecar si acaso por carta de más. El podía quedar sin honor pero en ningún caso convenía que el generalísimo se quedara sin los honores supremos».

Euskarari dagozkion arazoetan ere halaxe da, aginte politikoak agintzen du euskara noiz eta nola erabili. Euskara, aginte politiko berriarentzat, arazo politikoa da, ez linguistikoa, gutxiago erlijiosoa, pastorala. Lauzirikaren eta M. Martínez Anidoren arteko istiluak ongi argitzen du aginte berriaren izpiritu totalitarioa.

Textuen aurretik adieraz dezagun gertakaria bera:

1938ko martxoaren lehenean, Gasteizko Administratzaile Apostolikoak, Javier Lauzirikak, sermoietan euskararen erabilpena arautuz Gutun bat egin zuen. Textuan ikus daitekeenez, arau egiazki «zuhurrak», espainolari lehentasuna aitortzen ziotenak ematen zituen. Zer gertatuko eta gehiegizkoak iruditu zitzaizkion Burgosko Gobernuari. Besterik gabe, Ordenu Publikoko Ministriariak, Martínez Anido-k baliogabetu egiten ditu arauok. Honen argudiotan, Lauzirikaren arauak Gurutzadaren batasunaren aurka doaz; enxemplua eman behar da gainera; eta, dena den, zein hizkuntza erabili behar den elizan erabakitzea Ordenu Publikoaren Delekatuaren esku dago.

Bi testuok beren luze-zabalean ematen ditugu:

Lauzirikaren textua:

«NORMAS PARA LA PREDICACION SAGRADA.

La altísima misión que en la Iglesia cumple el sacerdote mediante el ministerio de la palabra se ha encontrado siempre en nuestra amada Diócesis con el problema de la necesaria adaptación al pueblo fiel que escucha las divinas enseñanzas y ha de llevarlas a la práctica.

Por ello nuestros predecesores en el régimen de esta Diócesis

repetidas veces, ya en público ya en privado, legislando y contestando a los varios casos que la práctica presentaba habían dictado normas a las cuales nuestro amadísimo clero había de atemperar su conducta.

Entre estas normas merecen especial mención las que en 24 de diciembre de 1925 publicó el entonces Prelado de esta Diócesis Fr. Zacarías Martínez Núñez en documentada Circular.

El criterio fundamental que ha de regir en esta materia es el de la mayor eficacia de nuestros ministerios sacerdotales. Que son *harto gravísimos* los deberes que sobre Nos pesan para que en el templo santo de Dios hayamos de pararnos en otras consideraciones que en las de hacer realidad viva, en el espíritu de cada uno de los fieles, el ejemplo de Jesucristo y las páginas del Evangelio, que la Santa Madre Iglesia nos manda predicar con tan enarecidas palabras, a cuantos participen del ministerio pastoral.

Pero a la vez, el púlpito sagrado, la catequesis y los demás ministerios pueden cumplir también una misión educadora, que contribuya a la mejor formación de nuestros feligreses, a quienes interesa sumamente iniciarse en la posesión de aquellos elementos de cultura que les serán indispensables para su vida social y cívica.

Por ello tiene tanta importancia el 'bien decir' en nuestros ministerios sagrados, cuidando de la forma, que sin dejar nunca de ser clara y sencilla ha de ser digna y elegante.

Teniendo en cuenta estas consideraciones y procurando armonizar el amor y la reverencia que nos ha de merecer nuestra milenaria lengua vascongada con el fervoroso cultivo de la lengua castellana al que nos obliga a la vez nuestro inquebrantable amor a España, nuestro agradecimiento a esta maravillosa habla de la cultura española por la cual vertieron sus sublimes conceptos nuestros místicos y ascetas y la utilidad que su mayor conocimiento reportará a nuestros diocesanos, venimos a disponer:

Primero. En la predicación conviene ante todo exponer a los fieles lo que ellos han de creer y practicar para salvarse, es decir, el dogma y la moral católicas.

Segundo. Los predicadores de la divina palabra se han de abstener de tratar asuntos profanos o difíciles, superiores al alcance de los oyentes.

Tercero. Los predicadores no han de ejercer su ministerio persuadiendo con palabras de humana sabiduría, ni apoyándose en el aparato profano ni en la seducción de la elocuencia humana, sino en el espíritu y la virtud de Dios, no predicándose a sí mismos sino a Cristo Crucificado.

Cuarto. La forma del discurso y la lengua en que ha de predicarse se acomodarán en todo caso a la capacidad de los oyentes.

Quinto. Cuando el concurso de fieles posea y use como lengua

ordinaria la lengua castellana, en ésta se les habrá de predicar la divina palabra.

Sexto. Cuando el concurso de fieles, en su inmensa mayoría, no acostumbra a utilizar otra lengua que la vascongada, en ella se les predicará la divina palabra.

Séptimo. En todas las funciones sagradas en las que se hubiere dirigido la palabra a los fieles en lengua vascongada, se hará un brevísimo resumen de lo explicado, en lengua castellana.

Octavo. Las presentes normas entrarán en vigor en toda nuestra Diócesis a partir del domingo día 13 de marzo.

Vitoria, 1 de marzo de 1938.

Javier, A. A. de Vitoria». (*Boletín Oficial del Obispado de Vitoria*, 1.03.1938).

Ministroaren textua:

«El Boletín oficial del Obispado de Vitoria, correspondiente al día 1.º de marzo, dispone en circular n.º 7, que a partir del 13 del actual entrarán en vigor las normas dadas por S. I. para la predicación sagrada en la diócesis, y como esta disposición anula las órdenes que tengo dadas a los delegados de orden público, respecto al uso del vascuence en preces y predicaciones y en toda clase de actos públicos de cualquier carácter y naturaleza en las provincias vascongadas, los dependientes de mi autoridad considerarán como inexistente la mencionada disposición de la citada autoridad eclesiástica, velando por el cumplimiento de cuanto tengo dispuesto sobre este asunto y deberán sancionar con el mayor rigor la menor infracción de lo ordenado con anterioridad.

Si verdaderamente el articulado coadyuvara a algo práctico, mecería tenerlo en cuenta y cabría aceptarlo dada su beneficiosa finalidad, aun cuando ello repercutiría en detrimento de mi autoridad y de las normas generales a observar en toda la zona liberada; pero como lo que se logra es atentar al principio de unidad de nuestra santa cruzada, dividiendo la población en castas y grupos y tendiendo a una disociación de espíritus quedando al criterio y anticipada apreciación de muchas personas; todos los predicadores y oficiantes, al discernir el adecuado y oportuno uso de la lengua, dando lugar a la consiguiente perturbación para los oyentes tanto en el orden religioso como para el mantenimiento de la paz pública, ratifico la orden de que ni en la capital, cabezas de partido, ni pueblos de importancia se varíe o altere en lo más mínimo lo que tengo dispuesto sobre el particular acerca del empleo de la lengua española, y únicamente por excepción en aquellos pequeños caseríos y pueblos de la zona montañosa en donde la precaria existencia de escuelas y el alejamiento y escasa relación con los centros urbanos, pudiera aceptarse como ventajosa la utilización del vascuence,

por no ser perfecta la comprensión del español, podrá ser utilizado aquél, siempre a juicio del delegado de orden público, que apreciará y autorizará la conveniencia de su uso.

Respetuoso como el que más con los sacrosantos principios de la religión, no quiero pensar un momento en que se me pueda atribuir la intención de producir la menor molestia y atentado contra los preceptos de la iglesia y sus ministros; pero cabe reflexionar si en estos críticos momentos en que se está luchando por la salvación y unidad de España y en los sentimientos de los combatientes sólo anida un espíritu común de victoria y hermandad, en las provincias en que en indigno maridaje se aliaron el marxismo y el separatismo, dando días tristes y vergonzosos para la patria, pudiera servir de pretexto el uso del vascuence para reverdecer pasiones insanas y criminales, y que en alguna región más fuera señuelo de banderín de enganche para congregar a los malos patriotas que por desgracia aún hay bastantes dispersos y ocultos en los servicios de retaguardia.

Alegar desconocimiento de la lengua española en provincias que son orgullo de la mayor cultura, y precisamente cuando está incrementada su población en estos instantes por un inmenso número de habitantes procedentes de otras regiones, sería ofensa grande para ellos y atentatoria a los sentimientos de hospitalidad, el uso y el abuso del vascuence, dando lugar a que los extranjeros que tan en contacto están con nuestra zona fronteriza y que se afanan por conocer nuestra lengua y costumbres, observaran que a estas alturas, conceptos tan indiscutibles pudieran ser objeto de polémicas y discusiones, precisamente en los elementos sublimes de la lucha contra los enemigos de la civilización y el cristianismo, formando un deplorable juicio sobre nosotros y, sobre todo, de la autoridad que por debilidad e ineptitud consintiera o amparara ese socavamiento de los principios fundamentales de la nueva España»²⁰.

b) Debekua, zigorak, testigatzak

Frankismoaren lehen orduan euskarak ez du eliz barnean ere babesik izan, ikusten dugunez. Jarraiko sail hauetan bederen euskara galerazia izan da:

- 1) Ordurarte herriaren hizkuntza erabili ohi zen kultu-ekin-tzetan, hala nola, errosarioak, bederatziturrenak, etab.
- 2) Sermoi, prediku eta hitzaldietan.
- 3) Kristau dotrinaren irakaskuntzan, bai eskoletan bai eliz-barnetan.
- 4) Elizaren argitalpenetan, aldizkari zein liburutan.

Giroaren berri emateko, legeak eta debekuak aipatzea ez da aski. Hobe da gertakariak azaltzea. Jarraiko hauetan gauza pare bat agertzen da: bateko, euskararen baztertzea; eta besteko, euskararen aurkako zigorra²¹:

- «En las iglesias de Tolosa no se predica ya en vascuence. Un franciscano —en la iglesia de San Francisco— en la misa de 11 predicó, una vez, en vascuence contra los nacionalistas vascos, diciendo que todo el que piense en nacionalista, está en pecado mortal. El mismo dijo también que el único soldado reconocido por Cristo es el del ejército español».
- «En la zona de Franco no se predica acerca de la caridad, al menos en el País Vasco. El que lo hace se hace sospechoso de nacionalismo y puede ser objeto de persecución. Un sacerdote de Azcoitia ha sido multado tres veces por haber predicado recomendando la caridad».
- «Nada se reza, ni se habla, ni se predica en vascuence en la iglesia del pueblo (en Mondragón). D. David (el cura párroco actual) hizo gran recibimiento a los prisioneros libertados que vinieron del campo de los gubernamentales, tratándolos como a mártires de la causa de Dios».
- «En Lazcano, Beasain y otros pueblos de aquellos contornos está ordenado que en la predicación predomine la lengua castellana: es orden de los militares que los curas cumplen servilmente. El prior del convento de benedictinos de Lazcano tuvo que predicar también en castellano en su iglesia por imposición de los militares en una función en que no era costumbre predicar en esa lengua».
- «A los estudiantes (kaputxinoak) tachados por ellos como nacionalistas o como amantes del euskera, se les ha negado las órdenes sagradas en castigo, además de otros castigos y vejámenes».
- «En S. Gregorio (Ataún) desde el primer domingo de enero hasta mediados de la Cuaresma de este año de 1938, la predicación se ha hecho exclusivamente en castellano. También el rosario y las Ave Marías de después de la Misa se han rezado en castellano. Durante ese tiempo mucha gente dejó de ir a Misa mayor y a vísperas. Empezó la gente a rezar el rosario en vascuence, reuniéndose en casas particulares durante las tardes del domingo. Yo estuve una de esas tardes en Sutegi donde, en unión con otras personas, recé el rosario. Durante el tiempo en que la predicación y los rezos se hacían en castellano, el anuncio de la entrega de velas el día de la Candelaria, de la adquisición de las bulas, del pago de las sillas y de la donación de velas para la novena de san José, fue hecho por el cura sr. Arteaga en vascuence».

Los cantos se hacían también todos en castellano.

Ahora desde mediados de la Cuaresma, los cantos se hacen en vascuence, lo mismo que el rosario y los demás rezos que no se acostumbra hacer en latín. La predicación se hace en ambas lenguas: primero en vascuence y después en castellano.

Está prohibido empezar el texto euskérico del Ave María con la palabra *Agur*, como está en el catecismo. Hay que empezarla con las palabras latinas *Ave María*. A don Marcelino Errezola le llamó el comandante militar de Beasain para prohibirle expresamente el empleo de la palabra *Agur*.

Al cura de Aya de Atauñ Sr. Bikuña le trataron mal, y aún le amenazaron con castigo unos requetés, porque al despedirse de ellos les dijo *agur*.

- «Tampoco se habla en vascuence en los púlpitos de Azpeitia, salvo en Loyola, donde se ha empezado ahora a predicar en ambas lenguas (castellano y vascuence). El párroco, después de un sermón predicado en castellano, hizo la petición del dinero del culto y clero en vascuence».

- «En Azpeitia las Ave Marías de después de la misa se rezan en castellano».

- «Las monjas han destinado fuera del País Vasco a las religiosas vascas. Las 'damas catequistas' han retirado de la escuela a una que tenían vasca, y no le permiten recibir visitas».

- «Comandancia Militar

Azpeitia Azcoitia

Núm. 184.

Habiéndome enterado de que el domingo pasado, en la función celebrada en la basílica de Loyola por V. leyó en público después de la bendición del Santísimo Sacramento, las preces o jaculatorias en vascuence, y teniendo dispuesto por esta comandancia militar que todos los rezos y oraciones y sermones sean en castellano; faltando por lo tanto a las órdenes dadas en dicho sentido, he tenido por conveniente imponerle una multa de 500 pesetas, que hará efectivas en la junta carlista de guerra de esta villa, y en el plazo de cuarenta y ocho horas.

Dios guarde a V. muchos años.

Azpeitia, 26 de enero de 1937.

El Comandante Militar

Emilio G. del Valle

Señor sacerdote don Feliciano Echaiz en Loyola».

- «Un p. franciscano predicó en vascuence en Berrobi el día de san Agustín, patrón del pueblo (28 agosto 1937). Por eso fue detenido y después multado».

- «Entre las bofetadas más dolorosas que la Iglesia haya podido dar a un pueblo está la de destinarle un clero que ignore su

lengua. A parroquias de Guipúzcoa con feligresía en su casi totalidad euskeldun han llegado en estos últimos años sacerdotes que desconocían el idioma vasco. ¿Por qué? ¿Qué pretende con ello?

¿Por qué, asimismo, se ha de prescindir en la formación de los sacerdotes vascos del aprendizaje y manejo de la lengua vasca, instrumento imprescindible y único en muchos casos del apostolado en nuestra diócesis? El pueblo sabe que la fobia anti-vasca llega en este punto al colmo de no permitirse una sola lección de gramática vasca, ni un solo ejercicio de predicación en lengua vasca, y, lo que si posible fuera será mayor absurdo, que hasta las riquísimas melodías vascas religiosas han estado proscritas del Seminario Diocesano de Vitoria.

Y a todo esto, al pueblo se le venían ponderando las excelencias de la Obra Pontificia del Clero indígena. ¿No es esto burlarse peligrosamente de un pueblo?

En Guipúzcoa puede considerarse prácticamente prohibida la enseñanza del catecismo de la Doctrina cristiana en las escuelas, al no tolerarse su explicación en el euskera que únicamente hablan, muchísimos niños. ¿Qué hace que no remedia tal situación la Iglesia?».

Hona giro kafkiano honen zenbait agerpen. Erantsi honi J. Alustizak gutun batean esaten zidana, hots, «esan gabe doa jauntxoek ez ezik bildurrak agintzen zuela garai nahasi hartan». Beldurra eta jauntxoen aginte ahalguztiduna, hona aginte berriaren sistema zaharra.

2.5. Kanposantuetatik ere at

Kanposantuak ere ez ditu bakean utzi frankismoak. «Los franquistas no toleraron la presencia del euskera ni en las tumbas y panteones de los cementerios vascos», idazten zuen Itarkok.

Horrelakorik sinesteak lanak ditu. Baina halaxe da.

Inskripzio berriak ez uztea, gauza bat da, neurri batean uler daitekeena. Baina ez, aspaldikoak ere aldatu egin behar dira (tropak hirian sartzerakoan hautsi eta desegin ez zituztenak, noski). Política honen adierazgarri bezala, lehen eskuko gertakari bat aipatuko dugu, S. Altuberena.

Seber Altubek Gernikako kanposantuan zuen bere familiaren hilarria. 1949ko azaroaren 2an (kasu! hilen egunean) V. Rojo Gernikako alkateak izenpeturik gutun hau jaso zuen:

«Obra en poder de esta Alcaldía, atta. comunicación, N.º 2.486, del negociado 4.º, del Excmo. Gobierno Civil de esta Provincia, fecha 27 del mes de octubre, p. pdo y una de cuyas partes, copiada literalmente, dice: «...se requiera a los familiares y propietarios de las tumbas o panteones donde figuran inscripciones en vascuence, para que sean retiradas las losas y sustituidas las citadas inscripciones por otras en castellano...».

Y siendo V. uno de los propietarios del panteón en el cual aparece con nombres en vascuence requiero a V. para que con la debida urgencia sea retirada dicha placa y sustituida por otra en castellano.

Dios guarde a V. muchos años.

Guernica y Luno 2 de Noviembre de 1949.

El Alcalde V. Rojo.

3. ZAPALKUNTZAREN TRESNA INSTITUZIONALAK

Frankismoak epe motzean lortu nahi izan du euskararen heriotza. Horretarako, bizi-iturriak oro galazo dizkio, publikotasuna, eskola, periodikoa, liburua. Nola eta zertarako bizi behar zuen euskarak, kondizio horietan?

Jazarpen hau burutzeko, une batez ere etsi gabe, lege, administrazio eta polizi aparatua martxan eduki du luzaroan frankismoak.

Kapitulu honetan, zapalketarako Estatuak, Institutzio bezala, baliatu dituen tresna batzuk ikusiko ditugu, zehazki, Administrazioa, eskola, prentsa, eta argitalpenak.

3.1. Administrazioa

Zertan esanik ez, politikaren praxian administrazioak frankismoa ispilatzen du osoki, agintearen lehen transmisio-katea bera bait da.

Ikusi berriak ditugu Estatu mailako Administrazioaren aginduen ideologia eta goibeheak. Hauen helburua ere bai: euskarari arnasa kentzea, publikotasuna eta ofizialtasuna ukatuz.

Aurreko kapituluan, egia esan, ez dugu Administrazioaren joko osoa aztertu. Euskara espreski debekatzen edo mugatzen du-

ten legeak bakarrik ikusi ditugu han. J. Urrutiak bestelakoak ere seinalatzen dizkigu, ondo kontutan hartzekoak hauek ere, hots, euskara formalki soilik aipatzen dutenak eta, okerrago, euskara dagoenik ere aintzat hartzen ez dutenak.

Hizkuntzari bere hazkundera eta hobekuntza posibleak ukatzen dizkioten aldetik, azken motatako lege hauek euskara espreski debekutzen dutenak bezainbat kalte dakarkioite ia euskarari.

Puntu hau seinalatzearekin aski dugu oraingoz.

Amaitu aurretik, Administrazioaren jokaera zein munta handikoa den hizkuntza baten iraupenerako eta hazkunderako gogoratu nahi nuke J. Urrutiarekin ²², eta erantsi zeinen kaltegarri izan den euskarari dagokionez:

«Hizkuntza jakin baten iraupenean eta aurrerakadan normatiba juridiko-legalak duen eragina positiboki neurtu ezin bada ere, begibistakoa da hau: Ikastetxeetako Irakaskuntz Planetan, herri bizitzan, ohizko legetan, hizkuntzaren arazoa isiltzeak, baztarretzeak edo kanporatzeak biziki gogor jo behar duela, bere desarroilo normalean ez-eziki, iraupenean ere. Eta gogoeta hau, osakai gisa, hizkuntzaren bizitzarako giro on ala txarra sortzeko bali duen gauza orotara zabaldu behar da; batipat, 'halako ondare delikatu eta izugarriaren nukleo titularraren kontzientziari' eragiten dionean».

3.2. Eskola

Eskolari buruz frankismoak egin duen politikaz arituko gara hemen. Labur esanda, nola kontrolatu duen irakaskuntza, eskolari eman dizkion helburuak, eskolari ezarri dizkion oinarriak, eskolaren bidez nola bideratu duen haur euskaldunaren akulturazioa, hots, nola «espainoldu» duen euskalduna.

a) Eskolaren kontrola

Hastapenetik eskuratu nahi du irakaskuntza aginte berriak, Oñatiko Unibertsitatetik hasi eta auzoetako eskoletaraino, jadanik 1937an ²³:

«Desde primeros de julio último el Estado sustituirá a las Diputaciones de Guipúzcoa y Vizcaya en la atención de los servicios que éstas realizaban con relación a los siguientes centros de enseñanza: Universidad de Oñate, Escuela de Ingenieros Industriales, Capataces de Minas, Normal y Conservatorio de Música

de Bilbao, Escuelas de Barriada de Vizcaya y Escuelas Rurales de Guipúzcoa».

Eskola guztiak, munizipalak nahiz probintzialak, aurrerantzean «nazionalak» izango dira. Zergatik eta zertarako? Hona nola explikatzen zuen politika horren arrazoia 1945ean, Espainiako Gorteetan, Lehen Irakaskuntzako Zuzendari Orokorrak, R. Toledok:

«La trayectoria del nuevo Estado es en el sentido de absorber total, absolutamente, todas las Escuelas municipales, en especial las de las provincias vascongadas y catalanas (...) por la sencilla razón, y vosotros bien lo sabéis, que fue precisamente en las escuelas de estas regiones donde más daño se hizo a la unidad de la Patria» (*Catalunya...* 344-345. orr.).

Aurreko azpiegituraz baliatzea zen, noski, errazena. Aginte osoa eskutan duenarentzat, eskolak «nazionaltzea» ere ez da zaila. Nola antolatu irakaskuntza, ordea?

Estatu berriak honetan ere ez du zalantza handirik. Hasteko, garbiketa, depurazioa. Garbiketa honek helburu bikoitza du, «zigtortzea» eta «prebenitzea». Garbiketa hauxe antolatzeraz dator, hain zuzen, Burgosko Gobernuaren lehen erabakietako bat, 1936-ko abenduan, «Comisión de Cultura y Enseñanza»ren lehendakari gisa José María Pemán-ek izenpeturik:

«CIRCULAR

A LOS VOCALES DE LAS COMISIONES DEPURADORAS DE INSTRUCCION PUBLICA.

Innecesario resulta hacer presente a los señores Vocales de las Comisiones depuradoras del personal docente la transcendencia de la sagrada misión que hoy tienen en sus manos. Con pensar que la perspectiva del resurgir de una España mejor de la que hemos venido contemplando estos años, está en razón directa de la justicia y escrupulosidad que pongan en la depuración del Magisterio en todos sus grados, está dicho todo.

El carácter de la depuración que hoy se persigue no es sólo punitivo, sino también preventivo. Es necesario garantizar a los españoles que con las armas en la mano y sin regateos de sacrificio y sangre salvan la causa de la civilización, que no se volverá a tolerar, ni menos a proteger y subvencionar a los envenenadores del alma popular primeros y mayores responsables de todos los crímenes y destrucciones que sobrecogen al mundo y han sembrado de duelo la mayoría de los hogares honrados de España. No compete a las Comisiones depuradoras el aplicar las penas que los Códigos señalan a los autores por inducción, por estar reservada esta facultad a los Tribunales de Justicia,

pero sí proponer la separación inexorable de sus funciones magistrales de cuantos directa o indirectamente han contribuido a sostener y propagar a los partidos, idearios e instituciones del llamado 'Frente Popular'. Los individuos que integran esas horridas revolucionarias, cuyos desmanes tanto espanto causan, son sencillamente los hijos espirituales de catedráticos y profesores que, a través de instituciones como la llamada 'Libre de Enseñanza', forjaron generaciones incrédulas y anárquicas. Si se quiere hacer fructífera la sangre de nuestros mártires es preciso combatir resueltamente el sistema seguido desde hace más de un siglo de honrar y enaltecer a los inspiradores del mal, mientras se reservaban los castigos para las masas víctimas de sus engaños.

Tres propuestas pueden formular las Comisiones depuradoras, conforme a la Orden de 10 de Noviembre, a saber: 1.º Libre absolución para aquéllos que puestos en entredicho hayan desvanecido los cargos de haber cooperado directa o indirectamente a la formación del ambiente revolucionario. 2.º Traslado para aquéllos que siendo profesional y moralmente intachables, hayan simpatizado con los titulados partidos nacionalistas vascos, catalán, navarro, gallego, etc., sin haber tenido participación directa ni indirecta con la subversión comunista-separatista y 3.º Separación definitiva del servicio para todos los que hayan militado en los partidos del 'Frente Popular' o Sociedades secretas, muy especialmente con posterioridad a la revolución de Octubre y de un modo general los que perteneciendo o no a esas agrupaciones hayan simpatizado con ellas u orientado su enseñanza o actuación profesional en el mismo sentido disolvente que las informa.

Las comisiones depuradoras, al dirigirse a cualquier autoridad o particular en demanda de informes, deberán hacerles presente la gravísima responsabilidad en que incurren para con Dios y con la Patria ocultando determinados extremos, cuando no, llegando a falsear los hechos, valiéndose de reprobables reservas mentales o sentimentalismos extemporáneos. También se ha de combatir y de hacer público, para perpetua vergüenza del que en tal falta de ciudadanía incurra, el nombre de quienes aleguen indebidamente desconocer los hechos o las personas sobre los que se interesen informes. Sería indigno que al heroísmo de nuestros oficiales, soldados y voluntarios que en las líneas de fuego desafían a la muerte soñando con una España mejor, correspondieran con la cobardía y la falta de valor cívico las personas que gozan de la paz de las retaguardias.

Si todos cuantos forman parte de las Comisiones depuradoras se compenetran de esta manera de pensar y la transmiten en patriótico contagio a aquéllos que han de coadyuvar a su labor en sus informes, es cosa segurísima que antes de mucho, en esta España que hoy contemplamos destruida, empobrecida y enlu-

tada, una vez restaurado su genio y tradición nacional, veremos amanecer en alborada jubilosa un nuevo siglo de oro para gloria de la Cristiandad, de la Civilización y de España» (*Catalunya...* 326-327. orr.).

Biziki interesgarriak dira gutun honetako depurazio-erizpideak. Nor bekaturik gabeko, bahe politiko horretatik pasa eta gero?

Garbiketa honetatik onez («garbi») atera zirenak aski ez zirelarik, maisu berriak sortu behar. Maisu hauetako asko sistematikoki kanpotik ekarri zituzten: «El cuadro de las autoridades políticas y de los funcionarios, incluidos los maestros, fue sistemáticamente forastero», idazten du D. Ridruejok, eta badaki zer dioen, agintean bait zegoen bera. Kataluniara, 1939ko abuzturako, 700 maisu ez-katalan eramán zituzten. Euskal Herriko daturik ez dut.

Nondik sortu zen, bapatean, hainbeste irakasle? Ez da zaila asmatzea. D. Ridruejo-k, «excombatientes, ex cautivos, militantes del Partido único y derechistas de toda la vida» aipatzen ditu funtzionari berri bezala. Euskal herritxoetako «beltzak», maisuak, horietatik ziren seguruenik. Baina ez pentsa, ez zeuden tokiz kanpo, irakasleek «Estatu totalitarioaren gudariak» izan behar bait zuten, eta irakaslearen lehen egitekoa ez bait zen jakintza irakastea, Espainiaren kultura baino:

«Una escuela donde no se aprenda a amar a España no tiene razón de existir. Hay que suprimirla» (...).

Para nosotros, un niño que a los ocho años sea capaz de resolver problemas matemáticos con determinantes y matices es un niño inútil, si no sabe además que toda su cultura y posible saber han de emplearse en el engrandecimiento de España». (*Catalunya...* 321.orr.).

b) Eskola berriaren «izpiritua»

Non gaitza, han sendabidea. Eskola. Pestalozzi, Froebel, Decroly, Montessori atzerritarren aurka, horra Luis Vives, San José de Calasanz, Loiolako Inazio santua, Aita Manjón, «propios pedagogos nacionales». Bai, «se ha de lograr la transformación entera de aquel Magisterio que se llamó español, sin serlo más que por su residencia» (*Catalunya...* 330 or.).

Eskola berri hau politikarekin lotua ezeze espreski politika da, Bartzelonako Gobernadore Zibilaren hitzetan:

«Estamos en un Estado totalitario. Y vosotros, en la Escuela, sois los instrumentos constructores de esta alta política.

(...)

Nos encontramos resueltamente dentro de una grata afirmación: 'La Escuela es política'. Nadie se extrañará de eso. Todos vosotros sabéis que Platón y Aristóteles consideraban la educación como un capital fundamental de la política. Y la Escuela ha sido y seguirá siendo, conforme a estos dos geniales pensadores, un instrumento de alta política, con P. Mayúscula. La escuela tiene que ser política. Y cada uno que busque todas las consecuencias que quiera de esta afirmación fundamental: 'La Escuela es Política, debe ser Política'» (*Catalunya...* 331. or.).

Alegia, gauza bera beste era batera esanez, Bartzelonako Lehen Irakaskuntzako Batzordearen Lehendakariaren hitzetan:

«Orientemos a los niños según el programa de la Falange que presenta nuestro serenísimo Caudillo, enseñémosles que en España ya no viviremos los unos pesando sobre los otros, con alternancias de cargantes y cargados, sino que viviremos en franca lateralidad vertical, como en las formaciones de las unidades del Ejército» (*Catalunya...* 330. or.).

Frankismoaren eskola berriaren izpiritua Gurutzadarena bera da, gerrak amaitu ezin duena burutzea dagokio orain eskolari:

«Las Escuelas de la Nueva España han de ser continuación ideal de las trincheras de hoy; han de recoger su espíritu exaltado y juvenil y han de prolongar en el futuro de esta guerra de ahora en la que combaten más que enemigos circunstanciales, poderes siempre vigilantes y permanentes como el Mal mismo» (*Catalunya...* 337. or.).

c) Eskola, akulturatze-tresna

Gauza ezaguna da hau: akulturatze zein soziltze prozesu orotan agintearen armarik kutunenetakoa —eta agian eraginkorrena, luzarora— eskola da. Eskolaren bitartez bideratzen da gizarte berri bat; eskolaren bidez desegiten da kultura bat. Guri, bigarren hau tokatu zaigu, eta aspalditik suertatu ere. Guri, euskaldunoi eta Europako (eta nongo ez?) gutiengo guztiei. Lehentxeago ala geroxeago, xehetasun bat edo beste gorabehera, denok errotarri berak eho gaitu. Ikusgarria da, gainera, zein berdin. Berdina ideologia, eta berdinak estrategia eta, sarri, taktika, Britainian, Okzitanian, zein Euskal Herrian, Galizian eta Katalunian.

Hexagonoan zein penintsulan ageri-agerian dago beti hizkuntz

bakartasunaren printzipioa. Eztabidaezina: Eta ez hori bakarrik, zigorrak ere berdinak dira herri guztietan. Denek ezagutzen dute zigor-eraztunaren pareko tresnaren bat: «symbole», «vache», «barre», «ticket» edo «sabot». Izena da gutxiena, errealitatea bat bera baita ²⁴.

Esan nahi baita, akulturatze prozesu honek eskema bera izan duela nonnahi eta beti:

- Bateko, lekuan lekuko hizkuntza pertsekutatu, hizkuntza «handiaren» probetxuan.
- Eta besteko, lekuan lekuko historia izkutatu eta nazio «handiaren» historiaren mitoa irakatsi.

Asimilazioaren, alienazioaren bi alderdi hauek (hizkuntzarekiko eta ideologikoa) batera eta elkar sustatuz doaz. Balia gaitzen eskema honetaz frankismoaren eskola-politika aztertzeko. Aparte eta banan ikusiko ditugu bi puntuok:

1) *Euskara baztertu, espainola inposatu*

Errealitate beraren bi aurpegiak besterik ez dira, noski. J. Urrutiak ²⁵, frankismoaren legeriaren ikerketan, 3 jokabide bereizten ditu:

- a) *euskararen esistentzia abaztea* («factores jurídico-legales emanados del Estado que ignoran la existencia del euskara en sus planes al organizar la primera enseñanza y la correspondiente a las escuelas normales»);
- b) *euskararen baztertzea* («marginación de la lengua vasca de los planes de la segunda enseñanza y de la superior o universitaria»);
- c) *euskararen ausentzia* («ausencia del euskara de otros planes que deben ser considerados fundamentales para la vida de la lengua y su cultura»).

Frankismoak, bere irakaskuntz plangintzan, euskara ahaztu eta baztertu egin duela? Gaitz erdi, esango nuke, gertatuaren ondoan. Nolabaiteko «pasibotasun» honen atzetik eta aurretik, frankismoak gerra egin dio euskarari, nola kalean hala eskolan.

Hasteko, gartzelania beste hizkuntzarik ez da eskoletan. Euskaraz idatzitako liburuak oro, edo atalen batetan euskaraz diren

liburuak, eskolatik erretiratu egin behar dira. «Han de ser retirados de las escuelas todos los impresos no redactados en castellano» (*Catalunya...* 336. or.). Eskolako liburutegietatik ere erretiratu egin behar dira euskal liburuak.

Ez sarbide idatzirik ez mintzaturik du euskarak eskoletan. Pentsatu ere ez euskaraz irakasterik. Ez eta ikasleek euskaraz egitearik. Erraz esaten da, baina zenbat min, sofrikario, estuasun eta zigor erakarri duen politika antipedagogiko honek. Euskaldun bakoitzak du bere «oroitzapen» txarra. Zein errosario luzea denak bilduz gero: Guk hemen bat bakarra aipatuko dugu, Satrustegik kontatzen duena. Egin kontu, erantsiko dugu geure aldetik, gerretetik 30 urtetara horrelakorik gertatu bada, lehen urte haietan zer ez zen gertatuko ²⁶.

«Nafarroan nik ezagutu dudan zapalketarik gogorrenetakoa beste herri batean maisuak egiten zuena da. Ergoien herrian, denak euskaldunak diren lekuan, eskolan euskaraz hitz egiteagatik jo egiten zituen haurrak. Neu joan nintzen zer gertatzen zen ikustera, eta hamahiru urteko mutiko bat ikusi nuen maisuak buruan irekitako zuloa urte batean itxi gabe zedukana. Bere amak aitortu zidan, egunean bi garbiketa egiten zizkiola sendagileak agindutako erremedioez. Herriko maisuak aho biziko reglarekin irekitako zauria omen zuen. Haurrak minberatzeko ezin esan diren bidegabekeriez baliatzen izan behar zuen».

Beste neska bati konpasaren orratz bien muturrekin hestutu zion mihia, eta mihi azpiko lokarria eten. Bere amaren aitortza da, eta odola zeriola bialdu omen zuen gero etxera. Behin eta berriaz Inspektoria salakuntza egina zuten, baina ez kentzen. Legez auzira eramateko mehatxuarekin lekutuazazi zuten.

Kontuan izan gaur gaurko gertakizunaz ari garela, 1968an gertatua, alegia».

Euskaraz irakurtzea galerazita, euskaraz irakastea galerazita, euskaraz hitzegitea galerazita. Eta zer esanik ez, euskara irakastea, euskara bera gai bezala. Oraintsu, atzo, sartu da euskara, asig-natura bezala, eskoletan. Salbuespen bakarra, apaiz ikastegieta-koa da, horietan, sarri, euskara irakatsi egin bait da. Zertan esanik ez, apaiz ikastegiak idazle-harrobi (erlatiboki) oparo izatearen arrazoietako bat gertakari honetan datzala.

Areago. Euskara irakatsi beharrean, honen aurka zuzenean lan egin du eskolak: zein baliogabea den, zeinen mugatua, zein ezteusa, hizkuntza ere ez dela, euskaldun gaztetxoan buruan sar-

tzen ahalegindu da. Euskara gaitzesten eta, jakina, espainola go-
resten: zein ederra, unibertsala eta miresgarria den.

Eskola-liburuaren azterketa sistematiko baten faltaz, dokumen-
tu bat bakarra aipatuko dugu, baina zein esanguratsua bera. «Ca-
tecismo Patriótico Español» delakoak Penintsulako hizkuntzez
duen ikuspegia eta egiten duen balorazioaz ari gara. Liburu hau
1939ko martxoaren lehenean textu bezala eman zitzairen haurrei:

—«¿Cuál es la tierra de España?

—La tierra de España es la mayor parte de la Península Ibé-
rica, colocada providencialmente por Dios en el centro del mundo.
(...)

—¿Por qué decís que la lengua castellana será la lengua de la
civilización del futuro?

—La lengua castellana será la lengua de la civilización del futuro
porque el inglés y el francés, que con ella pudieran compartir
esta función, son lenguas tan gastadas, que van camino de una
disolución completa.

—¿Se hablan en España otras lenguas más que la lengua cas-
tellana?

—Puede decirse que en España se habla sólo la lengua castella-
na, pues aparte de ésta tan sólo se habla el vascuence que, como
lengua única, sólo se emplea en algunos caseríos vascos y quedó
reducido a funciones de dialecto por su pobreza lingüística y
filológica.

—¿Y cuáles son los dialectos principales que se hablan en Es-
paña?

—Los dialectos principales que se hablan en España son cua-
tro: el catalán, el valenciano, el mallorquín y el gallego».

2. *Presio ideologiko akulturatzailea*

Frankismoaren akulturazioa euskara hizkuntza gisa debekatzuz
bakarrik ez da gertatu. Ideologia zentralista, totalitario, espaino-
lista eta antieuskaldun bat lehen unetik pentsatu eta praktikara
eraman izan du Francok. Ez dugu, ba, ikusi berria eskola Espai-
nia maitatzeko dela? Izpiritu horretantxe prestatzen dituzte hau-
rren irakurgaiak, adibidez. Kasu bat: «Libro de España» izenez
eskoletan obligaziozko izan behar zuen liburu bat egiteko erabakia
hartu zuen 1937an aginteak Burgosen. Zertarako idatzi da liburu
hau?

«Las Escuelas de la Nueva España han de ser continuación ideal
de las trincheras de hoy; han de recoger su espíritu exaltado y

juvenil y han de prolongar en el futuro de esta guerra de ahora en la que combaten más que enemigos circunstanciales, poderes siempre vigilantes y permanentes como el Mal mismo.

A este fin, se dota, con carácter obligatorio, a todas las Escuelas de España de un mismo libro de lectura que, con el título 'Libro de España', sea la guía y orientación de la enseñanza patriótica que el Maestro ha de transmitir al alumno.

En este libro, con la brevedad y el nervio que su destino requiera, se habrá de recoger esa chispa sacra de entusiasmo y ese mínimo de ilustración que todo hombre ha de tener sobre su Patria para no ser un extranjero en ella. Ha de ser la versión escrita de cuanto de un modo inconcreto y lírico lleva ahora dentro de sí cada combatiente de esta España que en unos meses ha andado tan largo camino en su propio conocimiento y (...)

'El Libro de España' ha de ser compendio atractivo y apologético de todo cuanto de ella deben conocer sus hijos para amarla con vehemencia y lucidez (...) Ha de señalar acentuadamente la no interrumpida contribución de España a la civilización universal, y preferentemente, la coincidencia de estos esfuerzos civilizadores con el actual Movimiento en que se prolonga su historia y su grandeza, contraponiendo a la absurda tendencia separatista la idea excelsa de unión de todas las regiones dentro de la gran Patria Española» (*Catalunya...* 337-338. orr.).

«España Imperial» horren historia irakatsi behar du eskola be-
rriak, Lehen Irakasguntzako Buruak, Romualdo Toledo-k, 1938an
zioenez:

«Se acabó el desdén por nuestra Historia. Terminó la agresión traidora a todo lo español. Nuestra infancia ha de querer a su Patria ardorosa, entrañablemente, y para ello es preciso conocerla en sus días de gloria para exaltarla y en sus páginas de sufrimiento para quererla con inefable cariño de hijos dispuestos en todo momento a repetir, como lo estamos demostrando, las grandes empresas civilizadoras de nuestra España Imperial. Una escuela donde no se aprende a amar a España no tiene razón de existir. Hay que suprimirla. La Patria se está forjando ahora en el duro y penoso yunque de los hondos sacrificios comunes, dando al mundo maravillosos ejemplos de hazañas inmortales. Por eso, sus hijos la amamos como nunca. El maestro debe aprovechar la gloria y el sufrimiento de estos momentos para sembrar, con caracteres indelebles, en las almas infantiles, ambiciones y anhelos preclaros.

(...)

Cantos populares e himnos patrióticos han de ser entonados por los niños en todas las sesiones de la Escuela. Biografías, lectura de periódicos, comentarios de hechos actuales que lo merezcan

por su importancia nacional; serán escogidos para su estudio. Programas, Escuela y Maestro han de sentir España en todo momento» (*Catalunya...* 329. or.).

Espainia maitatzeko dago, egon ere, eskola. Aberri bakarra, Espainia, noski.

J. M. Areilzak, maisuei egindako hitzaldi batetan, irakasleek haurrei «santa unidad española» nola irakatsi esaten die.

Lauzirikak, Gasteizko Administratzaile Apostolikoak, Bilboko Institutuan, 1937-1938 ikasturtea irekitzean, Espainiaren, Elizaren eta Jainkoaren maitasuna, hirurak, batu eta parekatu egiten ditu:

«En la iglesia española y en la patria deben estar concentrados todos los amores. Al decir España digo iglesia. En el amor a nuestra patria residen los grandes amores a la iglesia. Amar a España es amar lo más grande, lo más sublime. Despreciarla es despreciar lo más sagrado. El que ame de verdad a España y a su iglesia es el que obtendrá el galardón en esta tierra y en el cielo.

Escolares: amad a España y amaréis a Dios y España os dará la felicidad en la tierra, y Nuestro Señor la gloria en el reino de los cielos»²⁷.

Presio ideologiko honen pean hazi eta hezi da gerraosteko be-launaldi osoa. Bat, eta gehiago.

Ba al dugu gogoratu beharrik? Ez euskal historiarik, ez Euskal Herririk, ez euskal folklorerik, ez euskararik... Dena «ad maiorem Hispaniae gloriam», Espainiaren kultua, handitasuna, edertasuna, historia, tradizioa, mitoa...

Mundu hauxe da Txillardegik bere eskola urteak gogoratzean pintatzen duena:

«Gogoratzen zait, gonbarazio batez, han ikasitako Kondairan eta Jeografian (espainol frankista batek idatziak biak, noski) Euskal Herriaren aztarnarik ere ez zala agertzen. Hau aipatzen zuen soillik, Ierro labur batzutan, eta letra txiki-txikitan: 'El Problema Vasco'. Ez, jakiña, gure askatasunaren arazoa aipatzeko edo... Ez. Euskal Etniaz ari zan (ez izen horren bidez, esan beharrik ez), herri bitxia gerala esanez ('lengua isla', eta abar) espainiarretan espainiarrentzat aipatuz.

Ni egondako ikastetxean frankismoak agindutako ikuspena zan ezin ikutzeko Egia urte haietan (1938-1946); eta, horri zegokionez, eta letra txikia zala-ta (eta Euskal Herrian egonik...) lerro 'espantagarri' haiek ikasi gabe uzteko agindu ziguten. Bada-ezpada ere, berekiko ziotekean, ez aipatzea hobe!

Harritu egin ninduen jokabide horrek, Doi-doia nekien nik hamabi urterekin euskaldunak herri bat geranik, eta ezer. Zerbait lañotan somatu bai, nik uste: zergatik zigortzen zituzten euskaldun doñua zuten ikasbideak? Utzi-behar harek, beraz, kutsu samia utzi zidan: zergatik utz halako puntu jakingarri bat? (...) Esan beharrik ez: donostiarra naiz, Donostia'n giñan, eta euskaldunak giñan gehienok: hizkuntzaz ez bada, deituraz eta jatorriz behintzat.

Folklorearen maillan, beste adibide bat emateko, abertzaletasunik gordienez, 'euskaldun' (?) kanta ikaragarri hau erakutsi ziguten 1943-ean, Donostia'ko Marianistetan; eta hau baiño euskaldunagorik ezta alerik ere ikasi ez genuela ziñegin nezake:

'Ya se llega la treno
manso-manso manso,
ya se llega la treno
al estación...'

Euskerazko kantarik bat ere ez zitzaigun erakutsi zortzi urte hartan. 'A la mar fui por naranjas', eta horrelako erbestekadak aldiz ehunka. Nola ez sendi, beraz, egia ofiziala baizik ez zala hura? (...).

Oroitzen naiz ere Ecuador'ko García Moreno diktadoreaz oso ondo hitzegiten zigutela, eta Franco'z zer esanik ez!; eta Voltaire'z eta Victor Hugo'z, esate baterako, ezin gaizkiago. (...) Guri txapela gorria eta alkandora urdiña jantzarazi, eta militar-modura ibillarazten ginduztenean, eta ez dakit zein frankistada kantarazten, ni bederen, eta beste batzuk eiki, kontra giñan: kontra itsuan, baiña kontra»²⁸.

Joxe Azurmendik ere, beste ikuspuntu batetatik (euskal idazlearen kalbarioa) eta beste tonu batetan (graziaz eta ironiaz), errealitate antzu horixe oroitarazten digu:

«Escribir unas páginas no es difícil. Usted lo ha aprendido, incluso gracias a la generosidad del nuevo Estado. Y gracias a un maestro sádico apodado 'Beltza' en el pueblo, el Negro, que no se sabe de dónde vino, a quien se saluda brazo en alto. Seis años tenía usted cuando llegó a la escuela. La letra, que con sangre entra, bien que le entró a usted, mientras a ratos cantaba que sí Isabel y que sí Fernando, y que sí empezaba a amanecer. Nunca acababa de amanecer. Pero eran los únicos minutos agradables de clase. Cantando: '...si te dice que Caín, me fuin, al puesto que tengo allí'. Bien, usted aprendió a hablar en español. Que es lo que se debe. Ya puede usted escribir unas páginas»²⁹.

3.3. Prentsa idatzia

a) Hasteko, prentsa eskuratu

Erregimenak osoki bere eskuetan hartzen ditu *Mass media*-k. Jabego-kontrola eta kontrol ideologikoa, biak ezartzen ditu frankismoak, zineman, irratian zein kazetetan. (Kazeten auzia soilik erabiliko dugu guk hemen).

Errepublikarekin kutsaturiko prentsa inkautatu, konfiskatu eta «espainoldu» egiten du sistematikoki frankismoak. Nola erai-ki bestela Mugimenduaren prentsa? Adibidez, Nafarroan, *La Voz de Navarra*-ren tailerretan *Arriba España* aterako dute. Bilbon, *Euzkadi*, *Excelsior* eta *La tarde* kazeten lokaletan arratsaldeko *Hierro* egingo dute aurrerantzean.

Prentsaren kontrola lehen egunetik antolatu zuen frankismoak. Jadanik 1936ko azaroan «Junta Técnica de Estado» delako horrek Burgosen bi erakunde jartzen ditu martxan. Bata, «Comisión de Cultura e Instrucción», José María Pemán-en zuzendaritzapean. Eta, bigarrena, «Oficina de Prensa y Propaganda», Millan Astray-ren gidaritzapean. Bulego hauen egitekoa zera zen, propaganda eta ideologia zabaltzea. Eginkizun hori ez zen aski, ordea, beste batekin osatu gabe, alegia, bijilantziarekin, kontrolarekin, zentsurarekin (urtetan «consulta previa» eufemismoz ezagutua).

Lehen bijilantzi araua, oker ez banago, 1936ko abenduaren 23an agertu zen: ez-zilegi deklaritzen zituen lehen artikulua «la producción, el comercio y la circulación de periódicos, folletos y toda clase de impresos y grabados pornográficos o de literatura socialista, comunista, libertaria y, en general, disolvente». Bigarren artikulua logika bera du: «Los dueños de establecimientos dedicados a la edición, venta, suscripción o préstamo de los periódicos, libros o impresos de toda clase a que se refiere el artículo precedente, vienen obligados a entregarlos a las Autoridades Civiles en el improrrogable término de 48 horas, a partir de la publicación de esta Orden».

Hilabete batzu geroxeago, 1937ko maiatzaren 29ko Dekretuak prentsarako eta inprimategietarako derrigorrezko zentsura inposatzen du. Zertan esanik ere ez, legeria hau, gerora egoera desberdinei egokituz joan dela, baina beti bere horretan mantenduz, gogor, hertsia.

Estatuaren kontrolaz ari gara. Eta zentsura aipatzen dugu beti. Zentsura ez da, egia esan, Estatuaren kontrolaren adar bat besterik, azken batez. Estatuaren kontrola, eta, beraz, prentsak Estatuarekiko duen menpekotasuna, hori baino sakonagoa da, askoz ere esklabutzaileagoa. Aipatu berri dugun dekretu horrek berorrek «Servicio Nacional de Prensa» horri ematen dizkion eskubi-deak eta egitekoak ongi salatzen dute kontrol sistema. Hona bost puntuok:

- 1) enpresa periodistikoak eraikitzeko aurrebaimena,
- 2) egunkari bakoitzeko zuzendaria aukeratzean edo kentzean eskuhartzea,
- 3) lanbide periodistikoaren arauketa (irakaskuntza ofiziala —1940—, Periodismo Eskola Ofiziala —1941),
- 4) prentsa-lanaren bijilantzia,
- 5) aurretikako zentsura.

Estatuarekiko prentsaren dependentzia areagotu egiten du aginteak albiste-agentzien monopolioaren bidez (EFE-CIFRA), paper-kuoten banaketaren bidez eta «consigna» famatuen bidez.

Estatuaren kontrola dirigismo aktibo bilakatzen da kontsigna eta «notas de inserción obligatoria» hauekin. Ez pentsa, gero, kontsigna hauek prentsaren askatasunari buru egiten diotenik! Kontsigna hauen helburuaz eta egitekoaz Manuel Prados y López mintzatzen zaigunean, pentsaera ofiziala ispiatzen bide du:

«Todos los periódicos de España obedecen ya a las mismas consignas, al mismo desvelo de la jerarquía, al mismo plan renovador y educativo. La consigna es para los periódicos luz en el horizonte, señal de seguridad, guía oportuna. La consigna unifica también salvando a todos del peligro del error. La censura de ahora no está inspirada por un criterio particular más o menos respetable, sino por el interés de España. Luego la Prensa española es hoy más libre que nunca (...).

«La consigna, repartida simultáneamente a los periódicos, los unifica, los dignifica y los orienta hacia un solo amor esforzado. La consigna advierte, ilumina y asegura la eficacia del trabajo común». (*Catalunya...* 402-403. orr.).

b) «Prensa berria»

Ikusten da: frankismoak nahi duen prentsak ahots bakarra du, Jabe bakarrarena. Prentsa ez da herriaren pluraltasuna jaso-

tzeko. Caudilloak berak jarrita, jomuga hau du prentsak: «establecer el imperio de la verdad y divulgar al mismo tiempo la gran obra de la reconstrucción nacional que el Nuevo Estado ha emprendido».

Prensa berri honek, kazetariak ere berriak behar ditu. Kazetarien garbiketa ondoren (1939.05.24eko BOE), kazetari «berria» nagusitzen da. Hots, kazetari frankista. Kazetari honek hasieran bertan eman behar duen hitzak egingo duenaren berri ematen digu, nolabait bederen. Hona kazetariari, karrera bukatzean, esijitzen zitzaion zina:

«Juro ante Dios, por España y su Caudillo, servir a la Unidad, a la Grandeza y a la Libertad de la Patria con fidelidad íntegra y total a los principios del Estado Nacional Sindicalista, sin permitir jamás que la falsedad, la insidia o la ambición tuerzan mi pluma en la labor diaria»³⁰.

Arma guzti hauekin nola ez ba, epe motxean, helburura iritsiko? Hots, prentsaren erabateko kontrola izatera, prentsaren dependentzia osoa lortzera? «Unidad perfecta» hau txalotzen du Manuel Prados y López jaunak, 1943an:

«Sólo por la función administrativa se diferencian ya los periódicos de la Falange y los periódicos de empresa (...) Todos los servicios de la Prensa nacional están ya encomendados a la Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S., habiéndose logrado así la unidad perfecta».

c) Donostiako kazetak

Ikus dezagun prentsa berri hau ekingean. Donostiako prentsaren aipu batzu egingo ditugu. Gehiago sakondu gabe ere, erakuskari ona. Zein egia den prentsa donostiarrari buruz ere D. Ridruejok Bartzelonakoaz eta Bilbokoaz idatzi zuena: «Los periódicos de Barcelona y Bilbao —todos en lengua castellana— se encargaron durante años de 'españolizar' las correspondientes regiones».

Nork esan du Donostiako prentsak Gobernuarekin kolaboratu duenik? Kolaboratu ez, Gobernuaren adar bat izan da, honen enkarguz egin du lan. Estatu berriaren ideiak, propagandak, kanpainak puntuz puntu hedatu, komentatu eta sustatu ditu prentsa honek, duda-mudarik gabe. Hizkuntzari dagokionez, hemen aurki dezakeguna politiko frankisten eta Administrazioaren oihartzuna

da, baina oihartzun zolia, Gipuzkoako bazter eta xoko guztietara iristen dena.

Argumentu mota guztiak aurki ditzakegu, euskararen aurka eta espainolaren alde beti. Oparoenak argudiaketa soziolinguistikoa, kulturala eta politikoa dira. Soziolinguistikoa eta kulturalan euskararen balio gabetasuna azpimarratzen da eta espainolaren ahalguztiduntasuna aldarrikatzen, hala nola, euskarak ez du komertziorako, zientziarako balio, mendi-hizkuntza da; munduaren eboluzioak hizkuntza handi bat eskatzen du, espainola.

Lekurik gehiena, ordea, argumentu politikoek hartzen dute. Espainola, eta bera bakarrik, da gure hizkuntza. Aberriaren batasunak, Iraultzaren garbitasunak, erorien odolak hizkuntza espainola esigitzen dute. Hizkuntza periferikoak, Aberriaren minbizia, separatismoaren hizkera dira. Horregatik, hizkuntza horiek entzute hutsak, mindu, iraindu, agreditu egiten du egiazko espainola. «Idioma uno en la España una».

Ikusten dugunez, berritasun gutxi dago argudio hauetan, baina pozoin ugari. Tonua bera argumentuak bezain luze mintzo da artikulu hauetan.

Angel Escaño Ramírez-ek «España, de habla española» eskatzen zuen *Unidad*-en (1937.03.19):

«En la era azul que en España ha comenzado no es posible permanecer en silencio sobre un problema que está latente, aun cuando tratemos de olvidarnos del mismo por estar muy ocupados con otros asuntos de inmediata importancia y, por lo tanto, de urgente resolución, o tal vez porque seguimos con el criterio erróneo de toda la vida de no herir susceptibilidades.

«He venido de América de habla española y he visto que realmente está bien puesto este nombre: «Habla española». En todos estos países he escuchado el español. (...).

«(...)

«Y ahora estoy en España y no en territorio rojo. Estoy en la parte del territorio que, por voluntad de un pueblo y un caudillo, puede volverse a llamar España. Yo estoy en un café. En la mesa de mi derecha oigo palabras que no entiendo. Y no son palabras aisladas, es una conversación corrida entre varias personas que hablan sin que yo me entere de lo que dicen. Con mis escasos conocimientos de lenguas extranjeras, llego a la conclusión de que «aquello» no es francés, ni inglés, ni alemán, ni italiano, ni chino... y me queda la duda de si será es-

peranto. Un amigo, que por no haber salido de España no da importancia al hecho, me saca de la duda. Mis vecinos hablan vasco.

«(...)

«Calmada mi curiosidad en lo que respecta a la mesa de la derecha, me llama la curiosidad otra cosa que se habla a la izquierda. Presto atención. No, no es la misma fonética que lo que hablan en la otra mesa. Otra vez a analizar y a efectuar un estudio por eliminación de lenguas extranjeras. No, inglés no es, alemán tampoco, ni italiano, parece francés, pero tampoco lo es. Y en el curso de mis meditaciones no puedo evitar que se me escape en voz alta un: «Claro, eso es esperanto». Mi amigo me mira con ojos asombrados y, dándose cuenta, me dice: «No hombre, no; eso es catalán». Y se reía... Y en esa risa de mi amigo vi la despreocupación de toda España que no quiere cerciorarse de que ahí radica una importante parte del problema.

«(...)

«Yo pronostico a Falange Española que tiene voluntad de un Imperio cultural con América de habla española, un rotundo éxito. Nuestro idioma será el embajador hacia esos países que lo hablan.

«Pero para completar ese imperio habrá antes que hacer una España de habla española».

Jaime Oliver-ek *La Vox de España*-n euskararen baliogabeta-sunari espainolaren abantailak kontrajartzen dizkio:

«Hoy y cada día más, nos percatamos todos de la necesidad de dar a la vida un sentido práctico, del que Cataluña precisamente y con razón, hace gala. A pesar de lo cual un sector de Cataluña, lo mismo que de Vasconia, han demostrado en materia de lenguaje una absoluta carencia de tal sentido, siendo tan palpable la inutilidad de las hablas regionales como instrumentos de penetración comercial o científica en sus territorios vecinos o lejanos. Las naturales exigencias lingüísticas del mundo entero, que piden no se complique más la torre de Babel y las innumerables ventajas que reporta un lenguaje común, que no sólo es nacional sino casi universal, eso no ha llegado jamás a ser comprendido por los espíritus obturados de Bilbao o Barcelona, acaso esperantistas».

Arrazoi politikoak aipatzen ditu Luis Hurtado Alvarez-ek *Unidad*-en (1937.11.22):

«(...) Hay por ahí todavía un núcleo fantasma de gentes despreocupadas que olvidan, sin duda, que se hallan en la verdadera España y su obligación de hablar español. Olvido, quizás mala voluntad. Gente bien empeñada en hablar catalán. ¿Por

qué?, me pregunto. ¿Es que no saben español o no quieren hablarlo? Por su presencia y sus modales están obligados a saberlo. Se justifica, en cierto modo, que hable en catalán el pobre payés que nunca salió de su masía; pero es inaudito, de todo punto intolerable, que lo practiquen a todas horas, con tan desvergonzado descaro, esos señores y esas señoras que se encuentran en la verdadera España, la España de Franco. ¡Nuestra España Nacional-Sindicalista! (...)

Sépanlo bien aquellos despreocupados que ofenden la pureza de nuestra Revolución, la esencia de nuestra unidad, *hablando su incomprensible jerigonza*, y no en español, como es su deber, por ser españoles y ciudadanos del Estado Nacional-Sindicalista. (...) Más seriedad y más recato señores; que el idioma español, de trascendente y gloriosa tradición, es nuestra lengua; no esa jerigonza que persisten en hablar algunos, por no querer hacerlo en español. En nombre de nuestros caídos, en el de nuestro juramento de afirmación de la Unidad, no debemos tolerar que, ante nosotros se hable en catalán. No es intransigencia, seamos claros. Tenemos la suerte de ser españoles; estamos en la verdadera España, y el español es nuestro sólo y único idioma. No es intransigencia, repito; es que somos españoles».

Sirimiri-k *Diario Vasco*-n (1937.06.29) pertsonen euskal izenei buruzko Ordenari aurrea hartzen dio, eta lurra ondu:

«Duele verdaderamente oír que a un chaval le llamen a voz en grito: ¡Imanol! o ¡Joseba! El crío no tiene la culpa ni ha cometido ningún delito para que su propia madre le apedree con esa fonética de volapuk que para andar por casa en alpargatas y mangas de camisa, «inventaron» unos cuantos separatistas que se consideraban «eminencias o así». No pedimos que venga Herodes, pero sí que las emacumes supervivientes se vayan dando cuenta de que hay cosas y nombres que se han acabado «per omnia secula seculorum». ¿No les basta con supervivir? Supervivir no quiere decir vivir superiormente, ¿eh?».

Etenik gabeko euskararen aurkako paper-gerra honek ekinaldirik biziña 1937an izan zuen aipatu dugun «español, habla español» kanpaina hartan. Gogotik parte-hartu zuen Donostiako prentsa osoak. Hona adibide batzu:

- «En la aduana de Irún se ha colocado un letrado que vamos a reproducir aquí: Dice sencillamente esto: «Español, habla Español».

«Perfectamente.

«Nos parece muy oportuno el consejo. Todas las monsergas de sanos regionalismos pueden degenerar en actos tan criminales como los cometidos por los separatistas vascos y catalanes.

«Y degeneran casi siempre.

«Español, habla español. Que a los demás españoles aunque a veces por cortesía lo disimulemos, no nos hace la más mínima gracia oír hablar en dialecto.

«El letrero de la Aduana de Irún podía colocarse en todas las ciudades de la España liberada. Con que no se hable un dialecto cualquiera no se pierde absolutamente nada. Con que no se hable español se pierde mucho. Por lo menos en el concepto de los españoles que lo escuchan». (*Domingo*, 1937.08.15).

- «En la sala de espera del hotel de inmigrados de Fuenterrabía han colocado un letrero parecido al de la Aduana de Irún, pero todavía más expresivo y contundente.

«En él se advierte a los españoles de la obligación en que se encuentran de hablar español.

«Sana y noble advertencia.

«Con los dialectitos, que al fin y al cabo son como verrugas que le salen al idioma, se había estado haciendo un juego demasiado peligroso para que en la España Nacional puedan ser oídos con simpatía. Claro que algunos de los refugiados llegarán con la costumbre de hablar su dialecto. Es de esa mala costumbre de la que quisiéramos ver limpios a los buenos españoles. «También algunos de los que se entregan a nuestras tropas lo hacen cerrando el puño inconscientemente. Claro que no por eso se les va a fusilar. Lo que se hace es enseñarles que a ningún español le está permitido ese saludo.

«En fin de cuentas es lo que aconseja el cartel del Hotel de Fuenterrabía en relación a los dialectitos.

«Ni cerrar el puño ni hablar otro idioma que no sea el español. Una cosa y otra nos han costado bastante sangre para que no las pongamos juntas, como juntos iban los marxistas con la tribu cobarde y abyecta de los separatistas vascos, y como van, todavía en Cataluña ambas tendencias anti-españolas». (*Domingo*, 1937.09.19).

Unidad-ek kanpaina honen emaitzak Donostiako kalean ikusi nahi ditu:

- «En la Avenida se oye hablar mucho «vasco» y mucho «catalán». ¿Hasta cuándo vamos a tolerar que no se hable en «español»? (*Unidad*, 1937.04.07).

- En todos los cafés. En todos los restaurantes. En todas las tiendas. En todas las oficinas deberían colgar carteles que digan: «si eres español, habla español». (*Unidad*, 1937.04.08).

Frankismoaren hizkuntz politika deuseztatzaileak prentsaren laguntza osoa izan du, ideiak hedatzen, zabaltzen, herritartzen, barnertzen. Arma bezala ulertu du frankismoak prentsa: «Las

letras completarán la obra de las armas» idatzi zuen 1939an «Hoja Oficial de la Provincia de Barcelona» izenekoak. Bai horixe.

3.4. Argitalpenak

a) Sua eta zentsura

Argitalpenak aipatzea, frankismoaren lehen aldian, erreketak eta zentsura aipatzea da.

Jadanik 1936.12.23ko Ordenaren aginduz, argitaletxe, liburu-tegi eta liburudenda guztiek literatura «disolvente» dena entregatu egin behar zuten. «Talde garbitzaileak» sortu zituen gero. Zertarako? Hona, 1937.09.16ko Ordenaren arabera, talde hauen egin-kizuna:

«Las comisiones depuradoras, a la vista de los anteriores índices o ficheros, ordenarán la retirada de los mismos, de libros, folletos, revistas, publicaciones, grabados e impresos que contengan en su texto láminas o estampas con exposición de ideas disolventes, conceptos inmorales, propaganda de doctrinas marxistas y todo cuanto signifique falta de respeto a la dignidad de nuestro glorioso Ejército, atentados a la unidad de la Patria, menosprecio de la Religión Católica y de cuanto se oponga al significado y fines de nuestra Gran Cruzada Nacional³¹.

Ehundaka eta ehundaka mila liburu desegin omen zituzten Bartzelonan (*Catalunya*... 264 or.). Liburu mota guztietarik, gainera:

«Totes les obres publicades en llengua catalana, absolutament totes, desde les d'ideologia marxista, anarquista, esquerrana, separatista, fins a les obres d'ideologia liberal, conservadora, i àdhuc les obres merament científiques i les religioses, incoent entre aquestes els llibres de pregària i de pietat, van ésser condemnades al foc o convertides en pasta de paper».

«Garbiketa» honen berri eskaintzen digu Rafael Abella-k ere³²:

«En cuanto a la censura de libros, su implantación tuvo caracteres inicialmente draconianos en expurgo de bibliotecas públicas y retirada de la venta de toda literatura conceptuada de pornográfica, de marxista, de ácrata o de disolvente, término en el que se incluía lo que era de matiz contrario a la línea del Movimiento. Desde Nakens a Martín de Lucenay, desde Belda hasta Kropotkin se quemaron en grandes piras que, a modo de autos de fe, convirtieron en humo un montón de letra impresa considerada nefasta —y en ciertos casos con razón— para

los españoles. Y digo en ciertos casos porque al socaire de esta depuración se destruyeron muchos libros de editoriales tachadas de peligrosas —Cénit, Oriente, Ulises, España— y otros tantos editados por Biblioteca Nueva, por Pueyo y por Espasa-Calpe, entidades significadas en lo literario más que en lo social. Muchas de las obras destruidas o retiradas serían después obsesión de hallazgo para los que entonces éramos adolescentes y en la posguerra buscamos con afán por todas las librerías de lance algunas joyas, caídas en aquel período purificador. Como *Imán*, como *Sobre el Don apacible*, como *Santuario*, como *Un mundo feliz*. Y tantos otros que después, acalladas las fobias, han visto levantada la veda.

Liburu bilketa, garbiketa, erreketeta hau lekuan lekuko agintearen meneko zen. Euskal Herriko gertakari askoren berririk ez dugu, oraingoz. Denetan argigarriena, edukinaren zein izpirituarren aldetik, Lizarrako komandantearena aurkitzen dugu:

«D. Ricardo Sanz Iturria, Comandante militar de esta Plaza.
HAGO SABER

Salvo algunas honrosísimas excepciones en que elementos nacionalistas de Navarra se han alistado voluntariamente, en general el partido nacionalista ha observado indiferencia ante los gravísimos momentos por que atraviesa España; y son demasiado graves estos momentos para guardar cierta clase de posturas.

Estella estaba minado por el separatismo, fomentado e importado por ciertos hijos de la misma que todos conocen, por lo que no hace falta mencionarlos. Por ellos se ha vertido en Guipúzcoa y en otras partes mucha sangre española, de la cual no poca estellesa.

Por lo cual hago saber lo siguiente:

En el plazo de cuarenta y ocho horas, a partir de la publicación de este Bando, todos los elementos nacionalistas entregarán en la Comandancia Militar todos los objetos o prendas (incluso de vestir) de carácter separatista, los libros, periódicos, mapas y retratos, de aquel que se llamó Sabino Arana, así como bustos o figuras de éste y otros cabecillas separatistas.

Asimismo se entregarán por quien los posea los libros y objetos de toda índole de la finada escuela vasca; la documentación, objetos, insignias y fondo de las sociedades nacionalistas y, en una palabra, todo lo perteneciente a esas sociedades o con ellas relacionadas.

En ciertas regiones de las provincias vascongadas y en nuestra querida Navarra se usan el chistu y los correspondientes instrumentos para sus bailes. En las Vascongadas muy bien que sigan con sus patriarcales costumbres; en Estella eso es planta exótica desconocida e importada por los que todos sabemos. Se

acabó el «gora euzkadi», estamos en tiempos de VIVA ESPAÑA, por consiguiente, quien los posea entregará todos esos instrumentos en el mismo plazo.

Asimismo, se prohíbe la palabra «Agur», importada por los separatistas en lugar del «Adiós», genuinamente español. Con lo dicho y para quien quiera entender quede de sobra explicado el motivo de la publicación de este Bando y lo que con ello se persigue.

Pasadas las cuarenta y ocho horas de plazo y si esta Autoridad sospechara que las cosas que se pide se entregue, no han sido entregadas por alguna persona o Entidad, se harán registros domiciliarios, aplicando a los contraventores la pena que haya lugar. ¡VIVA NAVARRA! ¡VIVA ESPAÑA! (Estella, 25 de setiembre de 1936).

Suak itzali ziren. Beharko. Baina zentsura (militarra eta zibila, D. Ridruejoren hitzetan) ez. Zentsura, kontrol ideologiko bezala, benetan Damoklesen ezpata izan da, adierazpide askatasunaren gain.

Bi kontsiderazio mota egin daitezke zentsuraren alorrean: bata, erizpideei berei buruzkoa; eta bigarrena, zentsuratzailearen jokamoldeari buruzkoa.

Zeintzu har genitzake frankismoaren zentsuraren erizpide nagusi bezala? L. M. Abellan-ekin zazpi hauek aipatuko ditugu³³:

- 1) Erromako indizearen erizpideak, inplizituki zein espreski.
- 2) Erregimenaren ideologiaren zein praktikaren kritika.
- 3) Moraltasun publikoa.
- 4) Historiografia nazionalistaren presupostuen aurkakoa.
- 5) Ordena zibilaren kritika.
- 6) Ideologia ez-autoritario edo marxisten apologia.
- 7) Oro har, erregimenaren aurkako autorearen edozein obraren debekua.

Kriterio hauek luzaro iraun dute zirkinik egin gabe, gogor. 1965ean bertan Donostiako Informazio-Delegatuak, José Ramón Aparicio-k JAKINen Zuzendariari ematen zion erizpide nagusiak kolore bera du:

«El criterio es claro: Se puede publicar todo lo que no atente a los principios fundamentales del Estado español, incluidos entre éstos, claro está, el Dogma, la moral y las buenas costumbres. Con un carácter más amplio tampoco me parece pro-

cedente publicar nada que pueda hacer el juego a los enemigos de esos principios fundamentales»³⁴.

Kriterio hauek aplikatzeko orduan —hona bigarren kontsiderazioa—, ez dago uniformitaterik, berdintasunik batetik bestera. Sarri «irakurle» ofizialaren, zentsuratzailaren esku zegoen erabakia. Baina zer gertatzen da? Beldurra, segurtasunik eza. Vicente Gaos poetak egoki adierazten duena: «La aplicación de los criterios de censura depende del 'capricho español' de los censores y el miedo de éstos de ser, a su vez, censurados por sus superiores, si han tenido mano blanda o han errado. Es lo del alguacil alguacilado. De modo que los censores son al mismo tiempo, verdugos y víctimas».

Beldur horren eragina gurean beste inon baino areagoa izan da. Ezaguna da, euskal liburua, Donostiako eta Bilboko Delegazioetan baino aiseago onartzen zutela Madrileko etxe nagusian.

b) Euskal liburuaren desgiroa

Zertan da euskal liburua giro honetan?

Liburu zaharrak erreta edo izkutatuta, eta berririk ez. Euskal liburua, euskal idazlearekin batean, katakunbetara (klandestinitatera) edota diasporara (desterrura) aldatzen da.

Giro honen berri egokiro ematen digu M. Ugaldek bi pasarte hauetan³⁵:

«El antieuskerismo y el antivasquismo se muestra vengativo, se fusila a los hombres por sólo haber cultivado la lengua o militado en organizaciones culturales vascas; y, por otro, se pierden muchos escritores en flor, bien sea por miedo, porque hasta tener libros escritos en euskara era peligroso, y publicarlos era impensable, o porque, como ocurrió en muchos casos, el escritor se había exiliado». (233. or.).

(...)

...persecución lingüística y de ahogo en que tiene en esta época a todo aquello que se aproxime a la lengua vasca, aun en la forma inocente de un diccionario». (241. or.).

Inozentzia gabeko jazarpen-aldi hau luzea izan da oso. 1950 aldera irekidura gisako aldakuntzaz mintza bagaitezke ere, euskal liburuaren alorrean, hori bera ere zeharbidez gertatu da. Esan nahi baita, Hegoaldean gerraostean 1949-1950. urteetan argitaratutako

lehen liburu-sorta (batipat S. Mitxelenaren *Arantzazu, euskal poema*) horren baimena ez zela bide arruntetik lortu. Liburu hori, eta berdin Bera-Mendizabalen *Euskal-erdel Iztegia* eta Muxikaren *Per-nando Amezketarra* Pedro Rocamora-ren influentziaz lortu ziren. Rocamora Francoren Gobernuko «Información y Turismo»ko Zuzendari Orokorra zen, eta Zarautzen igarotzen zituen oporraldiak. Uda batez, honekin elkarrizketatu ziren Jose Artetxe eta Patxi Unzurrunzaga, baimen eske. Gerora, 1966an, Salvatore Mitxelenaren heriotzakoan, honela gogoratzen zion Lisboako Enbaxada espainoletik Rocamorak berak Jose Artetxeri solasaldi hura:

«La evocación de esta entrevista que tuvimos con Icharopena en mi casa de Zarauz, me confirma lo generoso de su afecto, al que yo quiero corresponder manifestándole, en estos momentos, mi más profunda gratitud. Ciertamente que eran aquellos tiempos más difíciles que los actuales. Pero le aseguro que fue para mí una inmensa satisfacción romper aquellas trabas y mitigar aquel rigor con que el pueblo vasco veía limitada la proyección literaria de sus creaciones vernáculas». (Lisboa, 1966-1-19).

Amaitzeko, esan dezagun zentsura honek liburu prozesuaren partaideak oro jo dituela gogor: egilea, argitaletxea, banatzailea, irakurlea, denak salbuespenik gabe.

Autorea, autozentsurak iraindu du. Kalera atera orduko gorriak ikusi ditu. Superbizitzeko, bi bide asmatu behar izan ditu: kode semantiko bat asmatu, eta ezizenez publikatu.

Editoreak ezin izan du kalera irten. Kasurik onenean ere, zentsuratzaile «malgré lui» gertatu da editorea (eta Fragaren legearen ondoren gehiago).

Liburua banatzeak eta irakurtzeak berak lanak dituzte. Arriskuak. Liburu asko, izan ere, klandestinoki sartu, zabaldu eta irakurri beharrekoa zen.

Egoera kaffiano hau giroa ez baino desgiroa deitzen du Jon Etxaidek. Eta honela deskribatzen du ³⁶:

«Nik, giroa baino desgiroa esango nioke hobeto guk euskal lanari ekin genion denbora tristeari. Euskal giroa formatu beharra zegoen alde guztietan aurkitzen genituen eragozpenak urratuz. Legeak ate guztiak isten zizkigun. Euskaraz idatzitako libururik ez zen posible izan argitaratzea 1950garren urteraino. Urte hone-

tan atera ahal izan ziren Orixeren «Euskaldunak» eta nere «Alostorra», gure Joxe Artetxe zenak Rocamora —aldi hartan Información y Turismoko buruzagi oker ez baldin banaiz— jaunarekin egin zituen ahaleginei esker. Aurretik, euskarari buruz gaztelaniaz idatzitako zer edo zer utzi zuten argitaratzen. Uste dut lehenbizikoa nere aitaren «Desarrollo de las Conjugaciones euskaras» izan zela 1944garren urtean. Urrengo urtean, 1945ean, 'Boletín de Amigos del País' argitaratzeko baimena lortu zen. Baina aldizkari hau ere gaztelaniaz ateratzen zen. Hiru urte geroago, 1948an, 'Boletín de Amigos del País'ek, literatur osagarri bezala 'Egan' aldizkaria atera zuen, baina baldintzan izan zen euskaraz eta gaztelaniaz erdizka ateratzea. Urteak pasata, 'Egan'ek —euskararenganako gorrotoa baretu zenean— baldintza jan egin zuen eta euskaraz bakarrik ateratzen hasi zen. Neure 'Purra! Purra!' ateratzeko, lehenbizikoz baimena ukatu zidaten. Bigarren saioan gaztelaniazko itzulpena eginerazi zidaten eta horrela lortu nuen baimena. 'Joanak-Joan' elaberriarekin nerebiziko galbarioa pasa nuen, baimena lortzeko. Gutxienez urtebetean jardun nintzen burrukan Información y Turismo-ko jendearekin. Hemengo delegazioak Madrili botatzen zion aitzakia eta Madrilek hemengo delegatuari. Gogoratzen naiz, azkenean, Madrilen errazago delegatu zirela baimenak hemen baino, eta legeak hemengo delegazioaren bitartez egitea eskatzen bazuen ere, uste dut kasorik gehienetan zuzenean egiten zela, hemen baino eragozpen gutxiago aurkitzen zelako. Hontaz nik baino gehiago daki noski Zarautzko Editorial Itxaropena-ko Untzurrunzaga jaunak, 1952garren urtean 'Kulixka Sorta' ateratzen hasi baitzen euskaraz. Lehendabiziko urteak izugarri zailak izan ziren. Gogoan har 'Joanak-Joan' sail honetan atera zela 1955garren urtean eta zer lanak eman zizkigun baimena eskuratzeko. Besteak ere halatsu ibili ziren. Baina kosta hala kosta, 'Kulixka Sorta' izan zen, euskaltzaleak bildu eta beren lanak argitaratzen saiatu zen lehenbizikoa. Gainerakoan, aldi hartako euskaltzaleok Diputazinoko Bibliotekan bildu ginen Artetxe jaunaren inguruan eta berau genuen gure lanetan berotzen eta animatzen gintuena (...)

Ni neu ere poliziak detenitu nindun bi aldizkari horien ('Euzko Gogo' eta 'Gernika') zabalzailatzat eta kolaboradoretzat salatuz eta Martuteneko gartzelan aurrena eta gero Gasteizko gartzelara esposaturik eraman. Eta guzti hau euskal kulturaren alde lan egitegatik. Frankismoak Euskalerriarekin egin duen jenojidioa, gaurko belaunaldikoak ondotoxo konturatzen ez diren modukoa izan zen. Ni behintzat, askotan, etsirik egon nintzen gure Herria —herria bere hizkuntzarekin alegia, zeren hizkuntza galduz gero ezin baititeke izan gure herria— biziarekin aterako ote zen frankismoaren hatzaparretatik».

4. AMAIERA

Ondorio eta konklusiorik gabe amaitu nahi dut lan hau. Neure buruari galdera pare bat eginez. Bata: egia ote da, Martin Ugaldek dioen bezala, katalana eta galegoa baino atakatuagoa izan dela euskara? Eta bigarrena: egia ote da, askok uste duen bezala, orain bizi dugun egoera aurrekoaren arras bestelakoa dela?

Neurez baino gehiago besteren eritziz, galdera hauei erantzuten saiaturko naiz.

4.1. Euskara, atakatuena?

Martin Ugalderen eritzia beraren lerro hauetan bil daiteke:

«O sea, que a diferencia de la literatura que se ha hecho en castellano en el exilio, un exilio que comprende sólo a la personalidad de su autor y sus ideas, la lengua vasca, *el euskara ha estado exiliado también como lengua*. No sé lo que ha ocurrido en el caso del gallego y del catalán, quizá algo parecido; pero en el caso del euskara, bastó que alguien escribiese en la lengua unos versos de amor para catalogarlo como nacionalista peligroso; algunos fueron fusilados sólo por este pecado. Esto, y lo que esto supone, es lo que no comprenden algunos todavía. Lo mismo o parecido ha podido ocurrir, digo, con el catalán y el gallego, pero con una diferencia: ocurre que por razón de sus afinidades con el castellano, como lenguas romances hermanas que son, no padecen de un corte tan radical por causa de este aislamiento de la lengua escrita y su falta de presencia en las escuelas y la Universidad, además de que, creo no equivocarme, la persecución al euskara ha sido mucho más violenta y más radical que la padecida por los romances. Esto tiene expresión, entre otros medios, en la presencia que han tenido, aunque haya sido reducida, en los cursos universitarios de las literaturas romances en Barcelona y Santiago»³⁷.

Ez dakit nik M. Ugaldek arrazoi duenentz. Bost axola, ez bait gaude hemen martirien norgehiagoketarik sortzeko. Hori bai, M. Ugaldek aditzera ematen duena biziki interesgarria da guretzat: hots, badela alderik erromantzeekin eta euskararekin frankismoak eraman duen jokamoldean. Artez eta zuzen ez dugu orain artean puntu hori arakatu. Lege orokorrak eta euskarari bakarrik dagozkionak, bietatik aurki daiteke aipamenetan, baina unibertsalaren eta partikularren zentzuan, eta ez behin ere euskara modu berezi eta okerrago batez tratatua dela erakusteko.

Gogorrago ala bigunago ez dakit, baina badirudi euskara modu desberdin batetan desegin nahi izan duela frankismoak. Eta gisa da. Helburua bat bera izanda ere, hizkuntza periferikoen ezabaztea, taktika, teknika zen desberdina. Ninyoles-ek³⁸, kasu honen ikerketarako bi elebitasun mota bereizten ditu: erromantzeekin izandako politikari «bilingüismo diglósico» deritzo, eta euskararekikoari, «bilingüismo sustitutivo».

Frankismoak galegoa eta katalana dialektotzat jo ditu, arras desprestigiatu ditu hizkuntza bezala, eta bigarren mailako eginkizunetara baztertu ditu, solas eta famili hizkuntza soil gisa, kultur balioa ukatuz. Diglosia programatua.

Euskararekin ezin zezakeen berdin-berdin joka. Ezin, ba, euskara espainolaren dialektotzat jo. Gehienez ere hau, ikusi dugunez: «reducido a funciones de dialecto por su pobreza lingüística y filológica». Euskarak lehen momentutik desagertu egin behar zuen. Hona alternatiba bakarra: asimilazioa; bi hizkuntzarentzat ez bait zegoen lekurik.

Alde honetatik begiratuta, badirudi, bai, euskararen aurkako politika bapatekoagoa izan dela, kontzesio gutxiagokoa.

4.2. Zapalkuntzatik elebitasunera?

Bigarren galdera hau honela adieraz genezake hobeki: azken urteotan egiazki egoera berrian al gaude ala lehengo egoera berberak jarraitzen du orain ere, hori bai, aldien izpirituak gomentatzen dituen egokipenez?

Sarreran aipatu ditugu frankismoaren hizkuntz politikaren epe eta aroak. Aldakuntza begien bistakoa da. Edo nahiago bada: begien bistako aldakuntza bat badago behintzat. Bai, baina ez ote azalekoa? Horra hor gakoa. Eta horra konformagaitzaren betiko galdera.

Galdera bera egin nahi dut neronek ere. Eta ez, aldakuntzarik, lege mailan nahiz praxi mailan, aitortzen ez dudalako. Egoeraren eboluzioa itsuenak ere badakus. Aldakuntza guztia, taktiko hutsa bezala ere ez dut epaitzen.

Eta hala ere, beldur naiz. Beldur, asimilazioaren mila aurpe-

gien berri bait dugu. Beldur, gaurko politiko espainolen hizkuntz monopolioaren filosofia ezagututa. Beldur, azkenik, politiko aberzaleen euskararekiko ezaxola ikusita.

Deskribatu dugun zapalkuntzatik lortu dugun elebitasunera ez dagoela halako jauzi kualitatiborik pentsatzen dut inoiz. Baietz sinetsi nahi, eta zalantzak sortzen dizkit errealitateak. Ikusera pessimista honetan ez nago bakarrik, hala ere.

Autuan dugun galderari nolabait erantzunez, Ninyoles-en eta Siadecoren aipuak ekarri nahi ditut, honekin nere lana burutuz, eta, denbora berean, hizkuntz bilakaeraren balantze gisako ikusera bat eskainiz:

«La ideología del bilingüismo —con la relegación de las lenguas no oficiales a una función subordinada— va a suponer la nueva táctica del asimilismo aperturista. (...)

El bilingüismo ha sido la cobertura, aparentemente neutra, de todo proceso de asimilación. (...)

El hecho de que los antiguos abogados del asimilismo hayan pasado a cultivar los amorosos tópicos del liberalismo español sobre el 'providencial' bilingüismo de los Países Catalanes, de Galicia o de Euskadi, es muy significativo. Y se entiende sin dificultad porque, a pesar del reciente descrédito político de los anteriores argumentos asimilistas, los soportes institucionales nunca han dejado de orientarse *en la práctica* hacia la sustitución, no hacia el 'bilingüismo'»³⁹

Eta Siadecok bere aldetik:

«...el colonialismo lingüístico ha tenido su expresión más brutal y despiadada en el imperialismo que se ha registrado en la época de la Dictadura franquista, con el objeto de erradicar definitivamente el euskara.

...el cambio de política lingüística iniciado con el postfranquismo, más que el abandono del colonialismo lingüístico, representa la adopción de nuevas formas que consoliden la hegemonía de la lengua castellana en todos los territorios del Estado, como se desprende de las medidas más recientes»⁴⁰.

J. M. T.

1. IBARZABAL, E.: *Koldo Mitxelena*, Erein, Donostia, 1977, 126. or.
2. Josep Benet-ek *Catalunya sota el règim franquista* (Edicions Catalanes de París, 1973) liburuaren lehen zatia publikatu du bakarrik. Lehen parte honen edukinak hau biltzen du: «Informe sobre la persecució de la llengua i la cultura de Catalunya pel règim del general Franco».

Liburu honi zor diogu lan honetan erabiltzen dugun informazio asko eta asko. Behin eta berriz aipatuko dugu. Irakurketa erraztu nahian liburu honen aipauk textu barruan egingo ditugu, oin-oharretara bidali gabe. Liburuaren ere ez dugu osoan aipatuko, honela baizik: *Catalunya...*

3. Arazo hau hurbilagoatik ezagutu nahi duenak artikulu hau irakur dezake, benetan argigarria: «JAKINen historiaurrea: abertzaletasuna eta euskara» in JAKIN 21, 1981, 19-34. orr.

4. Ikus *Euskararen liburu zuria*, Bilbo, 1978, 385-440. orr.

5. Ikus *ibid.* 81-124. orr.

6. TABARES, J. C.: «Pensamiento» in: *La cultura española durante el franquismo*, Mensajero, Bilbo, 1977, 145-168. orr.

7. NINYOLES, R.: *Cuatro idiomas para un Estado*, Edit. Cambio 16, Madrid, 1977, 52. eta 62. orr.

8. SIADECO: «Historia de la regresión del euskara. Areas castellanizadas» in: *Estudio Socio-lingüístico del euskara*. I bol. I tomoa, 56-58. orr.

9. *Palabras de Franco*, Editora Nacional, Bilbo, 1937, 9 orr.

10. ABELLA, R.: *La vida cotidiana durante la guerra civil. La España nacional*. Planeta, Bartzelona, 1976, 357. orr.

11. *Palabras del Caudillo*, 202. orr.

12. SOLDEVILLA-DURANTE, I.: «Observaciones sobre la repercusión de la guerra civil española (1936-1939) en la evolución de las lenguas de España in: *Linguae et Linguistique*, 8, 2, 1982, 136. orr.

13. RIDRUEJO, D.: *Escrito en España*, Buenos Aires, 1964, 18. orr.

14. RIDRUEJO, op. cit., 177-178. orr.

15. NINYOLES, op. cit., 50-51. orr.

16. Administrazio frankistak egin lana (hots, euskara bizitza publikoan eta ofizialean) jadanik xeheki emana du J. Urrutiak *Euskararen Liburu Zuria*-n (ikus 4. oin-oharra arestian). Informazio-iturri emankorra da. Baina geure aldetik, ahal izan dugunean, J. Benet-en liburuaren bidez osatu egin nahi izan dugu, J. Urrutiak ez bait ditu aipatzen ordena horien zigorrak.

17. *Los vascos frente a la cruzada franquista*, 389. orr.

18. *Ibid.*

19. ITURRALDE, J.: *La guerra de Franco, los vascos y la Iglesia*, II, Donostia, 1978, 462. orr.

20. *Ibid.*, 464. orr.

21. Gertakari hauek eta beste asko euskal apaizek argitaratu dituzten liburuetan aurki ditzake irakurleak. Horien artean aipa genitzake: Iturralderen *La guerra de Franco, los vascos y la Iglesia*; *El clero vasco frente a la cruzada franquista*; E. A. TALDEREN *En la persecución*, in *Archivos Clero Vasco I. Año 1936*, abril 1978; *Ayer como hoy. Documentos del clero vasco*. Selección y presentación por Alberto de Onaindía, Edit. Axular, Donibane Lohitzune, 1975.

22. *Euskararen Liburu Zuria*, 389. orr.

23. *El Libro Blanco del Euskara*, Bilbao, 1977, 395. orr.

24. Euskal Herriaz zein besteez, arazo honi buruz, informazio gehiago nahi duenak, duela hirubat urte neronek egindako lana begira dezake: TORREALDAI, J. M.: «Nazio kulturen zampaketa: Euskadin gertatua» in *Común* 3 (1979), 85-98. orr.

25. Ikus *El Libro Blanco del Euskara*, 390-391, 402, 415. orr.

26. *Euskararen Liburu Zuria*, 319. orr.

27. ITURRALDE, J.: o. c., 453. orr.

28. TXILLARDEGI: *Huntaz eta Hartaz*, Goiztiri, Baiona, 1965, 92-93. orr.

29. TORREALDAI, J. M.: *Euskal idazleak, gaur*, Jakin, Oñati, 1977, 52. orr.

30. GUBERN, R.: *La Censura. Función política y ordenamiento jurídico bajo el franquismo (1936-1975)*. Ed. Península, Bartzelona, 1980, 30 orr.
31. *Ibid.*, 23. or.
32. ABELLA, R.: o. c., 114-115 orr.
33. ABELLAN, M. L.: *Censura y creación en España (1939-1976)*. Ed. Península, Bartzelona, 1980, 112. or.
34. Ikus JAKIN 21, 1981, 275. or.
35. UGALDE, M.: «El exilio en la literatura vasca: Problemas y consecuencias», in: *El exilio español de 1939*, Taurus, Madrid, 1978, Tomo VI.
36. «Yon Etxaide: garai ilunetan idazle», in *Zeruko Argia*, 827, 1979, 21-22. orr.
37. UGALDE, M.: o. c., 248. or.
38. NINYOLES, R.: o. c., 53-58. orr.
39. *Ibid.*, 52-53. orr.
40. SIADECO: o. c., 65. or.

ORAIN ETA HEMEN

GAIK

LIBURUAK

KULTUR BIDEETAN

GUTUNAK



Charles Darwin-en mendeurrena: 1882-1982

Charles Darwin (1809-1882) hil zela ehun urte direnean, ez da txarto egongo atzerantz begiratu bat botatzea, geroztikako zientzian hain eragin handia izan duen gizonaren nortasuna eta ekarpena gogoratzeko.

Ehiztari porrokatua, zomorro-bildumaria, ikasle eskas eta parrandista xamarra genuen Darwin gaztea, aitaren esanez, familiara lotsa ekarriko zuena. Izan ere, irakurle fina zen arren, erdipurdika bukatu zituen Teologi ikasketak, Medikuntza ikasten bi urtez aritu eta gero. Bere autobiografian Darwin-ek berak dioskunez, sasoi hartan kualitate bi besterik ez zeukan etorkizunari begira, hots, zaletasun gotor franko zituela, eta laket zitzaiola arazo eta kontu konplexuak ebaztea.

Bere bizitza bideratu zuen abagadunea 1831. urtean suertatu zitzaion, munduari itzulia emateko Beagle belauntzian naturalista legez izena eman zuenean. Bost urte iraun zuen, zenbait egiaztapen eta neurketa zientifiko burutzekoa zen itsasaldiak. Bidaian zehar, era askotako behaketak egin zituen, datu-kopuru itzela erdietsirik. Halaber, Darwin-en adimenak metamorfosi-prozesu ohartzina jasan zuen bosturte hartan.

Hasieran, Brasil-go oihan tropikal naharoaren kontenplazioak txunditu egin zuen 23 urtetako Darwin; egia esan, ez deza-kegu orduko Charles lar razionalistatzat jo, debozioz beterik so egiten bait zion ingurune jori hari. Hau da, XIX. mendean Naturaren gainean nagusi ziren ideiak, tente zeuden artean haren gogoan. Hala ere, Patagonia aldeko eta Galapagos irletako ikuskizunek aldatu egin zuten beraren pentsamoldea, espezieen Eboluzioari buruzko lehen susmoak idaroki zizkioten eta.

Periplua amaitu eta gero, London inguruetakoko landetxe baretan iragan zuen nasaiki bere bizitza osoa, liburuak eta seme-alabak sortzen zituelarik. Giro lasai honetan, argibideen bila arakatu zuen, metodikoki eta urtetan zehar, ekarritako datu-piloa. Dena den, datuen arteko zerikusia bilatzean ez zen noraezean ibili: Eboluzioaren ideia ipartzat hartu bide zuen.

Gainera, harremanetan zegoen garai hartako geologo, zoologo eta botanikari ospatsuenekin.

Ihardun emankor honen emaitzarik preziatuena, *Espezieen jatorriaz* (1859) dalako liburua dugu. Bertan, Eboluzioaren teoria agertzen zuen, ondoko puntuotan laburbil genezakeena: 1) Espezie desberdinen ale-kopuruek nahiko konstante diraute Naturan. 2) Bizidunen ugalkortasuna, kopuru iraunkor horiek mantentzeko premiazkoa dena baino handiagoa da. 3) Beraz, hilkortasun nabariak egon behar, berau «bizitzagatiko burruka»ren ondorioa delarik. 4) Espezie bakoitzeko aleak ez dira elkarren zeharo berdinak, aldaki txikerrak (anatomikoak, fisiologikoak, etc.) bait dituzte. 5) Aldaki hauek heredagarriak bide dira; beraz, eta «hautespen naturala» dela kausa, aldaki abantailosoak gorde egingen dira, besteak iraitzen direlarik. 6) Hurrengo belaunaldietan aldaki abantailosoak metatuz doazke, ingurunera hobeto moldatuz. 7) Hortaz, leku desberdinetako baldintza berezietara bizidunak desberdinki moldatzean, espezia-zioa ematen da.

Bazegoen zenbait puntu ilun teoria honetan, herentziaren arazoaren aldetik esate baterako (berauek Mendel-en lanak argituko ditu). Hala ere, lanabes erabilgarria bihurtu zen orduan, fenomeno ulergaitz asko eta asko azaldu egiten bait ziren beraren baitan. Mundu biziaren printzipio bateratzailea zen. Gaur egun, Eboluzioaren teoria sintetikoak (Neodarwinismoak) gaindituta dago.

Baina teoria hark Biologiarako eite modernoa zekarren aldean. Batetik, bizidunen populazioekin egiten du lan, ez ale solterekin, eta oso garrantzi handia ematen dio inguruneari. Bestetik, zera: aldakiak zoriz (azarean) gertatzen dira, eta ez inolako xede edo intentziopean; ondoren, inguruneak, bahe bat balitz bezala, hobekien moldatuak faboratzen ditu. Hau da, feed-back baten bidez erregula daiteke sistema osoaren iraunkortasuna.

Espezieen jatorriaz liburuaren argitarapenak polemika garratz luzea sortu zuen, maiz, arazo zientifikoak ukitu beharrean, teologiko eta politikoak eztabaidatzen zirelarik. Izan ere, hiru mende lehenago Kopernik-ek bezala, eztanda izugarria eragin zuen Charles Darwin-ek. ■ *Kepa Altonaga.*

Don't cry for me, Argentina!

Aste batzuk igaro dira eta Falklands edo Malvinak irletako gerratea amaitu da: Argentinak galdu du gerra hori. Armen zatarekin batera, eskierki gogor eraso izan zaio Ingalaterraren

kolonianismoari, eta ez naiz ni hasiko hemen Estatu eta Monarkia horren «garbitasun» kolonialistak defendatzen. Lotsakizun litzateke nornahirentzat ere. Baina zilegi bekit X. Kintanak *Egin-en* esandakoei neure azpimarra ezartzea.

«Galtieri deitura duenak bere amona Machu Pichun jaioa» ote du, galdetzen du Kintanak. «Amerikar bizilagun jatorren atzoko (eta gaurko gehituko nuke nik) kolonialistak, indioak zapaldu, esklabutu, hil eta maparen eremu askotatik kulturaz, hizkuntzaz eta arrazaz ere desagertetazi dituztenak, beren oraingo heredero zuzenen ahoz ingelesei kolonialista eta inperialista esaten ari» ote litezke?

Gaurregun (eta betidanik), eguzkiaren argia ukatzen ibiltzea izango litzateke Ameriketako krioioleok ezarri zuten, eta ezartzen duten, genozidioa ukatzea. Amerika kolonialean eta independentean berdintsu izan da: Indioak Amerikaren etorkizuna galtzen 1492an hasi ziren eta geroztik maldan behera izan izan da beti horien itzaropena.

Euskaldunak ere ez dira, oro har, indioen eta haien kulturaren askatzaile gertatu. Gure indiano arunten ondoan, izan genituen gure arma-gizonak eta lege-gizon kolonialistak ere. Espainiak mendetan erabilitako Indietako Lege-liburua Diego de Enzinas nafarraren *Cedulario Indiano* (1596) izan zen. Baina itzul nadin Argentinara.

Argentina beti ikusi edo sentitu izan dugu, Estatu «zuria» eta indiorik gabekoa bezala. Hala ere, ez da hori guztiz egia sekula izan, eta Independentziaren egunetan ere Askatzaileak (San Martin, Belgrano, etab.) arduratu ziren arazoaz, beti ere krioiloen interesak zainduz izan bazen ere, Amerika «librea», indioentzat, ez baita hain librea izan.

Argentina-ri bere bandera eman eta Independentzia hain bortizki defendatu zion Manuel Belgrano-k (1770-1820), adibidez, ez zuen lotsa eta zalantzarik izan herrialde hartako jatorrizko bizilagunen hizkuntzei mugak, hesiak eta zurien komentzien arabera legeak ezartzeko. Bidezkoa da Independentzi unean ere legearen lehentasunak zeren alde eta zeren kontra eman ziren gogoratzea.

Argentinan Belgrano haundiak honela agindu zuen «Reglamento para los naturales de Misiones» (probintzia) deituan:

«Aunque no es mi ánimo desterrar el idioma nativo de estos pueblos; pero como es preciso que sea fácil nuestra comunicación, para el mejor orden prevengo que la mayor parte de los cabildos se han de componer de individuos que hablan el castellano, y particularmente el corregidor, el alcalde de primer voto, el síndico procurador y un secretario que haya de extender las actas

en lengua castellana» (Art. 19). «En cada capital de departamento se ha de reunir un individuo de cada pueblo (...) para elegir un diputado que haya de asistir al congreso nacional, bien entendido que (...) ha de saber hablar el castellano (...)» (Art. 23).

Harremanak ondu eta xamurtzeko, ez zuten «Askatzaile» haiek indioen hizkuntzak ere ikasi zitezkeenik pentsatu, edota Buenos Aires-en hizkuntza «arrotz» haiek ere eskubiderik izan zezaketenik. Bestelakorik gertatu balitz, gainera, anakronia eta ukronia ere izan zatekeen. Eta horrela egin da, beraz, Amerika, europarren Amerika krioiola, Malvinetako gerrate honetan hainbeste aipatu diren «eskubide historikoen» antzeko eta hobego asmo ongi ahaztu eta baztertu ondoren, alegia. ■ *Joseba Intxausti.*

Leopoldo Etxeberria gogoratu

Joseba Intxausti

Orain zenbait hilabete (1981-azaroa-18) hil zitzaigun Leopoldo Etxeberria Unanue (1942-1981). Hila da, ba, «Anatsan». Hobe beharrez eta bapateko oroito har labur eta eskas batetik ihesi, gaur arte ez dugu heriotze mingarri horren albisterik jaso gure aldizkarian. Atzerapen eta guzti, barru-barrutik hunkitu ninduen adiskide eta euskaltzale eredu haren bizitza trinkoaren oroigarri bat ekarri nahi nioke irakurleari orrialde hauetara. Zailantzarik gabe berezitasun apartekoak izan zituen Leo-ren bizitza, eta guztiontzat eredugarri izateraino, esango nuke nik.

Euskaltzale honek Euskal Herriko eskualde batean utzi duen urratsa handia izan da, betea. Behin baino gehiagotan Rikardo Arregi gogora ekarri izan dit Leo-k, bere euskaltzaletasun langileagatik. Biek, laiko eta herritar soil bezala ekin zioten euskal lanari, herikideen euskal ekintzak sustatu eta bideratu. Belaunaldi berberekoak dira: 1960aren inguruan hasita, urte gutxitara indarreanagotu zen olatu gaztean agertu zen Leo. Rikardo bezalaxe, garaiz ere.

Baina bien arteko aldeak ere gogoratzekoak dira: Rikardo-k, lehen pausoak Donostiako Seminarioan eman zituen; Ikastetxe horretan zituen erroak. Bere lana euskal ikasle gazteen tartean eman zuen Rikardo-k, eta haren erakarmena ezaguna izan zen. Beharbeda, karisma pertsonal horretan ez da Leo hain distiratsua izan, edo ez da bederen gisa berekoa gertatu: honen dohaiak bestelakoak izan dira.

Autodidakta hutsa zen, Unibertsitate eta Seminariorik ga-bea: autoikasle apala, baina oso argia eta zentzuz betea. Txundituta uzten zuten normahi haren jakin-minak, jakitateak eta itxurakeriarik gabeko apaltasunak. Lehen-lehenik eskulaneako langilea izan da Leo: langileen artean hasi eta hezi zen; euskaltzaletu ere langileen artean zebilela euskaltzaletu zen. Sindikalismoan eta kooperatiba-munduan eman du Leo-k bere bizitza. Haren euskaltzaletasuna hortik zetorren eta hortxe eman zen.

Leo Etxeberriak gainera, beste zerbait berezia ere izan du bere lanetan: jatorrizko eskualdera, Urolaldera alegia, zuzendua izan da Leo-ren egiteko. Egia da muga horiei ere gaina hartu zirela, han eta hemen hainbat hitzaldi emanaz, baina *berea* Azpeitia zen, Azpeitia eta ingurua. Hurbileko errealtate helkorrak inoiz sortu ohi digun iguina ez zuen ezagutu: atxekimendu osoz besarkatu zuen suertatu zitzaion ingurua, nahiz eta aldakuntza handiak bultzatzeko asmoz izan onarpen hori. Maitatzen zuena guztiz hobetu nahi zuen. Nolabait esateko, geografia zabalean baino gizartearen sakontasun-bila egin zuen lan gure gizonak. izpiritu leial, kezkatu, ezdogmatiko eta liberal batez; baina, hori bai, bere azken xedeak non zituen ongi zekiela beti ere. Euskal Herri osoaren zerbitzutan ihardun zuen bere jaioterritik.

Azpeitiko herriak hilondoko omenaldi bat eskaini zion Leo-ri (1982-otsaila-6). Omenaldi horretarako bildutako hainbat albisteri eman nahi nioke hemen leku. Geroztik, haren alarguntsa Inaxi Bereziartua eta lagunei esker, beste xehetasunik ere jaso dut. Besterik ezinean, guztiotatik laburbilketa mugatu bat eman go zaio irakurleari, ba, lerro hauetan.

ELAko sindikalista

Langilegoaren barnean hasi zituen L. Etxeberriak bere lana eta trebakuntza. Lehenik Elizaren langile-mogimenduetan (JOCen bereziki). JOC-isten artean euskal zentzu bat txertatu nahi izan zuen berehala. 1960ko hamarkadaren hastapenetan gaude. Elizatar ekintza progresista bat zen hura Leo-rentzat. Handik hasita, laster bilatuko zuen beste irtenbiderik: 1964-65etan ELAra jo zuen, eta 1968an barneko etena etorri zenean (eladioena, alegia) ELA ofizialari segi zion. 1974eko krisian, berriz, ELAren sindikatutasuna hobetsiko zuen.

Sindikalismo librearen alde borrokatu zen, frankismoaren legeriak eta orduko egoera sindikalaren zirrikitoetatik askatasun

horretarako lehiatila berriak irekitzen ahaleginduz. Konbenio kolektibo aldeko lanari gogoz heldu zion, langilegoaren ordezkaritzak hobetuz eta lan-baldintzak samurtzen saiatuz.

Ekintzale bezain ikastzale izan zen Leo urte haietan: Langile-mogimenduen historiaz biziki arduratu zen. Lantegietako ahaleginetan, Sindikatuko zereginetan eta bere gisarako edo taldeko ikasketetan jasotakoak, eta betidanik indartuz zekarren euskal jakiteak lagundu zioten ELAren III. Kongresuan (Euba-Eibar 1976) bere ekarkinak eskaintzen.

Kooperatibista

Arrasatearren kooperatiba-mundua ezagutu ala, berak ere lehiatsu parte hartu zuen mogimendu gazte honetan, eta laster bilakatu zen eragile lantegiko lagunen artean, denen arteko ideiak berritu eta kanpokoekin zubiak egiten. Lanbide berri honetan, Leo-ren dohain pertsonalek egiteko on bat bete zuten: etenik gabeko zerbitzu-grina zuen, lanerako gaitasun aparta, hobe-kuntz gogo hasekaitza, dio lagun batek.

Laster hartu zituen bere gain lantegian egin behar ziren euskal itzulpenen lanak. Lantegiko erantzukizunei aurpegi emateko buru-belarri saiatu zen ikaskizun berriak eskuratzen. Haren prestakuntza nondik zetorren jakirik euskaltzaleok Leorengan batez ere euskal historiaz ikasi zituenak miresten genituen: baina haren lantegi-lagunek miresgarria aurkitzen ziotena beste zerbait izan zen: «Cómo una persona que en su juventud no ha tenido oportunidades de estudio, ha podido llegar a poseer el nivel cultural y empresarial que dominaba» (J. Martínez).

Kooperatibara sartu eta hilabete gutxi barru Batzorde Zuzendaritara eraman zuten lagunak (1974), Lagun Aroko zuzendaritza iristen zelarik. Eginkizun hauek eman zioten eskarmentuaren ondoren «Urolaldean gizarte-arazoetarako lagunik jantzi» gertatu zen.

Dirudienez, C.O.M. Kooperatibara pasatzerakoan (1974), Leo sindikalista borrokalaria izateak nahiko kezkatu zituen hura onartu behar zuten lagun batzuk. Barruan izan orduko egin zion toki euskarari, urteroko Memorian eta Biltzarrean azalpenak euskaraz ere emanaz.

Ahal izan zuen bezain laster, orduko lantegi-barneko giroari bekoki eman zion oso eztabaidatua zen beste arazo bate-

tan: LKAren kooperatiba-sarearekin lotzearen komenentziaz galdetu zien, berriz ere, Leo-k lagunei (1975). Garrazki erabilitako gaia zen hau lantegian, mesfidantza handiak sortzen zituena eta ozpinduta zegoen arazoa. Hilabete batzuetan lortu zuen, pausoz pauso, C.O.M. lantegia LKAaren inguruko kooperatiba-Elkartera sartzea (onarpena, 1979).

Euskal lantegi hauen arteko egitura berriak zabaldu eta indartu nahiez eta, oraingoan, Urolaldeko bere bailaran ere elkarrekin hori bultzatzeko Urkide sortu zen (1980). Leoren partaidetza eta gogoia ezagunak izan ziren bide berri hauek urratzean: bera izan zen Urkideren Lehendakaria ere.

Euskaltzalea. Idazlea

Eta ibiliaren ibiliz, hamaikatxo irakurketen eraginez, langile-munduan bizi zen gizon honi hizkuntz eta kultur balioen kontzientzia argitu zitzaion. Gizakizun horietaz arduraturik hiru axola nagusitan bildu zuen bere egitarau: 1) Ikastolaren eraikuntza, 2) Hizkuntzaren indarberritzea, 3) Euskal Historiaren zabalkundea.

Ikastola eraikitzen. Bailarako kultur elkarteetan gogoz parte hartu zuen Etxeberriak: gizarteko gizona zen, eginean eta eraginean ahalegintzen zen, bere liburu-gelatxoan ikasi eta ikasi ito gabe. Haren arrastoa hainbat eginkizun berritan urratu zen. Kultur Asteak, Hitzaldiak, Alfabetatze jaio berria... dena zen aitzakia ederra jendea jakitez jantziagotzeko, euskarari gizar-tean gaitasun berriak txertatzeko. Baina inguruak eskaintzen zizkion, edo inguru horrentzat premiazkoak izan zitezkeen tresnetatik maiteena eta baliagarriena ikastola izan zen.

Ikastolaren hazkunde-ordu malkartsuetan egokitu zitzaion, eraikuntza hari bide berriak irekitzea, horretarako leuari heldu behar izan zionean, ausarki heldu zion bere egitekoari zaputuz egin gabe. «Ez zen Leo bere lanean kokildu edo inoiz atzeratu», dio Ikastola-lanetan haren ondoan ihardundako batek.

«Euskararen bizitzaz eta zabaltzeaz asko kezkatzen zen eta Ikastoletan ikusten zuen hortarako biderik egokiena» (E. Larrañaga). Ikastola-ingurura bildu izan nahi zituen bera bizi zen gizarteko indarririk onenak: gurasoak, eliztarrak, Udala, Herria...

1975-78. urteetan izan zen Ikastolaren Lehendakari. Garai honetakoa da hainbat saioaldi berri: Arautegi berria moldatu

zen; bailarako «Izarraizpe» Irakaskuntzarako kooperatiba sortu; Ikastolako langileen egoera normaldu; Azkoitiko Ikastolari ere eman zion bere bultzada, eta berehala hasi zen Urolako Mankomunitatearekiko lehenen harremanak lantzen; Ikastolak egotza berria behar zuela ikusirik, inguruko erlijiosoen ikastetxeekin elkarrizketan hasi zen, irtenbide baten bila.

Jendarterako dohain aparta zuenez, harek parte hartu zituen bilerak kontaezinak dira, eta guztietan nabarmena zen gure gizonaren eragina: «Bultzagile eta suspertzaile zen. Ingurua bere asmo biziz betetzen zuen».

Euskara lantzen, euskara zabaltzen. Kooperatiba, lanari duintasun berri bat bilatzeko tresnatzat zeukan bezala, Ikastola ere beste *tresna bat* zen Leo-rentzat: gure herriaren nortasun-berezkaririk handiena, hizkuntza alegia, aintzina ateratzeko zen Ikastola. Haren ekintza sozialean ez-ezik, etxe-barneko lan-ordu isiletan ere euskarak lekurik handiena izan zuen Leo-ren bizitzan.

Leo garbizalea zen; baina ez asmakizunetan sartuko zen garbizalea, herriak bere baitan bizirik zituen hitz eta esaerak arretatsu jasotzen zituen garbizalea baizik. Azpeitiko euskara arduraz ikasi eta aztertu zuen, bere ondoan zeukan hizkuntzaz osorik jabetu nahi zuelako. Bere gisara, eta Alfabetatzearen inguruan erosotasun hobeak aurkitu zituenean, klasikoei heldu zien bihotz berroz. Garai batean iluntzero eman zen Axularren irakurketara, zenbait pasarte buruz ikasteraino; bakarrik, bere kontura, eta taldean ere bai lan handia egin zuen hone-tan. Oso maiteak zituen Lizardi eta Orixe; estimurik onena zien bertsoari, baina nahiko kritiko ere agertzen zen inoiz (Amuriza zuen maiteena). Azken gaixoaldiko une larrietan begiak itxi eta gozokiro dastatzen zituen Aranaldek belarrira jaulkitzen zizkion Lizardiren olerkiak.

Euskaltzaindiaren lanari itzalik handiena izan zion. Batasunerako bideak ezagutu eta gizartean zabaltzen ihardun zuen (Ikastolan, Kultur Asteetan, etab.). Batasun-arazoa Ikastolan bototara eraman zenean, txitean pitean, konturatu ere egin gabe, bera izan zen aldekoen arrazoirik onenak bildu zizkiena (lagunik onenak kooperatibazaleen artean aurkituz, eta kontrakorik gogorrenak geroko bere hauteskunde-lagun batzuen artean zituelarik...).

Ildo horretatik, Euskaltzaindiko zenbait lagunek hitzaldi-sail bat eman zuten Azpeitian (1972), batasunaren eztabaida gor-

dinena zen unean. Leo zen antolatzaileetako bat eta hizlarien aurkeztailea. Ez dago, beraz, esan beharrik ere, Euskal Herri osoaren batasunerako lanabesik egokiena bezala ikusten zuela Etxeberriak hizkuntzaren batasuna.

Ez herriko hizkuntzetan, ez hizkuntz eztabaidetan galdu edo agortu zen Leo. Aipatu beharrekoa da haren kazetari-lana. Ekin-tza-gizonaren baitan luma-gizona ere bazuen Leok beregan. *Zeruko Argia*-n eman zuen bere lanik handiena; asterokoaren orrietan halako ohizkotasuna irabazi zuen, azkenik, «Anatsan»-ek. Hortixe ezagutu genuen euskaltzale gehienok Leo Etxeberria. Luma zaindua zuen, aberatsa, zabarkeria guztietatik ihes egiten zuena.

Euskal prentsarekiko haren lankidetzak ez zen, ordea, artikulugintzara mugatu; asterokoaren barne-antolamendua berritu nahi izan zenean (1972?), lagunen deiari erantzunez idaz-elkar-tean sartu zen, asteoro Donostiarako joan-etorria beteaz. Geroxeago, *Zeruko Argiaren* barneko lagunartea berriz ere aldatu zenean, *Deia*-ri eskaini zion bere lankidetzak.

Irakurle eta ikasle bezala topatutako aberastasunak, maite zuen herriari eman nahi zizkion, beti bizi-bizirik agertu zuen zerbitzu-gogoak zirikatuta. Euskara indartzeko eta herritarren kontzientziak argitzeko, Alfabetatze-mogimenduan sartu zen, ikastaroetarako euskal irakaskizun ugari prestatuz, eta ikasle eta irakasleei emanez. Horretarako, ordea, landutako euskaraz gain beste zerbaitek behar zuen, eta herriaren gaurko orainalditik iraganaldietara zuzendu zuen bere begirada, gure nortasun nazionalaren bila. Azterkizun bezala, euskal Historia aukeratu zuen.

Historilaria

Badirudi, Leo-k hiru pilare nagusi ikusten zituela euskal nortasunaren euskarri bezala: Hizkuntza, Historia, Instituzioak. Beste berezkarriak ukatu gabe, lehenengo bien alde eman zituen bere izerdirik ugarienak.

Euskal *herria* maite zuen Leo-k, herri xumea eta apala, mendez mende izenik gabe iragan ohi dena. Horrengan bilatu zuen Etxeberriak euskal historia; horregatik, *historia sozialaz* arduratu zen bereziki. Horretarako, ordea, inongo unibertsitatara joan gabe, bere herritar batengan idoro zuen ereduak: Ildefonso Gu-

rrutzaga azpeitiar erbesteratua zuen maisua. Ildefontsok bezalaxe, Leo-k ere Euskal Herriko eta, hurbilago oraindik, Azpeitiko errebolta sozialak aztertu zituen. Bere gizarte-ekintzan (sindikatuan, kooperatiban) langileen askatasunaren alde ihardun zuen bezalatsu, Historia aztertzean ere jende langilearen askatasun-ahaleginez arduratu zen.

Bere liburutegiaz gainera, jakiten eta ikerketan lagun zezaiketen zenbaitekin saiatu zen harremanik onenak korapilatzen. Oso gogokoa zuen Gurrutzaga, eta Donibane Lohitzunen ikus-tatu ohi zuen; Loiolan, berriz, Aita Egillor, Artxibategiaren arduraduna, bidaide izan zuen, Artxibategian ezezik, Euskal Herriko zoko historiko jakingarrienak ongi ezagutzeko ibilaldietan. Baina, Euskal Herria nahiko ibilia zuenez, inguruetako lurraldetara zabaltzen hasia zen: azkenekoz, elkar ikusi genuenean, San Pedro de Cardeña-n izan zen, hain zuzen. Bidaia hauetatik, geratu da haren paperetan lekukorik franko.

Euskaltzaleontzat, ordea, haren bidaldirik probetxuzkoenak, hitzalditarako eginak dira, noski. 1968. ingurutik aurrera euskal historiaren irakasle bezala ihardun zuen Leo-k, herrieta-ko Kultur Asteetan eta Alfabetatze-ihardunaldietan bere mintzaldiak emanez. Betetako lan honen albiste zehatza haren paperetan eta egunkarian ikusi beharko litzateke.

Herriko gizona

Azpeitiarra zen Leopoldo, oso herriko semea. Maite zuen jaioterria, maite zituen herritarrak. Azpeitia hobeago bat nahi zuen. Horregatik, haren artxibategian ikus daitekeenez, sona handiko herriko semerik prestuenen albisteak arretaz jasotzen zituen: Julian Elortza, Ildefontso Gurrutzaga, Karmelo Etxegarai, Jose Artetxe... Eredu pertsonaltzat zeuzkala esango luke batek. Berdin, Azpeitiko herriaren unerik jakingarrienak azter-tzen saiatu zen (matxinadak batez ere).

Jaioterriarekiko kezka hauek eguneratuz, azken aldiko po-litika-berrikuntzan zuzenean parte hartu zuen. Hauteskunde au-rreko mitinetan zabaldu zituen bere ideiak, eta utzi dituen paperetan dago zenbait idazlan. Udaletxerako hautatua izan zenean, Azpeitiko euskal plangintzari lehiaz ekin zion, urtetako lanaren ondorio umotu bezala, «Udaletxearen Kultur Sailerako Egitamu» bat prestatuz.

Alderdi politikoan artean beti gorde zuen halako urruntasun garbi eta leial bat, beti ere aurrerazale eta ekintzale bortitza agertuz, eta inongo alderdirekin osorik uztartu gabe, guztiekiko errespetoa gordez eta herriari bere osotasunean zerbitzua eskainiz.

* * *

Joan zaigu Leopoldo Etxeberria, ustez urtetarako euskaltzale langilea izango genuena. Gutxi dira honelakoak, eta batzutan gazterik joaten zaizkigu (lehenago Lizardi, Loramendi, Lauaxeta; geroago R. Arregi, G. Aresti...): harek ereindako haziak izango ahal du, Urolaldean, berriz ere uzta onik!

J. I.

Euskal zuzenbide pribatua: etorkizunik ba ote?

Andres Urrutia

Azken urteotako euskal letretan oso estudiantua ez izan arren, bada Euskal Herrian zuzenbide pribatuaren aldetik berezitasun franko. Hemen, ikuspegi juridiko eta historiko batetik, azken bi mendeotan sail honetan izan diren aldaketa garrantzitsuenak azaltzen saiatuko gara.

Baina horretarako, zehatz ditzagun lehenbizi lan honen mugak. Alde batetik, tituluari «euskal» hitza ezarri arren, Hego Euskal Herriko legeria pribatuari lotuko gatzaizkio batez ere, Euskal Herriko eskualde historikoek izan duten desberdintasun juridikoaren funtsezko batasuna azaltzeko. Bestaldetik, zuzenbide pribatu horren edukinean (erakunde eta abarretan) bereziki eta zuzenki sartu gabe, hemen zera planteatuko dugu: Estatu mailako Konstituzioa eta Kodeak eta Euskadi mailako azken Estatutua direla eta, legeria hauek, Nafarroako legeria forala barne, izan duten eta izango duten aldaketa.

Hau honela izanik, eskema honi jarraituko gatzaizkio lan honetan: I. Euskal Foruak eta zuzenbide pribatua XIX. mendearen hasieran: zuzenbide pribatuaren edukina eta aplikazioa; II. XIX. mendea: Foruen deuseztapenaren ondorioak zuzenbide pribatuan; Estatu mailako kodegintza eta Euskal Herriaren kasua; III. XX. mendea: «Eranskinak»; gerraurreko eta gerra osteko saildiak; lehenengo errealitateak: Bizkaiko eta Nafarroako Konpilazioak; IV. Espainiako azken konstituzioa, Euskadiko Estatutua eta Nafarroaren kasua; V. Zenbait ondorio eta gogoeta etorkizunari begira.

I. EUSKAL FORUAK ETA ZUZENBIDE PRIBATUA

«Ubi ius, ibi societas», «ubi societas, ibi ius», esaten omen zuten erromatarrek. Eta praktikan honela gertatzen dela, ez dago inolako dudarik ere. Horrela euskal gizarteak mendez mendeko erai-ki zuen zuzenbide berezia euskal zuzenbidea dugu. Gizarte, lurralde eta egoera konkretu bati lotua, bere iturri legislatiboak eta bere garapena izan ditu, baita, Alemaniako jurista historikoei esango luketenez, bere «izpiritua» ere.

Eta euskal zuzenbide honen adierazleak, Iparraldeko Foruek aparte, Bizkaia, Nafarroa, Gipuzkoa eta Arabako Foruak ditugu. Hala ere, zentzu zabalean hartzen dugu hemen «Foru» hitza, hots, Euskal Herriko eskualdeetako herri bakoitzak bere burua gobernatzeko zuen lege nagusia bezala.

Zuzenbide pribatuaren edukina eta aplikazioa

«Foru» hauek eskualdeetako herri bakoitzaren legegintzarako boterean dute beren iturria eta, euskal zuzenbide berezia izanik, bai zuzenbide publikoa bai zuzenbide pribatua besarkatzen ditu haien edukinak. Arlo publikoan, hain ezagunak diren erakundeak agertzen zaizkigu: Bizkaiko eta Gipuzkoako Batzar Nagusiak, edo Nafarroako Gorteak. Arlo pribatuan, ostera, edukintzat pertsona pribatuaren arteko harremanak hartzen dituen arloan alegia, sistema oso berezia agertzen da, gizarte baserriar bati dagokiona hain zuzen ere. Honela sortzen dira, beste askoren artean, ondoren azaltzen diren erakundeak:

1. Testamentua egiterakoan oinordekoa aukeratzeko askatasun osoa. Gaztelako zuzenbide pribatuaren aldean, semei legez tokatzen zaien herentziaren parte arras sinbolikoa izango da bai Bizkaian (seme bat ez beste guztiak herentziatik apartatzeko eskubidea bait zuen aitak) eta baita Nafarroan ere (legezko parte hau «cinco sueldos febles o carlines y una robada de tierra en los montes comunales» besterik ez bait zen). Honela, seme bat aukeratzeko, baserriaren batasuna eta iraupena lortzen da, hautaturiko semea eta horren familia baserrian gelditzen direnez hori aurrera ateratzeko. Besteek, bigarren semeek, etxetik kanpora irten beharko dute beren gogibidearen bila.

2. Honekin batera, ezkontzako ondare-erregimenaren (Bizkaiko «Comunicación foral» eta Nafarroako «Régimen de conquistas») eta ezkontz kontratuaren bidez, familiaren eta baserriaren arteko lotura indartzen da; izan ere, gurasoek aukeratutako se-

meak eta honen familiak gurasoezin batera eramaten bait dituzte, sozietate familiarrean, baserriko betebeharrak, berorren osotasuna bermatuz.

3. Gainera, erakunde hauen sistema osotzeko, oinetxekotasuna («tronalidad») agertzen da. Erakunde honen bidez jaiotetxeko ondasunak jaiotetxean gelditzea lortzen da, ezin bait dira horiek jatorri-familiatik atera ahaide oinetxeko guztien kontsentimendurik gabe (familiakoek dute gainerako guztien aurretik ondasun horiek hartzeko eskubidea).

Honela lortzen da sistema oso bat, juridikoa eta ekonomikoa hain zuzen, baserriaren inguruan funtzionatzen duena.

Zuzenbide pribatuaren ezaugarriak

Ikus ditzagun orain sistema juridiko honen ezaugarri orokorrak:

1. Ohiturazkotasuna. Izan ere, zuzenbide pribatu hau ohiturazkoa izango da hasieran, idatzizko Konpilazioak agertu arte. Are gehiago, kasu konkretu batetan, Gipuzkoakoan hain zuzen, bertako Foruen Bilketan ez agertu arren, ohiturazko sistema baten bidez (ezkontz kontratuaren, testamentuaren eta salerosketaren bidez) sostengatzen da baserriaren batasuna eta familiaren ondare-erregimena. Ohiturazkotasun hau Bizkaiko Foru Berrian ere agertzen da, honela mintzatzen zaigunean: «...beste batzuk, barriz, erriaren bakebide ta nasaibiderako eta zuzentzasuna artez egin daiten bearrezko diranak eta usarioz eta oituraz egin diranak ezarri barik dagoz bertan [Foruan]». Beraz, ohiturazko izaera azpimarratzean adierazten zen, bertan agertzen ziren legeak ez zirela Bizkaian indarrean zirauten ohitura guztiak. Haatik, ohiturazkotasun hau argiroen erakusten duen legeria Nafarroakoa da, historian zehar jarraitutako printzipioaren arabera egun ere bere 2. eta 3. legeetan honako hau esaten duenez:

Ley 2.^a. Prelación de fuentes: En Navarra la prelación de fuentes de Derecho es la siguiente: 1) La costumbre; 2) Las leyes de la presente Compilación...

Ley 3.^a. Costumbre: La costumbre que no se oponga a la moral o al orden público, aunque sea contra ley, prevalece sobre el derecho escrito...».

Ohitura, beraz, legearen kontrakoa bada ere, zuzenbidearen lehenengo iturria da Nafarroan eta legearen aurretik aplikatzen da, berezko baldintzak betetzen baditu.

2. Lurralde mugatua. Nafarroan izan ezik —Nafarroa osoan

aplikatzen bait da bertako zuzenbidea—, beste eskualde guztietan mugatuki aplikatuko da zuzenbide pribatu eta foral hau. Bizkaia-ri dagokionez, Luz Lauean bakarrik aplikatuko da eta ez, noski, Hamabi Hirietan, non Gaztelako zuzenbide pribatuari jarraitzen bait zaio. Horregatik, eta gero ikusiko dugun bezala, zuzenbide hau arras baserritarra izango da eta beraren indarra gizarte baserritarrera bakarrik hedatuko da. Gipuzkoan ere baserrietan eta familia baserritarren artean aplikatuko da ohiturazko zuzenbide pribatu hau, bertako hiriak lehendanik Gaztelako zuzenbideari jarraitzen bait zaizkio.

3. Nahiz eta sakabanatua agertu eta formulazio desberdinekin eskualdeetako Foruetan (Bizkaiko eta Nafarroako Foruetan, adibidez), bere izaeraren aldetik egoera eta gizarte konkretu bati ihardesten dio funtsean zuzenbide pribatu eta foral honek. Eta gizarte hori, hain zuzen ere, Euskal Herrian «Ancien Régime» delakoak eraikitakoa da. Honela, zuzenbide honek, bere konponente edo elementu sozialak edukirik (herri-basoak, esaterako), jabetzaren kontzeptu kolektiboa ere zaindu eta sostengatuko du. Jabetza ez da izango eskubide indibidual eta orokorra (ideologia liberalean bezala), baizik eta familiaren eta baserriaren batasunaren funtzioan ulertuko da. Honela, eta lehen ere azaldutako erakundeen bidez, sistema juridiko bat agertzen da Euskal Herrian, hain zuzen ere zuzenbide foral publikoarekin batera (exentzioak, autogobernua etab.) XIX. mendera arte iraungo duen eredu sozio-ekonomikoa definituko duena. Eredu honek, Euskal Herriko lurren eskasia eta probetasuna kontutan harturik, familiaren eta beronen lurren explotazioaren batasunean kokatuko du bere helburua; horretarako, alde batetik, emigrazioa bultzatuko du lan-esku-soberakina (bigarren semeak) eta bestetik Foruen erregimen fiskal eta publikoari esker (zergen exentzioak eta guztiekiko berdintasuna) lortuko du bere oreka XIX. mendea etorri arte.

Hauek dira, bada, gaingiroki ukituta, XIX. mendearen hasieran Hego Euskal Herrian indarrean dirauen legeria pribatuaren ezau-garriak.

II. XIX. MENDEA

XIX. mendea hastera doanean, sistema juridiko honen kontrako erasoak gero eta ugariagoak izango dira. Ilustrazioak ezarritako ideologia liberal eta uniformatzailearen ondorioz eta Frantziako Erreboluzioaren ostean, legearen aurreko berdintasuna

iraultzaile liberalen helburu bihurtzen da. Haatik, berdintasun honek, abstraktuki kontsideraturik bederen, legearen batasuna eskatzen du eta, noski, horretarako oztoporik larriena eskualdeetako zuzenbide historikoak dira. Klase sozial bezala ideologia liberalarekin batera sortzen ari den burgeseriak, horrela, «estatu nazionala» eraikitsera daraman bideari helduko dio. Agian Frantzia izango da aitzindari arlo honetan: Ipar Euskal Herriko Foruen desagertzea lekuko. Uniformatze honen bidez, hizkuntzazko, ekonomiazko eta zuzenbidezko batasuna lortu nahi da. Funtsean, burgeseria honek behar duen merkatuaren batasun linguistiko eta juridikoak herri txikietako erakundeen desagertzea eskatzen du. Prozesu hau argi eta garbi azalduko da Espainian zuzenbidearen arloan, frantses armada aurrean zutelarik Cádiz-eko Gorteek egindako Konstituzioaren 251. artikuluan:

El Código Civil y Criminal y el de Comercio serán unos mismos para toda la Monarquía, sin perjuicio de las variaciones que por particulares circunstancias podrán hacer las Cortes.

Foruen deuseztapenaren ondorioak

Iruzkintzen ari garen joera uniformatzaile hau zuzen-zuzen doa zuzenbide foralen kontra. Espainian, hala ere, prozesu hau oso berezia izango da. 1713an desagertu ziren Foru publikoak (Aragoan, Katalunian, Balearetan), baina zuzenbide pribatuan indarrean diraute Foruak XIX. mendean; alde horretatik, Espainiako kodegintza zibilarentzat oztoporik gaitzena izango dira, prozesu hori aztertzerakoan azalduko dugunez. Estatu espainolak XIX. mendean jarraituko duen politika uniformatzaileak ezaugarri hauek izango ditu gure ustez:

1. Estatu nazionalaren ideia. Ideologiarekin batera, estatu nazionalaren ideia ari da sortzen Espainian ere independentzi gerraren ondoren. Eta estatu nazional honek bere zuzenbide «nazionala» beharko du, bere Kodeetan agertuko dena. Zuzenbide hau kodegintzaren bidez egingo da, Kode nazionalak lortu arte. Kode nazional hauetan Gaztelako zuzenbidea agertuko da batetik eta bestetik liberalek Frantzian bezala eragindako zuzenbide arrazoizko eta unibertsalaren nahia. Baina prozesu hau Espainian Frantziakoak bestelakoa izango da, Espainiako eskualdeetako zuzenbide historikoek kontrajarritako erresistentziarengatik. Horregatik, Kode Zibila ez da lortuko argitara ematea 1889ra arte. Frantziak, ostera, 1807an lortuko du bere Kode Zibila.

2. Ekonomi batasunaren ideia. Estatu nazionalarekin batera

klase berri bat agertzen da: burgeseria liberala. Eta burgeseria liberal honen proiektu ekonomikoa kapitalismoa da. Proiektu honentzat ezinbesteko tresnak Kodeak dira. Honela Espainiako lehenbiziko kodea Merkatal kodea izango da eta 1829an agertuko da. Merkatal kode honetan kapitalismoari dagozkion erakundeak erregulatzen dira, aurreko Merkatal Ordenantzak (Bilbokoak, esaterako) derogatuz. Beraz, zuzenbide berri honen bidez eta kodegintzari esker, zuzenbide foralak desagertuz doaz Estatu mailan. Ideologia liberal honek, lurren desamortizazioa erabakiz eta jabetzari buruz kontzeptu indibidualista eta asbolutu bat sartuz, Foruek eragindako jabetzazko erakunde kolektiboen kontrako eraso suposatzen du. Honela, Foru hauen edukina, zuzenbide pribatuaren aldetik, indarrean iraun arren, gero eta laburragoa izango da.

3. Karlismen eragina. Lehen azaldutako prozesua karlistadekin batera emango da Euskal Herrian. Horregatik, XIX. mendean zehar, karlistaden ondorioz, kodegintzaren pausoak eta Foruen kontrako erabakiak paraleloki joango dira, argi dagoen prozesua bete arte. Lehenengo urratsa 1839ko Urriaren 25ean argitaraturiko legea izango da:

Art. 1.º Se confirman los fueros de las Provincias Vascongadas y de Navarra, sin perjuicio de la unidad Constitucional de la Monarquía.

Onartzen dira, bada, Foruak, baina Monarkiaren batasun konstituzionalaren pean. Praktikan honek Foruen desagertzea suposatuko du, sistema juridiko bien arteko oposizioarengatik. Jakina denez, laster hasi zen lege honen desaroiloa, zeinetan pauso hauek azpimarra bait daitezke:

a) Nafarroari dagokionez, 1841eko Abuztuaren 16an argitara ematen da Lege Paktatua. Honen indarrez, erresuma izatetik probintzia izatera pasatzen da Nafarroa, bere erakunde juridikoak galtzen dituelarik:

Art. 2.º La administración de Justicia seguirá en Navarra... hasta que... se formen los Códigos generales que deban regir en la Monarquía.

Art. 3.º La parte orgánica y de procedimiento será en todo conforme con lo establecido o que se establezca para los demás Tribunales de la nación...

Art. 5.º Los Ayuntamientos se elegirán y organizarán por las reglas generales que rigen o se adopten en lo sucesivo para toda la nación.

Hortaz, zuzenbide pribatua desagertzen ez bada ere, sistema

juridiko hori sostengatzen duten Nafarroako erakundeak (Tribunalak, Gorteak etab.) ezabaturik gelditzen dira, horien lekua Espainiakoek hartzen duten bitartean.

b) Beste hiru probintzietan prozesu berbera jarraitzen da, XIX. mendean publikatutako dekretu eta legeek adierazten dutenez. Erakunde foralen desagertzea izango da erabaki horien xedea. Har dezagun, adibidez, 1841eko Urriaren 29an agerturiko erret dekretua:

Siendo indispensable reorganizar la Administración de las Provincias Vascongadas por razones que me habéis expuesto, del modo que exige el interés público y el principio de la unidad constitucional sancionado en la ley de 25 de Octubre de 1839... vengo en decretar lo siguiente:

Art. 1.º Los corregidores políticos de Vizcaya, Guipúzcoa y Alava tomarán la denominación de Jefes Superiores Políticos...

Art. 3.º Los Ayuntamientos se organizarán con arreglo a las leyes y disposiciones de la Monarquía...

Art. 7.º La organización judicial se nivelará en las tres provincias al resto de la Monarquía...

Art. 8.º Las leyes, las disposiciones de gobierno y las providencias de los Tribunales se ejecutarán en las Provincias Vascongadas sin ninguna restricción. Así como se verifica en las demás provincias del reino.

Honetaz aparte, eta azken karlistadaren amaieran, 1876ko Uztailaren 23an, hiru probintzietako Foru publikoen azken aztarnak derogatzen dira: Foruak, zuzenbide publikoaren aldetik bederen, pikutara joan dira. Zutik eta tente, euskal zuzenbide pribatua bakarrik gelditzen da. Baina honen egoera ere ez da inola ere ona, orain ikusiko ditugun arrazoiengatik.

Espainiako kodegintza eta Euskal Herria

Estatu mailan kodegintzaren prozesua aurrera doa. Cádiz-eko agindu konstituzionala betetzeko, laster hasten dira kodeak ateratzen. Lehenengoa Merkatal kodea izango da, 1829an, eta kode penal gero, 1848an. Kode hauen agertzeak zuzenbide penal foralen desagertzea eta merkatal erabaki foralen derogazioa ekarriko du. Bestalde, jarraian emango dira Kode Zibilerako proiektuak. Hala ere, zuzenbide pribatu foralean behaztopatuko dira beti. Hori dela eta, hiru fase berez ditzakegu kodegintza zibilarren prozesuan:

1. Kode bakar eta uniformearen aldia. Aldi hau 1851n egin zen Kode Zibilerako proiektuarekin amaitzen da. Proiektu honen ezaugarriak honako hauek ziren: a) joera uniformatzailea: Gaztelako zuzenbide pribatua oinarritzen da eta beste zuzenbide pribatu foralak desagertzearen aldekoa da; b) frantses kutsua: Gaztelako influentziak aparte, Napoleon-en Kodean argi hartzen du, frantses eredu juridiko batzu —testamentu olografoa, esaterako— espainolduz. Baina proiektu honek frakasatu egiten du, bai barne-educinagatik eta bai eskualde foralen erasoengatik ere. Hau ikusirik, alde batera uzten du Gobernuak Kode Zibilaren proiektua, eta honela bigarren aldia hasten da.

2. Lege orokorrak. Hauek gai jakin bat erregulatzen dute Estatu osorako, horrela, zeharka behintzat, gai horren uniformatzea lortuz. Kriterio honi jarraitzen zaizkio, beste askoren artean, ondoko legeak: Hipotekaren legea (1861), Notari legea (1862), Ura-aren legea (1866), Ezkontza zibilaren legea (1871) etab. Hauen bidez zuzenbide foralaren edukina laburtzen da eta murrizten. Har dezagun, adibidez, meatzeen kasua. Jakina denez, Bizkaiko zuzenbide foralean oinetxeko ondasunen artean sartzen dira meatzeak; oinetxekotasunari lotuta daude, hortaz. Hala ere, XIX. mendean, eta autore espainolek jarraitutako ideien arabera, Meatzeen legeak ondasun higieztintzat jotzen ditu meatzeak, oinetxekotasunaren mundutik ateratzen ditu zuzenbide uniformearen munduan sartuz. Honela zuzenbide foralaren edukina eta hedadura askoz txikiagoa izango da mendearen azkenean.

3. Lege orokorren ondoren, eta haiekin batera, 1880an, berriro hasten dira Estatu mailako Kode Zibilerako entseiuak. Azkenean, 1888an, Kode Zibilaren oinarritzko legea onartzen da Madrileko parlamentuan. Oinarritzko lege honek zuzenbide pribatu eta foralak onartzen ditu, baina Espainiako Kode bakarretarako beharrezkoak diren neurrian soilki:

Art. 6.º El Gobierno, oyendo a la Comisión de Códigos, presentará a las Cortes, en uno o varios proyectos de ley, los apéndices del Código Civil, en los que se contengan las instituciones forales que conviene conservar en cada una de las provincias o territorios donde hoy existen.

Idea, beraz, argi eta garbi dago: kode bakarrerako bidean gaude. Kode bakarraren eranskin hutsak izango dira zuzenbide foralak. Eta are gehiago lege honek bere 1. oinarrian dioena kontutan hartzen badugu: «El Código tomará por base el proyecto de 1851 en cuanto se halla contenido en éste el sentido y capital pensamiento de las instituciones civiles del derecho his-

tórico patrio». Agerian dago, hortaz, Kodearen oinarria Gaztelako zuzenbide pribatua dela eta hau dela zuzenbide nazionala, beste zuzenbide foralak bigarren mailan gelditzen direnez. Horregatik doi-doi datoz harira Roca i Triasen hitzak:

Se codifica el derecho de Castilla y para los castellanos y no para los sometidos a algún ordenamiento foral. Pero esta idea tan clara durante las discusiones de las Leyes de Bases y que llegó a provocar una fuerte polémica entre los que no estaban de acuerdo con el sistema, fue pronto olvidada por los Tribunales, especialmente por el Tribunal Supremo, que se empeñó en identificar el Código Civil con el derecho común, olvidándose que la intención de los legisladores fue considerarlo como la codificación de un derecho particular.

Geroago, publikatzen denean, 1889an, honela mintzatzen zai-gu Kode Zibila 12. artikuluan:

Las disposiciones de este título (aurreko atalburuaz dihardu) en cuanto determinan los efectos de las leyes y de los Estatutos y las reglas generales para su aplicación, son obligatorias en todas las provincias del reino. También lo serán las disposiciones del Título IV, libro 1.º (ezkontzari buruzkoak).

En lo demás, las provincias y territorios en que subsista derecho foral lo conservarán por ahora en toda su integridad, sin que sufra alteración su actual régimen jurídico, escrito o consuetudinario, por la publicación de este Código, que regirá tan sólo como derecho supletorio en defecto del que lo sea en cada una de sus leyes especiales.

Irudiz Kode Zibilaren formula oso zabala izanik ere zuzenbide foralari begira, formula honen azpian dautzan datuak ezin ditugu kontutan hartzeke utzi. Gure ustez, formula hau hiru aldetatik kontsidera daiteke: a) lehenbizi, sistematikaren aldetik. Formula hau Kode Zibileko aurreko atalburuan kokatzen da eta berak dioskunez Espainia osora hedatzen da. Gainera atalburu honen edukina legeen teoria, pertsonen estatutu pertsonala eta erreala etab. izango dira eta arazo honetan ere kodeek zuzenbide foralak beren formularen menpean jarriko dituzte. b) Edukinaren aldetik, bigarren. Zuzenbide foralen onarpena mugatua izango da, zeren XIX. mendearen amaieran duen egoera kontutan harturik onartzen bait da; beraz, lehen azaldu dugun prozesuan arras laburtua gelditu ondoren. c) Ordezko zuzenbidearen aldetik. Hemen ere formulak bere ondorioa dakar, hots, zuzenbide foralen barnean Kode Zibila sartzea, ordezko zuzenbide bezala. Honela,

zuzenbide foral horien edukin mugatuak erregulatzen ez dituen problemetan Kode Zibila izango da jaun eta nagusi.

Hau honela izanik, XIX. mendearen amaieran, Hego Euskal Herriko eskualdeetako zuzenbide pribatu eta foralak ondoko ezau-garriak aurkezten ditu gure ustez: a) indarrean dago, baina oso murriztua edukinaren aldetik, lege orokorrak batetik eta Kode Zibila bestetik agertu direnez; b) gainera, projektaturiko eranskinetan, bakarrik publikatuko dira lehen foruen bilketetan agertzen ziren erakundeak eta ohiturazko edukina erabat baztertuko da. Eranskin hauek, izenak berak dioskunez, kode bakarraren bidean ematen diren pauso hutsak dira, zuzenbide pribatu foralen desagertze-prozesuko urrats latzak; c) Foruen aplikaziorako erakundeak ez dira esistitzen. Hego Euskal Herriko legegintzarako botereek (Bizkaiko, Gipuzkoako eta Arabako Batzar Nagusiak eta Nafarroako Gorteak) ez dute ez esistentziarik ez botererik. Horrela, berriztatzeko iturbururik eta aplikatzeko tribunalik gabe, zuzenbide hau, kode nazional eta bakarraren aurrean, fosiltzeko arrisku gorrian dago; d) sozio-ekonomiaren aldetik, XIX. mendeak Hego Euskal Herriaren aldaketa dakar. Eta industrializaziorako bidetik doan burgeseria liberalak (Bilbon eta Donostian), askotan Foruen aldekoa izanik ere, kodegintza onartuko du Espainiako merkatuaren batasun juridiko eta ekonomikoa lortzeko. Horrela Foruek kanpotiko erasoak ez-ezik barnekoak ere jasan beharko dituzte: ezaguna da, Bizkaitik burdina ateratzeko debeku forala sistematikoki hausten zela, Bilboko aberastasunaren iturria zen burdina bai Espainiara bai erbestera exportatzen zenean.

III. XX. MENDEA

Eranskinak

Espainiako kode bakarrerako oinarrigintzarako legearen ondorioz, laster hasten dira, eskualde foral guztietan, «Eranskinak» antolatzeko batzorde bereziak osatzen. Bizkaian bat eratuko da Arabako eta Bizkaiko ordezkariekin batera. Gipuzkoa, zuzenbide pribatuzko foru idatzirik ez zuenez, ez zen probintzia foraltzat hartu eta prozesutik at gelditu zen. Nafarroan, aldiz, beste batzorde bat eratu zen honetarako. Bizkaiko eta Nafarroako projekturik inportanteenak 1900ean aurkeztu ziren. Bizkaikoa, haatik, ez zen oso zoriontsua, bertan bilduta bait zegoen Bizkaiko zuzenbide pribatu idatzia, baina ez herriak egunero bizitzen zuena.

Dena dela, proiektu bi hauek ez ziren onartu eta ez ziren «Eranskin» izatera heldu.

Horregatik, Errepublikara etorri zenean, Hego Euskal Herriko zuzenbide pribatuak bere egoeran zirauen, «Eranskin»etan sartu gabe. Baina Errepublikaren etortzearekin batera, zuzenbide pribatuarentzat nobedadeak ere hasten dira. Izan ere, puntu honetan, joera arras diferentea izango du Errepublikako Konstituzioak. Alde batetik, bere 1. artikuluan esaten digunez,

La República constituye un estado integral, compatible con la Autonomía de los Municipios y las Regiones.

Eta geroago, 15. artikuluan:

Corresponde al Estado español la legislación y podrá corresponder a las regiones autónomas la ejecución, en la medida de su capacidad política, a juicio de las Cortes sobre las siguientes materias:

1.º Legislación penal, social, mercantil y procesal y en cuanto a la legislación civil la forma de los matrimonios, la ordenación de los Registros e Hipotecas, las bases de las obligaciones contractuales y la regulación de los Estatutos personal, real y formal para coordinar la aplicación y resolver los conflictos entre las distintas legislaciones civiles de España.

Beraz, azken kompetentzia hauek kenduz gero, eta zeharkako era batetan, legeria zibilari dagozkion beste kompetentziak erregio autonomoei pasatzen zaizkie, legeria zibil forala dutenei behintzat.

Gerraurreko eta gerra osteko saildiak

Badirudi, azalean behintzat, Eranskinen ideia alboratu egin dela, are gehiago 1925ean agertutako Eranskin bakarrak, Aragoakoak, izan zuen kritika ikusirik. Dena dela eta formula honen banean, anitz gauzaren gaineko kompetentzia ematen zaio Estatutuari, zuzenbide zibilaren oinarriak horren eskuetan gelditzen direlarik. Honela, berriro, bidea irekitzen zaio zuzenbide pribatu foralari, baina «irekitasun» hori mugatua da eta, noski, Kode Zibilaren batasuna perilean jarri gabe. Horregatik, Konstituzio hau betetzeko publikatu ziren bi Estatutuetan formula berbera jarraitu zen. Hara zer esaten den Kataluniakoan, 2. artikuluan:

Corresponde a la Generalidad la legislación exclusiva en materia civil, salvo lo dispuesto en el artículo 15, 1 de la Constitución y la administración que le esté plenamente atribuida en este Estatuto.

Euskadikoan ere (Nafarroaz beste hiru probintzietakoan) honako hau irakur daiteke 2. artikuluan:

Corresponde a la competencia del País Vasco, de acuerdo con los artículos 16 y 17 de la Constitución de la República, la legislación exclusiva y la ejecución directa en las materias siguientes: (...) B) Legislación civil en general, incluso en las materias reguladas actualmente por el derecho foral, escrito o consuetudinario, y el Registro Civil. Todo ello con las limitaciones establecidas en el número 1.º del artículo 15 de la Constitución.

Euskadiko kasuan hiru probintzietako zuzenbide forala bakarririk hartzen da kontutan, eta ez Nafarroakoa. Dena dela, formula hau katalana baino egokiagoa da gure ustez, zeren, zuzenbide idatziaz gainera, kontutan hartzen bait du euskal zuzenbide pribatuan oso inportantea den zuzenbide ohiturazkoa. Hala ere, zuzenbide foralak deszentralizaziorako bidean jarri zituzten formula hauek ezin izan ziren inoiz bete, Kataluniakoa izan ezik, gerra zibilaren poderioz, eta praktikan ez zuten aldaketarik ekarri zuzenbide forelekiko joeran.

Gerra ostean berriro hasten dira zuzenbide foralen problemak. Aragoako Eranskina kritikagarria izan bazen askoz kritikagarriagoa zen zuzenbide hauen egoera. Horregatik, 1946an, kongresu bat ospatu zen Zaragozan gai honi buruz. Kongresuaren ondorioak hauek izan ziren: 1) Zuzenbide foralen errealitatea eta legitimitatea onartzen da, baina zuzenbide nazionalaren parte diren aldetik soilki; 2) eranskinen sistema erabat baztertzen da; 3) azken irtenbide bezala, Zuzenbide Zibilaren «Kode Orokorra» proposatzen da. Haatik, zuzenbide foralen estudio eta konpilazioak egin beharko dira aldi luze batetan Kode Orokorri begira.

Argi ikusten denez, planteamendu honen funtsean kode bakar eta nazionalaren ideia dago eta zuzenbide foraletatik Kode Orokorrerako probetxagarri diren erakundeak hartzen dira soilki. Honela, behin eta berriro zuzenbide foral honen edukina murrizten ari da.

Bizkaiko eta Nafarroako Konpilazioak

Laster, eta dekretuz izendatutako batzorde batek eginda, Bizkaiko Konpilazioa agertzen da, 1959ko Ekainaren 30ean hain zuzen. Konpilazioaren hitzaurrean zera esaten da:

La idea que preside esta obra es la de llegar a través de una ordenación y sistemática compilación de la tradición jurídica y del conocimiento, certeza y comunicación de los distintos derechos hispánicos, al estudio y redacción de un Código Civil general... Para encaminar de un modo entrañable y científico hacia la realización e integración de lo nacional...

Bai hitzaurrea bai edukina (oinetxekotasuna, oinordekotasuna, ordeinu-motak, ezkontz erregimena) kontutan harturik, bi gauza nabari daitezke konpilazio honen baitan: 1) Zaragozako Kongresuko politikari jarraitzen zaio, Kongresu horren fruitua da eta Espainiako Kode nazionalaren ildotik doa; 2) edukinaren aldetik ondo azaltzen denez, baserrira eta leinuko ondasunetara norabidatua dago, baserria eta horko bizimodua zaintzeko asmoz.

Hala bada, konklusio gisa zera esan dezakegu: Konpilazioan bertan ez dela agertzen Bizkaian bizirik dagoen zuzenbide osoa eta erakunde batzu, testamentu amankomunatu adibidez, ez di-rela onartzen Kode Zibilaren eraginez. Beraz, legea den aldetik indarrean iraun arren, teknika legislatiboaren aldetik kritikagarria da Konpilazio hau, presaz egin zelako eta funtsezko arazoak konpondu ez zituelako.

Euskal Herriarentzat bigarren pausoa Nafarroako Konpilazioa izango da. Lege Paktatuak ematen zion legegintzarako autonomi apurrari esker, gauzak beste era batera egin ziren Nafarroan eta bertako zuzenbide pribatu forala oreka handiagoz kodetu zen. Dena dela, eta ezaguna den prozesu batetan, «nafartasuna» defendatzen dutenen eskuetan gelditu zen arazo hau eta 1973an publikaturiko Konpilazioan bi puntu hauek ikusten ditugu: 1) Onartzeko sistema. Aurreprojektua egin eta gero, Francok onartu zuen berari 1938 eta 1939ko legeek emandako legegintzarako boteari esker. Beraz, sistema oso berezia erabili zen; 2) edukinaren aldetik, Konpilazio hau Nafarroako klase eta sektore konkretu batzuren emaitza zen, hain zuzen ere nafartasuna eta kontserbadorismoa defendatu zutenen fruitua eta, noski, askotan gehiegizko irtenbideetan jausi ziren beren «nafartasuna» defendatu nahirik.

Honela, Nafarroako zuzenbide pribatua kodetua gelditu zen, baina diferentzia batekin: nafarrek, beren autonomi apurrari esker, Kode Zibileko puntu batzu (adin-nagusitasuna eta emazteen eskubideak, esaterako) Nafarroan era berezian aplikatzea lortuko dute Madrilako konbenio baten bidez.

IV. ESPAINIAKO AZKEN KONSTITUZIOA

1978ko Konstituzioa

Monarkiarekin eta erregimen berriarekin datozkigun berritasunen artean, konstituzio berria dago. 1978an publikatzen da eta zuzenbide pribatuari buruzko formula pittin bat aldatzen du. Honela diosku 149. artikuluan:

El Estado tiene competencia exclusiva sobre las siguientes materias:

(...)

8.º Legislación civil sin perjuicio de la conservación, modificación y desarrollo por las Comunidades Autónomas de los derechos civiles, forales y especiales, allí donde existan. En todo caso, las reglas relativas a la aplicación y eficacia de las normas jurídicas, relaciones jurídico-civiles relativas a las formas de matrimonio, ordenación de los Registros e instrumentos públicos, bases de las obligaciones contractuales, normas para resolver los conflictos de leyes y determinación de las fuentes del Derecho, con respecto, en este último caso, a las normas de derecho foral o especial.

Formula hau Bigarren Errepublikako formularen parean jartzen badugu, alde handirik ez dagoela ikusten dugu. Haatik, nota bi daude hemen, Bigarren Errepublikako formulari hain zehazki agertzen ez zirenak: 1) Alde batetik, indarrean dirauen zuzenbide pribatu forala onartzen da bakarrik («allí donde existan»). Zuzenbide pribatu hau, noski, Konpilazioan agertzen dena izango da. Beste Komunitate Autonomo guztiek zuzenbide zibil orokorra dute. Alde honetatik Gipuzkoako ohiturazko zuzenbide pribatu foralari bidea ixten zaio, idatzi gabe dagoenez. 2) Konstituzioko artikulua horrek («conservación, modificación y desarrollo») konpetentzia ematen dio Komunitate Autonomoari. Beraz, badirudi kode orokorraren ideia baztertu egin dela, Komunitate Autonomoaren eskuan uzten bait da zuzenbide horiek aitzinarazteko ahalmena. Baina formula honen bigarren partean betiko mugak agertzen dira, batez ere Estatuko zuzenbide zibilarekiko harremanak erregulatzen dituzten arauen eta beste konpetentzien artean erreserbak egiten dituenen. Bestalde, oso formula mugagabea da honela dioena: «El Estado tiene competencia exclusiva sobre las siguientes materias: (...) determinación de las fuentes del Derecho, con respecto, en este último caso, a las normas del derecho foral o especial». Beraz, eta kasurako Bizkaiko Konpilazioan

zuzenbide foralaren iturburuaren finkapena agertzen ez denez, nori dagokio kompetentzia hori, euskal parlamentuari ala Estatuari?

Euskadiko Estatutua eta Nafarroako Hobekuntz Legea

Konstituzio honen menpean argitara eman diren estatutuen artean, Euskadikoa eta Nafarroakoa interesatzen zaizkigu guri. Beti bezala, banaturik gelditu den Euskal Herri honetan, batasunaren ideia galdu egin da.

Euskadiko Estatutuan, 10. artikuluan, zera esaten zaigu:

Euskal Herriko Komunitate Autonomoak ondoko gaiel dagokienez kompetentzia eksklusiboa du:

5. Euskal Herria osatzen duten Herrialde Historikoen Zuzenbide Zibil Foral eta bereziaren —idatzia nahiz ohizkoaren— kontserbazio, aldatze eta bilakaera, bai eta beraren indarraren lurralde-barrutiaren finkapena ere.

Hau ikusirik, ondoko ezaugarriak berez ditzakegu formula honetan:

a) «Kontserbazio, aldatze eta bilakaera». Formula oso irekia eta zabala da eta kontutan hartzen badugu Kataluniako eta Galizako Estatuetan agertzen diren formulak oso antzekoak direla, konklusio gisa ideia hau atera dezakegu: Konstituzioak eta Estatutuek irekitako bideak Konpilazioen joeraren aldaketa suposatzen du. Beraz, legeria zibilaren filosofiaren aldaketa dakar berekin, baita beraren erreforma ere.

b) «Herrialde Historikoren Zuzenbide (...) idatzia nahiz ohizkoaren». Plurala erabiltzen denez («Herrialde Historikoen») eta ohiturazko zuzenbidea ere kontutan hartzen denez, badirudi Gipuzkoaren kasua ezin dela kanpoan utzi euskal Estatutuaren arabera —eta Konstituzioaren kontra. Bestetik, euskal zuzenbide pribatuan ohiturak duen inportantzia onartzen da.

c) «Beraren indarraren lurralde-barrutiaren finkapena». Azken hau, Bizkaian bereziki, garrantzi handiko arazoa da. Izan ere, orain arte izan diren eztabaidak, Bizkaiko zuzenbide foralaren lurraldetasuna finkatzeko, hemendik aurrera, eta formula honek dioskunez, Euskal Herriko Komunitate Autonomoaren eskuetan gelditzen da.

Nafarroako Hobekuntz Legearen aurreprojetuan honela esaten da:

Art. 48. 1. Navarra tiene competencia exclusiva en materia de Derecho Civil Foral.

2. La conservación, modificación y desarrollo de la vigente Compilación del Derecho Civil Foral o Fuero Nuevo de Navarra se llevará a cabo en su caso mediante ley foral.

Formula hau, Euskadiko Estatutukoaren antzekoa izanik, kasu bietan legeria foral hauek aplikatzeko beharrezko diren Tribuna- len kompetentziekin osatzen da. Euskadiri dagokionez,

Euskal Herriko jurisdikzio organoen kompetentzia ondoko haue- tara hedatzen da: a) Zibil mailan instantzia eta gradu guztie- tara, Euskadiko Zuzenbide Zibil Foralaren gaietan kasazio eta berrikusketazko errekurtsuok barne direlarik (14. art.).

Eta Nafarroan,

La competencia de los órganos jurisdiccionales radicados en Navarra se extiende: A) En el orden civil a todas las ins- tancias y grados, incluidos los recursos de casación y re- visión en las materias de Derecho Civil Foral de Navarra (Art. 61).

Honela, eta teorikoki behintzat, zuzenbide pribatu foral honen iturburuak eta erakunde aplikatzaileak bertokoen eskuetan geldi- tzen dira. Honi eransten badiogu, Euskadik eta Nafarroak arazo honen gainean duten legegintzarako boterea, egungo legeria zibil eta foralaren egoera azalduta dago.

Baina, zoritxarrez, egoera hau, teorian hain ona izanik, prak- tikan ez da hain gozoa. Ikus ditzagun jarraian, legeria foral eta pribatu honen gainean jokatzeko ari diren faktoreak, ondoko gogoe- tekin amaitzeko.

V. ETORKIZUNARI BEGIRA

Euskadik eta Nafarroak legeria zibilari buruz duten ahalmena zabala izanik ere, ez ditu konpontzen zuzenbide foral horiek plan- teatzen dituzten problema guztiak. Hemen parte-hartzen duten faktoreak hauek dira:

1. Espainiako Kode orokor eta nazionalera bideratuak gau- de, eta ideia hori ez da inola ere desagertu. Gainera, nazioarteko zuzenbide pribatuan dauzkagun joera unformatzaileak ikusirik (hala nola, ondasunen trafikoa, merkatal zuzenbidean etab.), arlo horiek zuzenbide foralarentzat erabat galdurik daudela esan de- zakegu.

2. Espainiako Konstituzioak irekitako bidea arrisku gorrian dago, legegintzarako autonomiari dagokionez, LOAPAren onarpe- naren ondorioz. Lege honek, funtsean, bere lehenengo bost arti-

kuluetan Estatuaren kontrola suposatzen du, Komunitate Autonomoen kompetentzia eksklusiboak ere barne direlarik.

3. Gainera, eta zehazkiago, zuzenbide foral honen mugatasunek, edukinaren nahiz lurraldetasunaren aldetikoez, berorren hedadura gutxitzen dute. Horretaz gain, gizarte baserritar bati lotua dagoen aldetik, zuzenbide foral honek ez ditu sartzen bere baitan Espainian eta Europan gertatzen ari diren aldakuntza juridikoak. Honela, esaterako, Espainiako azken Kode Zibileko aldaketak eta bereziki ezkontz erregimenari buruzkoak ez dira onartu Bizkaian, eta horko herrialde foraletan ezin alda daiteke ezkontzako ondare-erregimena, senar-emazteen ondasunen separazioa ailegatzeko. Horrela, herrialde foraletan bizi diren separatu eta dibortziatu askori beren egoera erregulartzeko bidea hersten zaie.

Horregatik, eta konklusio gisa, Euskadiko Estatutuak eta Nafarroako Foruaren Hobekuntzak ematen duten ahalmena desarrollatzeko hauxe eskatuko genieke Euskadiko (hemen zerbait eginda dagoelakoan gaude) eta Nafarroako parlamentuei: era dezatela lehenbailehen bakoitzak bere batzordea zuzenbide pribatu foralaren kontserbazio, aldatze eta bilakaerarako, batzorde horiek, zeinek bere parlamentuaren aurrean, beren proiektuak aurkez ditzaten. Proiektu hauek, ordea, egiazkoak izan behar dute, betidaniko euskal zuzenbide pribatu forala beren baitan dararmatenak, zuzenbide bizian oinarrituak eta beharrezko estudio eta azterketak egin ondoren burutuak; horrela helduko da euskal zuzenbide pribatua, Nafarroakoa nahiz beste hiru probintzietakoa, egun ohitura den maila juridikora.

A. U.

XVIII. mendeko lirika herrikoia

Jon Kortazar

1. GENERO BATEN AURREAN?

Erromantzeen lana egitean, horien eta XVIII. mendeko lirikaren arteko desberdintasunez konturatu nintzen¹. Horregatik, erromantzeen lanarekin hain lotua dagoen bigarren honetan, lirika zuberotarrari buruz ihardun nahi nuke.

Eta hasteko, nahiko azalekoa den puntu bat: erromantzeen definizioa, alegia. Orain artean ez gara definiziotan sartu: argi dago sistema baten aurrean aurkitzen garela erromantzeetaz mintzatzeko orduan; baina ez ote gara bigarren sistema baten aurrean aurkituko XVIII. mendeko lirikaz hitz egitean?

Erromantzeen definizio baterako, hiru-lau ezaugarri hartzen dira kontutan, gaztelerazkoetan behintzat: 1) antzinako epikatik etortzea; 2) XV, XVI eta XVII. mendeetan sortuak izatea; 3) metrikari era jakin batzuk izatea (8+8 silaba, puntu bokalikoa ahaldirik eza); eta 4) amaieran bapatean etetea.

Baina definizio honetako puntu guztiak betetzen ez dituen eta erromantze deitzen den lan poetikorik ere bada J. M. Lekuonak erromantze generoaren barnean sartzten du XVIII. mendeko lirika; horrela azpi-irakurtzen da behintzat haren «Euskal erromantzeen atarian»² artikulua sailkapenen batean³. Kontzeptzio historiko-ebolutiboa nabari da artikuluan: J. M. Lekuonarentzat, herri-poesiak bilakaera hau izan du: epikan hasi zen eta, mendeen buuruan, lirikan amaitzen du. Espreski hala esaten ez badu ere,

goian genioena baieztatzen dute herri-literaturan markatzen dituen hiru aroek. Ikus haren sailkapena: 1. Eredu epikoen joerakoak: (XV-XVI). 2. Eredu epiko-lirikoaren joerakoak (XVII). 3. Eredu lirikoaren joerakoak (XVIII).

Honelako planteamentu ebolutiboa, Lafittek ere defendatzen du. Baina, egia esan, bigarren kriterio bat jarraitzen duelarik: Lekuonak gai- edo genero-kriterioak erabiltzen dituen artean, Lafittek formalak darabiltza:

«Literatura moduez gauza bera erranen dugu: zenbait kantu **ipuin** itxuran emanak dira; bertze asko **bakar hizketan** moduan, alegia norbait bere buruaz bere buruari mintzo; batzuetan **maitalea bere maiteari** mintzatzen zaio, hunen erantzunik gabe; gehienetan **elkar-hizketak** dira gizon gaztearen eta neskatxaren artean, bakotxa bertzearen zinezko amodioaz segurtatu beharrez»⁴.

Beraz, hemen ere hipotesi historikoa jarraitzen da, narrazio-tik elkarrizketara iraganez. Prozesu hau, gutti gorabehera, eboluzio historikoarekin parekatzen da. XV-XVI. mendeetako erromantzeak narrazioan oinarritzen badira, denbora pasa ala, elkarrizketarako joera nabaria izango dute. Egia da, hala ere, kriterio biak ez datozela bat, konplexuagoa dela problema: XV. mendekoak ez dira narrazio huts, elkarrizketa huts ez diren bezala. Kuriosoki prozesu bera eman da erdal erromantzeetan ere⁵. Eta kasu honetan erdibidea aukeratu izan da, kriterio historikoa jarraituz. Erromantze zerbait egin beharko genukeela uste dut. Egia da XVIII. mendeko lirikak zerikusi handiak dituela erromantzeekin⁶, poesia herrikoia sistemak bietan funtzionatzen du eta. Baina desberdintasunak, gai-desberdintasunak batez ere, hain haundiak izanik, erdibidea proposatuko nuke puntu honetan: izenez behintzat, erromantzeak eta XVIII. mendeko lirika gauza desberdin bezala onartu, jakinik ere herri-lirika direla biak, ezaugarri-berdin goak (estiloaren aldetik nabariagoak) ere badituztela.

2. AZTERGAIA

Lan honen **corpus**-aren bila, A. Onaindiaren **Milla euskal Olerki Eder**⁷ (MEDE) antologiara jo dugu berriro ere, testuak erabiltzeko ematen duen erreztasunagatik. Erosoa da, arrazoi bigatik: olerki-multzo haundia bildu duelako, eta iturri desberdinak erabiltzen dituelako. Leialtasun ortografikoaren aldetik arazoak planteatzen dira, baina ez dago horretan aldakuntza haundiak egin beharrik.

«Maite-Leloak» atala aukeratu dugu azterketaren gaitzat, 18.ean hasi eta 72. olerkiraino. Olerki bakoitzak zenbaki bat darama izenburuaren aurrean eta, olerkiak aipatzeko, zenbaki hori dugu. Beraz, zitaren aurrean doan zenbakiak, antologian zenbaki bera daraman poemara bidaltzen gaitu: izenburuak (hainbeste izanik) arazoren bat edo beste planteatuko lukeelako onartu dugu sistema hau.

2.1. Gaiak.

Gaia dugu, agian, genero hau erromantzeetatik bereizteko lehen erizpidea. Hainbatek ikusi duenez, maite-olerkiak ditugu; ez bakarrik hori, ordea. Maitaleen harremanetako une berezi batean gertatzen dira.

- 1) Agur-kanta bezala kontsidera ditzakegu batzuk. Momentu baten mutilak agur egingo dio neskatoari, normalean hau bakarrik geratuz.

Sineste-kantak edo fidelitasunaren kantak ditugu besteak. Esan nahi da, maitasunak aurrera egin baino lehen, maitaleek alto egingo dute, elkarri beren benetako sentimenduak itaunduz.

- 2) Bigarren, berezia dela esan behar aitaren presentzia: Maitaleak elkartzeko oztopoa da. Oso erabilia da, «aitak ez nau zurekin batzen uzten», topiko bezala. Ez da hemen matriarkalismoaren aztarnarik geratzen; aita bihurtu zaigu frustazio-arrazoi.
- 3) Frustazioak, beraz, edo hobe gaiaren tentsioa, nahi eta ezinarekin zerikusia du. Nahi izatea, askotan betetzen ez den elkar-bizitza izango litzateke. Baina ahaztuta geratu da erromantzeen tragikotasuna: desagertu egin dira haletako heriotzak.
- 4) Erromantzeetako hirukotean (maitasuna, sexoa, bortxakeria), desagertu gabe, leundu egin zaigu hirugarren hau. Ez dira pertsonaiak desagertu, lehenbiziko bien zeregina indartu egin dela baina esan behar. Sexualitatearen agerpenak askoz ere argiagoak izango ditugu.

Zera esaten genuen lehenago aipatutako artikuluan: XVII. mendeko poemak, serie guztian ideologizatuenak zirela: birjinitateari buruzko aipamenak eta aholkuak oso argiak ziren. Birjinitatearen gaia iritsi egiten da XVIII. mendeko poesia honetara. Gaiak beraz, puntu bereziago batzuk ditu

kasu honetan: maitasuna eta sexualitatea batera agertzen dira, eta, maitaleek ezkontzerik izango ez badute ere, hori ez zaio oztopo izango elkarrekin batzeko:

40 — Desir nuke bi seme.

- 5) Frustazioak maitasunari buruzko ideia berezi batzuk sortuko dizkigu, maitasunaren negatibotasunarekin zerikusia dutenak, hain zuzen. Maitasun erromantikoaren aurrean, pena ere ikaragarria izango da.
- 6) Baina maitasuna lortzeko habila izan beharra ere badago; beste gabe, xamurtasuna izango dugu textuaren tonurik argiena: Puntu hau, ordea, beherago aztertuko dugu.

2.2. Egitura.

Egiturez esatekorik gutti dugu, ez dago arazo haundirik eta. Puntu nagusi bezala, narrazioaren proportzioa baxua dugula, esan behar, batez ere elkarriketak ditugula poemetan.

Baina elkarrizketaren planteamendua ez dugu nahiko izango, zeren, kasu batzuetan, narrazioaren bat edo beste bai bait dugu: hemen ere, narrazioak lehen pertsonan kontatuak ditugu, ordea, argi eta garbi; piloka aurki daitezke adibideak.

Beraz, elkarrizketa soilak dauzkagu, batetik eta, bestetik, elkarrizketa nagusi delarik, lehen pertsonan egindako narrazio txikiren bat dutenak.

Dena dena, aipatu beharra dago «bihurrera-teknika» erabiltzen dela elkarrizketan. Ez dakit izena ongi datorkionentz, baina honela deskriba daiteke horko teknika: elkarrizketaren partaideetako batek, besteak lehenago esandakoa erabiltzen du bere diskurtsoa hasteko: (23,24/33/35/37/38/41/44/45/51). Teknika berezia da, errepikaren bitartez expresibitatea lortzen duelako, eta poema borobiltasunaren joera geldoan gerarazten duelako.

3. ESTILO-ARAZOAK

Teknikak direla eta, puntu batzuk oso interesgarriak iruditzen zaizkigu, arlo honetan desberdintasun nabarietak bait ditugu.

Hasteko:

—**Amaiera** askoz ere argiago agertuko zaigu genero honetan. Erromantzeen ezaugarria hauxe genuen: amaierarik ez finkatzean;

irakurlea aske geratzen zen bere interpretazioa emateko, une berean ausnartzea eta partehartzea eskatzen zitzaizalarik honi.

—Guzti hau ahuldu egingo zaigu XVIII. mendeko literaturaren **argumentuak** argiagoak izango ditugunez. Beraz, gure partehartzea ere mugatuagoa: beti geratuko zaigu itaunen bat, egiteko prest bagaude —eta zer gertatuko zaio maitaleari?—, baina itaunak ez du, erromantzeetan bezala, gaiarekin zerikusi haundia duen, eta gaia bera alda dezakeen indarrik. Gaiaren problema ondo buztartua dago generalean: esan nahi dugu, gaiaren arlo bakarra hartu egiten da eta, egitura-arloan ikusi dugunez, gai hori lotu egiten da, bihurtura-teknikaren bitartez.

—**Gaiaren lirikotasuna** askoz ere markatuagoa da XVIII. mendean: lirismoa dugu generorik erabiliena, ez dugu jadanik narrazio zabalik. Baina, bestalde, elkarrizketa nagusitu egiten da zuzentasunean irabaziz.

—Dena dela, **sinbolizazio-joera** dugu aldaketarik haundiena, nire ustez. Joera honek nolabaiteko hieratismoa sortu du pertsonaiengan. Zerbaitekin konparatu behar, eta pintura erromanikoarekin konparatuko nuke: pertsonaia guztiak joera berdinez, sistema ezagunez deskribatzen dira. Egia esan, badira honetan tendentzi bi: bata, metaforaren bitartez sinbolizatzeko joera du; bigarrena, arruntasun eta arketipoetara jotzen du.

Lehen tendentzia hori dugu, lehenik Peillenek eta Haritschelharrek gero⁸ azaldu digutena; horiei jarraituz, lau metaforaren bidez azaltzen dela esan dezakegu neskatxaren irudia:

1) **Izarra**: urrun dugun maitalea, lortu-ezina: neskatxa urrun dago eta ez dio maitaleari kasurik egingo. Maitasun esperantza-bageak «neskatxa-izarra»rekin lotzen dira, edo, izarrik ezean, eguzkiarekin.

2) **Lorea**: sinbolo honen bitartez aipatzen den neskatxa maitasun humanoagoz ikusia dago. Lorea atzeman dezakegu: haragizkoa da, ez soil argizkoa.

3) **Txoria**: sinbolo honen bitartez aipatzen den neskatxa maiten dute poemek. Txoria bada neskatxa, mutila ehiztaria izango da: haren iturriko urak edan ostean, urruntzen den maitalea. Kasu honetan, bakarrik geratuko zaigu neskatxa. Honelako teoriak behin baino gehiagotan azaldu izan dira⁹. Dirudienez, ordea, laugarren puntu batez osatu da sinbolizazioaren bide hau:

4) **Urx'aphala**: bere lumarik ederrena galdu duen txoria, alegia. Kasu honetan, espreski azaltzen zaigu hirugarren puntuan idarokitzen zitzaiguna: harreman estuen agerpen eliptikoa.

Baina, ez dugu hau, ezta guttiagorik ere, sistema bakarra. Bigarren honek estilizaziorantz jotzen du. Hasteko, pertsonaiak ez dira izenez zehazten, kasu orotan izen sintagma klitxetu baten bitartez adierazten baizik. Izen-sintagma hori «izen + izenlaguna» erakoa da. Izenak arruntak dira eta, batez ere, Haritschelharrek aipatu izan dituenak. Behin eta berriro erabiliat, klitxeturik gertatu dira, nahiz eta ahalmen ebokatzaile haundikoak izan.

Honelako poesiak, horregatik, joera ebokatzailea indartzeko beste expresabide batzuk bilatu, eta aurkitu, ditu. Baliabideak nahiko desberdinak direnez, banaka aztertuko ditugu.

a) **Izenlaguna.** Aukera ez da zabala: ederra, eijerra, pollita, xarmangarria. Ez dira asko, egia: Soilak eta zuzenak bai, ordea. Bustiduraz hornituak, xamurtasuna adierazteko.

Borgesek honela esaten zuen behin¹⁰: «Horien errepikapena, behin eta berriro erabiltzea dela eta diot; eta **ronrad, waelrad** edo "baleen bidea" "itsaso" esateko erabiltzen jarraitzea; horrelakoak, edo "itsasoko zura" edo "itsasoko zaldia" esatea, "untzia"ren lekuan". Egia da goiko metaforok ez dituela maite esaten duela; baina aipamenak beste literaturetan eta metaforak duen hieratismoa azpimarkatzen du. Geroxeago, dio berak: "Orduan ikusi nuen benetako metafora onak beti berdinak zirena. Denboraren eta bidearen, heriotzaren eta ametsaren, bizitzaren eta ametsaren konparaketa dela eta diot; horiek ditugu literaturaren metafora nagusiak, izaeraren zerbait bati dira».

Honelakoxeak ditugu gure izenlagunak ere. Muinera jotzen dutenak, zer esan gehiagorik uzten ez dutenak.

b) Sinboloren prozesu berritzailean, beste elementu batek ere, **koloreak**, argi egingo digu: erromantzeetan ez zen kolorea erabiltzen. Hemen neskatzaren deskribapen fisikoari lotua agertzen zaigu, paralelismo liluragarria eta prosografian estilizazioa mantenduz:

- 18: begi nabarra, xuri gorri larria
- 20: biloa hori, kolorea gorri, esku larria xuri
- 30: bilo hori, narru xuri, eta begi nabarra
- 32: eper xangi gorria
- 41: xori papogorria
- 54: kolore xuri-gorri

Kolore berdinak beti, baina ximpleak, argiak, biziak; kolpean ikustekoak. Ikusten denez, badago beste sistema bat deskribatzerakoan erabiltzen diren elementuetan. Biloa, begia, narrua: inpresio baten muinak.

d) Izenlagunen kopurua ez da hemen agortzen; badira **berezikuntza** markatzen dutenak. Ikusiko dugunez, nahiko arruntak dira, berezitasunik, indibidualizatorik markatzen ez dutenak, baina sinboloa berriztatzen dute:

- 25: ez da tipi, ez handi
- 34: xori kantatzaile
- 45: bihotz gogor, espiritu zorrotza
- 55: xori errexinula

«Kantatzaile» hitzak ez du txori erreala zehazten, baina bai lirika herrikoian agertzen diren beste txoriengandik bereizten.

e) Izenlagunekin, bukatzeko, beste posibilitate bat geratzen zaigu: bat gabe, **hainbat izenlagun** erabiltzearena:

- 37: txori kantatzaile, eder xarmangarria
jaun gazte eder.
- 54: maite polita, xarmegarri

Pilaketa-joera honen intentsifikazio-helburua, lortua dagoela uste dugu.

f) Honelakoak, ordea, ezagunak ziren erromantzeen sisteman. Hurren datozenek, berriz, beste anbiziorik dute. Badirudi irudimenaren zabaltzea gertatzen dela. **Expresabide konplikatuak** ditugu eta gusto literario baten azalpen bestalde. Dena dela, ez dago «literaturitis»-tik; esan nahi dut, xuxentasuna bilatzen da, estiloa gaiaren menpean jarriaz, eta, zorionez, expresabidea ez da bere balio hutsez erabiltzen, ez dago estilo afektaturik. Hasiera honetan, metaforek, lehenago esan dugunez, sistema honetan duten garrantzia aipatu behar. Baina metafora ez da kasu bakarra: Zabaltze horrek estiloaren muga batzuk apurtzen ditu, estilo landuago baten baliapideak direla medio; zehazkiago esan: aposizioaren, konparazioaren, singularitzearen, ekilibrio topikoaren eta «bat» numeralaren erabileraren bitartez.

g) **Aposizioa**: balio adierazkorra markatzeko erabiltzen da, baina ez da honen funtzioa hor bukatzen. Lehenago frogatu dugunez (eta azterketatxo hau ez da frogatze-saiakera baino), expresabide guztion helburu behinena pertsonaiaren identifikazioan datza, sinbolismoaren klitxe-arriskutik urrunduz:

- 33: eper xango gorria, airian joailia propia
- 33: izar maitia, iduzki eder begia¹¹

h) **Konparazioak**, bigarren expresaketa honetan loturaren fiazioa azpimarka dezakegu.

- 20: eskuko larria xuri, zilar fina dirudi
- 27: ainhara bezala
- 34: hala nola ni maiteak
- 54: kolore xuri-gorri, arrosa dirudi
- 66: Aingeruarekin zaitut konparatzen
- 66: Amodioa duzu arrosaren pare.

i) **Hiperbolea:** neskata maitea izendatzeko gorespen topikoa erabiltzen zen erromantzeetan, narratarioaren (irakurlegaiaren) eta pertsonaien artean distantzia lortzeko eta harengan hauenganako lilura lortzeko, batzutan, eta bitarteko bezala, erromantzeetako pertsonaien klase soziala aipatuaz.

XVIII. mendeko lirikan ez dago klase-arazorik, edo pertsonaiak klase sozial gorenean jarri beharrik. Ondorioz, arazoak (nexus) «mundu ororen gainetik» jarri beharrik, **prima inter pares**) beste bide batzuk aurkitu behar ditu:

- 20: beste ororen gainetik
- 20: Kataluñan ehun mando zilhar diharureki:
hurak oro ba dituketzu.
- 25: Zeruan zenbat izar, maitea, ahal da?
Zure parerik ene begietan ez da.
- 27: Itsasoa pasa niro
zuregatik igeri
- 30: Jentetan den ederrena.
- 37: hura dela diote zelian ederrenik
lurrian ikusten dit bat ederragorik.
- 41: parerik ba diala ezpeiziduri.
- 45: Oro eijer, oro pollit zu zira, ene maitia.
- 46: haren parerik ez da bertze bat munduan¹².

j) Berez konparaketa exajeratuak baino ez ditugu baina bada beste adibide urriago batzuk. Arrarotasuna, bigarren erabilpide honetan, sema horrek markaturik **izenlagunen bitartez** lortzen da, adibideetan ikus dezakegunez:

- 41: ene bihotzeko lili aitatia
- 66: lili arrarua.

Hiperbolik ez dagoela onartu beharko, baina neskataren zehaztasun-funtzioa ere bete egiten da kasu honetan.

k) **Espazioaren bitartez** ere lortzen da horrelako singularitatea:

- 29: hiru uso doazi karrosa batean,
hetarik erdikua ene bihotzean.

l) **Oreka topikoa:** neskatoa, beraz, tentsio biren arteko erdiko

puntua dugu. Oreka kontzeptua, adibidea irakurriz batera uler dezakegu;

25: ez da tipi, ez handi, bai biren arteko.

Hemen detailea, ez detailatzerakoan sortzen da, sorpresa eta indar ebokatzaila, «bien arteko» hori oreka eta duintasuna da. Paradoxala.

m) **Bat numeralak.** Lirika honetan (izenik aipatzen ez deneko honetan) maitea erdi-zalantzan geratzen da. Ezagun artean eza-guna, deskripzioaren bitartez identifika ezina, klabez aipatua, **bat** numeralak frekuentzia anormala du. Baina honelako expresabi-deak arazo bat planteatzen du estilistikaren aldetik: monotonia. Irtenbide bezala, joskeraren jokia erabili da: posibilitateak bakarrak agortu dira behintzat: a) Joskera «normalak» **bat** hori izen-sintagmaren atzean jartzea eskatuko luke; b) joskera normal horren haustura, numeralak izen-sintagman tartekatuz lortzen da:

21: lili bat xarmanta	b)
23: lili eder bat	a)
37: izar bat ederrik	b)
37: txori eder bat	a)

Olerkiak bokatibo edo elkarrizketaren deigarri bezala erabiltzen dituzenean apelazioak, zuzenean egiten direnean deiok, **bat** numeralaren presentzia guttitu egiten da.

Sinbolismotik aparte, elaborazio literario berezi hori **lirismoaren** indartzean ere badatza. Indartze horretarako elementu literario landu batzuk erabili dira, oihartzun klasiko eta guzti.

Lirismoaren joera honetan, lehen puntua gaiaren aldetiko prezisioa dugu. Pertsonaien sentimenduak ditugu gai, eta horietatik azaltzen dira, beste forma gabe, narrazioa oso mugatua gertatzen delarik.

Baina lehen ikusi dugunez, ez da hau lirismoa indartzeko erabiltzen den expresabide bakarra. XVIII. mendeko lirika honetan dena dago lirikari begira: baliabide berriak erabiltzen dira edo baliabide zaharrak intensifikatzen.

Baliabide berrien artean hauek ditugu:

1) **Heriotzaren topikoa.** Maitasun hau erromantizismoaren kontzeptuan sar dezakegu. Puntu batera heltzean eta maitasunak aurrera egiten ez duenean, maitaleetariko bat heriotzara abiatzen da:

- 22: otoitzen zaitut hemen berian lurrez estal nazazu.
 52: eztuzu profeturik ni hola penaturik
 ez eta plazerik
 ni tumban sarturik

dela maitasunari indar emateko:

- 25: Etzaitut kitaturen tonban sar artio.
 59: ez sekula, tonbaren barruen sartu artino.

dela maitaleaz trufa egiteko:

- 23: etzira hilan hortarik.

Heriotzaren apelazioa nahiko exageratua da. Hala ere, konkretutasunak ematen dio bere indarra. Hitza ez da agertzen, eta elipsia betetzeko berriro jotzen da zehaztasunera. Metonimia-
 ren erabilerak (kasu honetako metonimia, kontzeptu zehatza tonba orokorraren heriotza aldean erabiltzean datza), esaldiaren joera erretorikoa ahultzen du, expresio poetikoaren argitasuna zainduz.

Ez da, ordea, posibilitate bakarra. Beste hau, gure corpus generalaz kanpo dago, baina, kantua nahiko ezaguna denez eta, bestalde, tunba Etxahunek erabili duenez, ez dut transkribatu gabe geratu nahi. Olerkia «Prima eyerra»¹³ dugu, eta expresabidea:

desertüara
 nigarrez hiltzera.

2) **Konparazioak**¹⁴ erabilera berria izango du. Hiru aukeratu ditugu: bik hoera herrikoi nabaria dute; hirugarrenak, berriz, joera oso klasikoa:

- 27: Airean ainhara bezala.
 34: ... zirena deitzen den bat
 hark inganarazten tizu itxasoan gainti joaliak
 hala nula ni maitenak.

Aipamen klasikotik aparte, nahiko arraroa egiten den tonu klasikoa ere aipagarria dugu, guzti hau konparazioa hiru-lau bertotan luzatzen delarik, alegoria txiki bat osatu arte.

3) Lekuonak¹⁵ esaten duenez, poemotan (salbuespenak salbuespen, cfr. 70. zb.) ez dago espazio-denboren aipamenik, dena orokortasun batean mugitzen da. Horrela dugu, egia. Baina ez da ahaztu behar beste matizazio hau: espazioa eta denbora elementuak balio expresiboz erabiltzen dira, denborarenak oposizio expresibo bat osatzen duelarik. Oposizioa ximplea dugu, baina nahiko adierazgarria, sinbolo bezala funtzionatzen bait du.

Hainbat poematan aipatua, **gau/egunen oposizioa** dugu. Gaua aukerako denbora da neskatxari bixita egitera joateko, eta eguna maitearen ezaguera egiteko.

Maila sinbolikoan oposaketa berezia egiten da, maitalearen barne-egoeraren eta kanpoko iluntasunaren artean:

26: Gabaz ilhun euria denian
 bai eta ilhun euria denian
 ilhun izanagatik euria denian
 gogua alegera dut zureganat jitian.

Leihoa, bestalde, oso **espazio** aipatua da, gaiak eskatua izanik.

26: Oherat ez ba zira joan, so egizu leihora.

4) Baina orokortasunetik irteteko, badugu beste baliapide bat: **izadiaren aipamenak**. Ia irudi poetiko hutsak ditugu, kopia zaharren teknikarekin zerikusirik dutenak.

21: Neguaren ondolik jiten duzu uda.
 31: Urxo xuri pollit bat, gabaz dabilana.
 40: Landan eder iratze
 behi ederrak aretxe.
 40: Bortu goretan lanhape
 hur bazterretan ahate.
 41: Borturik gorenetan erorten elurra.
 41: Lumarik ederrena pabuak buztanin.
 44: Lilitan ederrena elorri zuria.
 45: Baratzian eyer da jirofleia loratu
 54: Mendingo zoin den eder eper zango gorri.
 59: Kailla kontuz ogi petik uztaril agorrilletan.
 59: Kukuiak umeak xillo ttipian haritz gainean.
 59: Primaderan zoinen eder
 brioletaren loria.
 62: Mendiak bete belarrez.
 62: Mendingo eder arbola luze lerdena.

Irudiok irudi guztien bertuteak dituzte: sentsorialak dira, ikusi, entzun eta usaintzekoak. Bestalde, ponderatiboak ere badaude: esandakoaren balioak aipatuz, «eyer, eder» izenlagunak azpimarratu egiten ditu baliook; eta, bukatzeko, irudiok erdi-sinbolo bihurtzen dira, beren objektibotasunean, konnotazio-bide bait dira. Esaldiak baieztapen borobilak dira: ez zaio irakurleari ukatzerik uzten. Baina beren fintasunean, karga poetiko ikaragarria dute. Zehatzak izanik, irudimenezko mundu oso baterako ate dira.

Hemen agertzen diren elementuek (abere eta lili) sinbologia

berezia osatzen dutenez, interesgarria izango litzateke sistema honen azterketa pausatua, lan orokor batean ezin egin duguna¹⁶.

Baliapide honekin jarraituz, badago bariantetxo bat. Kasu honetan deskripzio estuak ditugu, baina izadikoak izan beharrean, gizonaren eskutik irten diren elementuak dira.

- 19: Etxeak eder du, bai, saihetsean labe
 29: Komentuko paretak, oi, paretak finak,
 ofiziale onek dirade eginak
 doblezka ba dituzte leihoetan burdinak.

3. HALA ETA GUZTIZ ERE, LIRIKA HERRIKOIA

Hala era guztiz ere, ez, baizik guztiaren gainera lirika herrikoia. Hauxe du eta bere azken sena. Puntu honetan batera datoz erromantzeak, XVIII. mendeko lirikak eta beste lirika batzuk. Orain aztertuko ditugun baliapideak Espainiako erromantzeetan ere agertzen zaizkigu¹⁷.

1) **Puntuak** ez du poesia honetan garrantzi haundirik izaten. Ximplea izan ohi da; askotan pobrea, atzizki bati lotua. Baina puntuan baliorik ez badago, aliterazioak¹⁸ (konpentsazio bezala edo) ikaragarri nagusituko dira. Aliterazioa expresabide klabea dugu, poemaren musikalitatea indartzen bait du. Musikalitateak badu zerikusirik poema oroimenean gordetzeko erraztasunarekin, baina, hemen expresabide estilistiko bezala interesatzen zaigu: hain zuzen, poemaren balio artistikoa indartzen duen neurrian. Adibideak ugariak diren arren bat aipatuko dugu:

- 54: Mendian zoin den eder eper zango gorri

Bertso honetan hiru edo lau aliterazio behintzat baditugu: horzkariek egiten dutena: den — eder; leherkariena: zango gorri; sudurkariena: Mendian zoin den; urkariena: eder eper; eta, azkenik, garrantzitsuen, bokalikoa, e-ren erreplikapenez lortua: den eder eper. Hainbat errekurtsorekin bertsoak irakurtzearen sentibiltatearen ondoraino heldu behar!

2) Nahiko orokorra den bigarren topiko bat ere aipatzekoa dugu: **zenbaki topikoa**. Lirika herrikoia honetan, zenbakiok ditugu: hiru, zazpi eta zortzi.

- 29: hiru uso doazi karrosa batean

Zazpi zenbaki mitikoa gehiagotan aipatzen zaigu (24. eta 33. poemak), baina guk zortzi zenbakiarekin batera agertzen den adibidea aukeratu dugu:

29: Zazpi eihera ba-ditut erreka batean,
zortzigarrena aldiz etxe saihetsean.

Zortzi zenbakiak, hor, erromantzeetan bezalatsu, balio indar-
zailea du.

3) **Paralelismoak** ere aipagarriak dira honelako joera bere-
zian:

18: munduan den ederrena zelian ekia
lurreko anderetan oi, ene maitea.

18: begia duzu nabarra / xuri gorri larria.

Terminoak balio expresiboz aldatu egin dira: «nabarra» bi-
garren aldean, «xuri gorri» lehenengoan.

29: Zazpi eihera ba-ditut erreka batean
zortzigarrena aldiz etxe saihetsean

40: Apezak dira Españian
bereterrak Erruman.

40: Aita dizut hil berri
amak eztizu urt'erdia

52: Bortiak xuri dira elur direnien
sasiak ere ilun osto dienenian.

62: Mendiak bete belarrez, begitartiak nigarrez

Ezin uka genezake paralelismoen joera ezaguna izan dela
erromantzeetan. Lirika honetan, ordea, indartu eta ugaritu egin
da expresabide honen erabilera. Indartu, kontrajarren sintakti-
koarekin nahastu bait da paralelismoa.

4) **Errepikapena**, paralelismoarekin oso loturik dagoen bes-
te expresabide bat dugu. Orokorki, bertso-erdia errepikatzen da,
ez osoa¹⁹, bigarren honek problemak bait dakartza errimaren al-
detik, potoa izango litzateke eta, errimak, esan dugunez, ga-
rrantzi haundirik izan ez arren²⁰. Dena dela, badira errepikapenak
estrofa desberdin biren artean: ikus 20. poema.

Errepikapenok era desberdinetakoak dira:

a) Joskerazkoa: esaldi osoa berresanaz:

19: argi egidazu (I, IV. bertsoetan)

20: Katalunan ehun mando bere zilar kargeki

60: Libertatia zoin eder den

b) Semantikoa: hitza (nahiz izen-sintagma) errepikatuz:

33: otoi, otoi

57: urxo xuria, urxo zuria

60: zeren? zeren?

64: Ez, ez, ez

c) Errepikapenok, aldakuntza txikiren batekin ere agertzen dira. Normalean, pertsona gramatikalaren aldaketan datza:

20: Nik ba ditut milla ardi...

Ba duzia milla ardi

33: Urh'ereztun bat ba dut nik

Urh'ereztuna ba duzu

d) Beste kasu batean aldakuntza txikia **eta** juntagailuaren presentzia dugu:

21: entzunik ba duzula lili bat xarmanta

lili bat xarmanta eta bihotz bat net (sic) ona.

Eta juntagailu honen erabilera oso aztertua dago. Baina gogorra dezagun **eta**-k, neurrian ez-ezik, erritmoan ere zerikusi handia duela: Semantikazko errepikapena apurto eta zerbait berri datorrenaren berriemaile dugu, batzutan intentsifikatzaile bezala ere erabilia:

23: Ez ahal nuzu dukia

ez eta Aitor'en semia!

5) **Kontrajarpenak** ere garrantzi handia dute estetika herrikoi batean. Era desberdinetan aurkitu ditzakegu.

Badira oposizio hutsak: argiena, egoera tenporalaren eta barne-egoeraren arteko kontrajarpena dugu.

26: Ilhun izanagatik euria denian

gogua alegera dut zureganat jitian.

Badira besteren batzuk, argi eta garbi antonimiaren bitartez osatzen direnak:

27: gauak pasatzen ditut ardura

egunak ba lire bezala.

28: Zuk egin afrontua...

Nik orai penak.

37: Ene gazte lagunak libertitzen plazan

eta ni, malerusa, tristerik kanberan.

38: Bihotzez eri nuzu, kanpoz alegera

41: Batak dizu txapela, bestiak boneta.

44: Maiz eraiten dautazu zuk maite nauzula

eta jendek erasten bertzerikan dela.

46: udan ez neguan.

54: airea zahar eta kantore berri.

Antonimiatik at, adibideetan badira diferentzian oinarritutako kontrajarpenak (37), distribuzioan oinarritutakoak (41), edo anakrusia osatzen dutenak (44)²¹.

6) Gorago esan dugu, lirika herrikoa dugula hau. Eta horixe adierazten du expresabidearen **era zuzenak**, inguru-minguru gabeak.

Oso normala da bertso bakoitzean aditz bana joatea, lirika ekintzaren bitartez expresatzea:

70: Goazin lagun, goazin biok, goazin Atizanerat
uso xuri bat jalgitzen da Atizaneko plazarat
usoño hura nahi nuke bildu sarietarat.

Adibideak (bertso bakoitzean aditz bana baino gehiago dago) oso argi uzten du beste giltzarri hau: ekintzak eta desioak batera azaltzea:

25: Zuri nuzu hersatzen, arrosa ederra,
pena gaitz honetarik nezazun atera;
baldin badut hortarik hiltzeko malurra
bazindukea bada bihotzean pena?

Aditzok erritmo berezia jartzen dute ahapaldi bakoitzean: ez da bakarrik zangalatrau falta, ahapaldi barneko egituraren zerbaitea da.

7) XVIII. mendeko lirikan oso erabiliak dira **itaun erretorikoak**. Ez dakit izenlaguna ondo jarrita dagoen kasu honetan; erantzuna ez bait da argia, eta, itaunak benetako itaunak izanki, maitaleari eta irakurleari erantzunaren eske geratzen bait zaizkie.

19: Lotara ziradea, lotale polita?
19: zer ala zu ez zuzkate goardirik gabe?
21: Zertarako egiten duzu horrenbeste duda?
Zer uste duzu? ala haizu dela beti
gortiazen egitia prima gaztiari?

Itaun erretorikoak garrantzitsuak dira, bi erantzun posibleren zain geratzen bait gara (ez, noski, kasu guztietan). Eta itauna zabalteko, baldintzazko esaerak ugari agertzen zaizkigu poemetan barna.

Honelako joskerak poetika nahiko silogistikoa (zelan edo halan deitzearren) sortzen du. Esan nahi dut, silogismoaren antzera, planteamendua jarraitzen saiatzen dena; problema logikoa balitz bezala, termino biren artean aukeratzen duena, itaunari baietz nahiz ezetz esaten zaiolarik hurrengo lerroan.

10: Lotara ziradea, lotale polita?
Lotara ez ba zira, so'gin dazu leiora.
22: Horiek hola baldin badira, nor fidaturen zazu?
Kanbiatu behar duzu, ni nahi balin banuzu.

- 25: ... oi bena nolako?
Ez da ttipi, ez handi, bai bien arteko.
26: Izar xarmangarria, oherat joan zireia?
Oherat ez ba'zira joan, so egizu lehiora.
33: Lehen bertzetan ibili eta oraí niri gortia?
Zoazkit begien bixtatik

Bigarren funtzio batetan deigarri hutsa dugu itaun hori:

- 19: nori zer doako?
35: Zer eginen dut nik?
44: zer duzu pentsatzen?

8) Bukatzeko, aipatu beharra dago aditz **etikoaren erabilera**. Erromantzeetan baino urriagoa da, hirugarren pertsonako entzulerik ez dagoenez. Entzulea, maitea, bigarren pertsona dugu («zu»), eta normalagoa da ez agertzea; baina aurki dezakegu noizbehinka.

5. LABURPEN GISA

Heldu gara saiotxo honen amaierara. Hasieran aipatzen nuen arazoa berriro jarri nahi nuke paper gainean. Lan hau **Euskal lirika gortesaua**-ri jarraipen bezala burutu da, XVIII. mendeko Ipar aldeko lirika aztertuz. Erromantzeen eta lirika honen artean ba dira desberdintasun argiak; argiegiak XVIII. mendeko lirika erromantzeen jarraipen edo aro historiko soilak kontsideratzeko.

Agian, ez dugu hau hiztegi-arazo edo sasi-intelektualen arteko debate agorra baino...

Nolanahi ere, lan honetan erromantzeen eta lirika honen arteko desberdintasunok azpimarratzea izan dugu asmotan, eta oso nabariak direla ikusi dugu. Gazteleraz aspaldidanik daukate eginda bereizkuntza. Kronologiari begiratuz, erromantze zaharrak eta berririk bereizten dituzte. Genero literarioari begiratuz, epikatik datozen lan literarioei deritzate erromantze. Lirika herrikoia, azkenik, epika izpirik ez dutenei.

J. M. Lekuonarenganako errespeto eta mirespen osoz, XVIII. mendeko lirikak baldintza biak betetzen dituela ikusten dut nik: beranduagokoa eta lirikoa da. Ez dakit izen berririk merezi duentz. Badakit, ostera, gauza bi direla Erromantzeak eta XVIII. mendeko lirika.

J. K.

1. KORTAZAR, Jon: «Euskal lirika gortesauari buruzko oharrik», in: **Jakin** 16, 1980, 76-90 or.

2. LEKUONA, J. M.: «Euskal erromantzeen atarian», in: **VARII: Euskal**

Linguística eta Literatura: Bide berriak, Deustuko Unibertsitateko Argitarazioak Bilbo, 1981, 293-319 or.

3. *op. cit.* 302-306 or.

4. LAFITTE, P.: «Amodiozko kantuak», in: VARI: **Bilintx. A los 100 años de su nacimiento**, CAM, Donostia.

5. DIAZ ROIG: «Introducción», in: **Romancero viejo**, Cátedra, Madrid, 1980.

6. Salaberrik ere izenen desberdintasuna proposatzen zuen: «romance» deituz XVIII. mendeko kantuak, eta guk erromantze deitzen dituguentzat «le-gende» hitza erabiliz.

Erromantze izena ere ez dagokie oso ondo gure XV, XVI, XVIII. mendeetako olerkiel. Dakigunez, erromantze hitza gaztelerazkoa dugu, bai etimologiaz, bai kontzeptuz. Kontzeptuak poesien etorrera ere azaltzen du: «Cantar de Gesta» ren atalak ziren hasieran erromantzeak. Gure erromantzeek, epika izan arren, ez dute agian sorrera bera. Nere lagun Jon Juaristiri zor diot bigarren hipotesi hau.

Jonek (olerki zelten ezagutzaile berezia berau) Europa Erdi eta Ipar Aldeko baladekin lotzen ditu, guk presuntziaz «Lirika gortesaua» deitu genituen poemak.

7. ONAINDIA, A: **Milla euskal olerki eder**, Larrea — Amorebieta, 1954, 55-95. orrialdeak erabiliz ditugu. Lanaren mugari lotzeko, poema batzuk ez dira kontutan hartu; zehatzago esan, alde batera utzi ditugu: 39. Izar ederrak; 42. Bortian Ahuzki; 47. Trebola baratzekoan; 48. Jinkoak dizula egun on; 49. Lurraren pean; 50. Amodioa; 53. Ai, neure beltzarana; 56. Salbatore gora da; 65. Alarguntza; 67. Zazpi - zortzi.

8. HARITSCHELHAR, J.: **Le poète Souletin P. T. Etchahun (1786-1862)**. Société des Amis du Musée Basque, 1969, 281-291 or.

9. HARITSCHELHAR, J.: «Simbólica amatoria: Los nombres de la mujer amada en la canción popular vasca» in, **Estudios de Deusto**, 1972, 9-27 or.

10. PARIS REVIEW: **Conversaciones con los escritores**, Kairós, Barcelona 1980, 90 eta 97 or.

11. Aipatu beharrezkoak dira beste expresabide bereziak esaldiaren baitan: lehen adibidean, barne-errima, amaieraren errepikapena; bigarreanean, «begi» hitzaren metaforizazioa. Agian, adibide biotan aurki genezake lirika honen elaborazio literarioaren prozesua.

12. Ez lutzazearren: 52,62,66,68. poemetan era aurki daitezke adibideak.

13. SALLABERRY: **Uscal Herri maiteari**, Hordago, Donostia, 54-56 or.

14. Pertsonaiak definitzeko expresabide berri bezala aipatu dugu lehenago.

15. LEKUONA, J. M.: *op. cit.*

16. Honelako expresabideok badute ponderazioarekin zerikusirik.

17. Gure lan hau aurrera eramateko, DIAZ ROIG: «Introducción», in: **El romancero viejo**, Cátedra, Madrid, 1980, 13-37 or. ikerketaz baliatu izan gara. Begira batez ere estiloari buruzko oharrak.

18. Jakina denez, soinu bat errepikatuz sortzen den expresabideari deritza aliterazio.

19. Bada kasuren bat. Ik. poema:

entzunik ba duzula lili bat xarmanta
entzunik ba duzula lili bat xarmanta
lili bat xarmanta eta ...

20. Badira salbuespenak: begira 64. poemaren 2. estrofa. Potoan jausi gabe, hurbil dabilazan **bainiz, ainiz, bainintz, banintz**.

21. Anakrusia expresabide berezi bat dugu: kontrajarren bi ditugu, bakoitza esaldiaren alde banatan, gurutze bat eginik (adibidean, eraiten/erasten, zuk/jendek):

Maiz eraiten dautazu zuk maite nauzula
eta jendek erasten bertzerikan dela.

Lankide Aurrezkiaren
"El desempleo en el País Vasco"
liburuari buruz

Iñigo Garaialde

Iragan Apirilean aurkeztu zuen Lankide Aurrezkiak Euskal Herriko (LKA eta EH aurrerantzean) langabezia burutu duen azterketa¹. Azken lan honekin, aspaldidanik jarraitzen duen euskal ekonomiaren ikerketa bidean pauso berri bat eman du LKAko Estudio Taldeak. Euskal ekonomiaz arduratzen direnen artean arras ezagunak dira talde honen emaitzak. Alde batetik, 1976tik aurrera urtero argitaratzen duten informea eta, bestetik, zenbait gai garrantzitsuz noizbehinka agertzen dituzten azterketak izan dira fruiturik nabarmenenak. Azken hauen artean, EHko industri egituraz (1976), pagamendu balantzaz (1978) eta EEEen sartzeak sor litzakeen ondorioez (1980) egingdako lanak dira ezagunenak. Aurten, langabezia argitaratutako liburuak zerrenda hau luzatzen du.

Azken lan honen helburua argi dago. Liburuaren azpitu-luak dioenez, langabeziari soluzioak aurkitu nahian abiatu dira egileak azterketa honetan zehar. Hitzaurrean esaten denez, lan honen arduradunei, langabeziaren egoera eta iragana aztertzeak baino gehiago, problemari eman behar zaizkion erantzunak bilatzeak eragin die. Lana hiru zati nagusitan banatua agertzen da. Lehenik, EHko langabeziaren egoera adierazten da laburki, krisialdiaren eragina aztertuz. Hurrena, zenbait helburu lortzeko beharrezkoak liratekeen hazkunde- eta inbertsio-tasak adierazten dira. Azkenik, nazioarteko lan-zatiketaren aldakuntzak aztertzen

dira produktuaren zikloaren teoriaren bidez. Analisi honen birtartez EHren esportazioen egoera eta perspektibak baloratzen dira, eta industri espezializazioari buruzko zenbait gomendiorekin amaitzen da lana.

Hiru zati hauen arteko loturak argi ikus daitezke. Egoeraren deskribapena eta Europarekiko konparazioak enplegu-politikaren helburuak argitzeko erabiltzen dira. Helburu horiek erabakiz gero, beharrezko diren inbertsio- eta hazkunde-tasak kalkulatu eta, bide horretatik, politika ekonomikoaren neurriak taxutzeko esparrua muga daiteke. Hala ere, inbertsio hau zein sektore eta produktutara zuzentzea komeni den erabaki beharrea aurkitzen dira politika ekonomikoaren arduradunak. LKAK produktuaren zikloari buruz egindako azterketak lagundu ahal ditu galdera honen erantzuna bilatzerakoan.

AZTERKETAREN LABURPENA

1. Langabeziaren gaurregungo egoera

EHko desenpleguaren problemaren larritasuna bere testuinguruan ezartzeko, krisialdiak lanindar-eskaintzan eta enpleguaren eboluzioan izan duen eragina aztertzen da lehen atal honetan. 1975. urterarte Hego EHko populazioak gorakada nabarmena izan zuen, berezko hazkundera etorkinen efektu positiboa gaineratuz. Krisialdia hasi zenetik, populazioaren hazkunde-tasek behera jo dute, bai jaiotze-tasak erori direlako, bai migrazio-saldoek alderantziz jokatzen dutelako azken urte hauetan.

Populazioaren hazkunde-tasen murrizteak baino garrantzi handiagoa du, ordea, aktibitate-tasen beherakadak. Hego EHn, Espainian bezalatsu, krisialdiak jende asko bota du lan-merkatu deprimitu batetik at. Egoera normalean bere lanindarra eskaintzeko prest egongo liratekeen jende hauek egungo geldialdian ez dira lan-merkatuan sartzen, aktibo etsi bihurtuz. Fenomeno honek garrantzi handia du EHn. LKAREN kalkuluen arauera 93000 pertsona aurkitzen ziren kasu honetan 1980. urtean, hots, populazio aktiboaren % 9,4.

Hurrena, enpleguaren eboluzioa eta egitura aztertzen dira. Honetan ere, krisialdiaren eragina nabaria da. 1975etik 1980ra 119000 lanpostu galdu ziren Hego EHn, hauetatik 78000 industriari eta eraikuntzan. Enpleguaren uzkurdura honen ondorioa langabezi-tasen gorakada izan da. Gorakada hau, nahiz eta

orokorra izan, industri eta eraikuntz sektoreetan, alde batetik, eta emakume eta gazteen artean, bestetik, nabarmendu da batez ere. Adibidez, euskal emakumeen langabezi tasa gizonezkoena baino % 50 altuagoa da. Gazteenak, berriz, tasa orokorra aise bikoizten du.

Egoera larri hau bere neurrian baloratzeko, langabetuen heuren batek bakarrik jasotzen duela desenplegu-asegurua kontutan hartu beharra dago. Asegurua jasotzen dutenen proportzioa eroriz joan da azken urte hauetan, bai langabezia luzatzeko joeraren eraginez, bai eta Enpleguaren Oinarrizko Legearen aplikazioaren ondorioz.

EHko egoera hobeto juzkatzeko, LKAk Europako nazioekiko konparazioak agertzen ditu. Bertan jasotzen diren zifren arauera argi ikus daiteke EHko egoeraren larritasun berezia, aktibitate-tasen aldetik, enpleguaren uzkurdua eta langabeziaren gorakada aldetik, edota enplegu eta Barne Produktu Gordinaren (BPG) egitura aldetik. Europako nazioekin ezezik, Europako eskualde atzeratuenekin (Campania edo Calabriarekin, adibidez) konparatuz ere EHko egoerak lazkeria berezia erakusten du.

2. Egoera hau gainditzeko beharrezkoa den ahalegina

Bigarren zati honetan enplegua sortertzeko beharrezko liratekeen hazkunde- eta inbertsio-zifrak aztertzen dira. EHko 1990. urteko populazioa Bilboko Merkatal Ganbarak egindako estimazioetatik hartzen da. 1975-90 eperako migrazio-saldoak zero balioa hartuz gero Hego EHko populazioa hiru milioi pertsonatik gora izango litzateke azken urte horretan².

Aktibitate-tasaren eboluzioa aurririkustea ez da zeregin erraza. Horregatik, zenbait hipotesi ezberdin erabiltzen da enplegu politikaren helburu posibleak taxutzeko. Hala ere, aztertutako kasu guztietan beharrezkoa litzatekeen enplegua sortzeak ahalegin handi bat eskatzen duela argi ikusten da. Hamarkada honetarako 155000tik 207000ra lanpostu berri sortu behar dira 1980. urteko aktibitate-tasa mantendu eta % 5-14eko langabezi tasa atxekitzeko.

Beste ikuspuntu batetik, EHko egoera Europako aktibitate-tasa eta enplegu-egiturekin konparatuz nolako diferentziak nabari diren aztertzen da. Kasu hauetan ahalegina askoz ere handia

goa litzateke, 300-400 mila lanpostu faltako bait lirateke 1990ean EH eta Europako nazioen enplegu mailen artean.

Maila honetako enplegu-sorketa ezin espero daiteke gurregun ditugun ekonomiaren hazkunde-tasen bidez. Ez eta ere Kooperazio eta Garapen Ekonomikorako Erakundeak (OCDE) datozen urteetarako espero dituen % 1,5-2 tasekin. 1980. urteko enplegua mantentzeko soilik, EHk % 3,5 hazkunde-tasak eskatzen ditu. LKAREN azterketak argitzen duen bezala, urtean % 5-6ko hazkunde-tasak beharko genituzke 1990ean egungo lanbezi tasak mantendu ahal izateko. Argi dago tasa hauek ez direla berez sortuko.

Lana arlo interesgarri batean sartzen da ekonomiaren garapenaren eta inbertsioaren arteko erlazioak aztertzen direnean. Alde batetik, bi aldagai hauen arteko erlazioa nabarmenki aldatu da krisialdi aurretik gaurko egoerara. Horren arrazoi nagusia inbertsioaren helburu ezberdinetan datza. Azken urteotan, inbertsioa ez da produkzio-ahalmena goratzeko asmotan egiten, produkzioaren konkurritasuna hobetzeko asmoarekin baizik. Enpleguaren ikusgunezik, aldakuntza honen ondorioak oso latzak dira. Gaurko egoeran inbertsioak, enpleguak sortu beharrean, desagertarazi egiten ditu maiz.

Zenbait estimazioen bitartez, EHn enplegu berri bat sortzeko beharrezkoa den batezbesteko inbertsioa estimatzen du hurrena LKAK. Inbertsio-zifrek fidagarritasun urria dutenez hiru zifra ezberdin jasotzen dira, beren artean diferentzia zabalak aurkezten dituzkenak (3,8tik 7,1 milioi pezetara lanpostu berri bat sortzeko). Zifra hauek ekonomiaren sektore bakoitzean balio ezberdinak hartzen dituztelako, eredu baten bitartez inbertsio-zifra orokorra sektorekatu egin da. 1982-90 eperako 3,9 bilioi pezeta (1980. urteko pezetak, hain zuzen) beharko lirateke % 5,5eko hazkunde-tasa lortzeko eta, bide horretatik, langabezi tasa % 10eraino jaitserazteko.

Inbertsio-zifra hauek lortzeko ahalegin handi bat beharko litzateke gaurko egoera kontutan hartuz bereziki. 1982. urterako bakarrik, 347 mila milioiko inbertsioa beharko litzateke, krisialdian sartu aurreko urteetako inbertsioa baino heren bat garaiagoa. Alde honetatik ere, ekonomiaren berezko mekanismoek ez dute posibilitate handirik helburuak betetzeko behar den inbertsioa sortertzeko.

Ondoren, EHk inbertsio horren finantzapenerako behar den aurrezki ahalmena daukan ala ez aztertzen du LKAK. Puntu ho-

netan ere, konklusioa ez da baikorregia. Hala ere, finantzapen defizita beste faktore batzuk eragindako fenomeno bat da, hazkundearen eta irabazien geldialdiak hain zuzen. Alde horretatik, finantzapenaren urritasuna ez da inbertsio murriztaren iturburua, ezaguna bait da dagoen aurrezkoa bera ere ez dela guztiz inbertitzen.

Azkenik, inbertsioari begira eraikuntzak duen garrantzia aztertzen zaigu. Ekonomiari eragiteko sektore honek duen ahalmena ezaguna da eta beste zenbait ikusguneetatik ondorio misedegarriak ditu. Adibidez, enplegua sortzeko eta beste sektoreei eragiteko ahalmen handia du eraikuntzak. Bestalde, kanpo-merkataritzan sartzen ez diren produktuak produzitzen dituelarik, eraikuntzak ez du konkurrigarritasun problema larririk aurkitzen, industriaren produktu gehienek duten moduan.

3. Industri dinamika

Azken zati hau da, agian, lanaren alderdirik interesgarriena. Kanpo-sektorearen kemenak ekonomiaren berreragiterako duen garrantzia dugu azterketa honen oinarria. Esportazioen bizkortasuna hazkundearen faktore nahitaezkozat hartzen da. Hortaz, EHren industri espezializazioa baloratzeko, nazioarteko merkaturan produktu bakoitzak dituen berezitasunak eta perspektibak aztertu beharrean gaude. LKak produktuaren zikloaren teoria darabil azterketa hori burutzeko.

Produktuek bizi-ziklo bat dutela dio teoria honek. Hasieran produktu jaioberriak teknologi edukin handia izan ohi du eta bere kostu garaiaztatik kontsumidore aberatsen merkatura zuzentzen da. Produksioa normaltzen eta merkaturazabaltzen den erara, elkarlehiaketa handiagotuz joaten da eta, horrekin batera, prezioak erortzen benetako dermiontan behinik behin. Bigarren aldi honen berezitasunak hazkunde-tasa oso garaiak eta industrialpen zabala dira. Azkenik, berritze-prozesua mantsotuz doalarik, heldutasun fasean sartzen gara. Aldi honetan, produkzio serie luzeak ezartzen dira kostuak beheratzeko eginahaletan eta enpresa multzoa gutxitzen da. Lanindarraren koalifikapena jaitziz doa eta kapital intentsitatea haziz, faseak gainditzen diren neurrian.

Produktuaren ziklo hau nazioarteko merkatal harremanetan ere agertzen da. Nazio aurreratuek sortzen dituzte produktu berriak eta hazkunde-fasean beraiek dira hornitzaile nagusiak.

Produktuak heldutasun fasera iristen direnean, kanpo-merkataritzaren fluxuak zentzuz alderantzten dira eta nazio aurreratuek inportazioetara jotzen dute produktu hauen beharra asetzeko.

Produktu bakoitza gaurregun zein fasetan dagoen jakiteko, LKAK nazioarteko kanpo-merkataritza aztertzen du. Análisi horretarako munduko zenbait nazio hartzen dira, hiru mailatan taldekaturik: nazio aurreratuak, tarteko mailakoak, eta industrializazio bidetan aurkitzen direnak. Talde bakoitzarentzat hiru indize aztertzen dira: espezializazio-maila, hazkunde-tasa, eta merkatal fluxuen norabidea. Hiru erizpide hauek aplikatuz produktu bakoitzaren bizi-lerro fasea argiratu daiteke. Análisi honetarako Kanpo-Merkataritzaren Nazioarteko Sailkapen Uniformea (ISIT) erabili da eta emaitzak hiru digitu maila arte zehazten dira. Guztira 136 produktu-sail azertu dira indize hauen bitartez.

Hiru motatako produktuak bereizten dira (dinamikoak, geldikorrak eta atzerakorrak) nazio aurreratuetan dituzten jokabideen arauera. Azken bi taldeetan aurkitzen diren produktuak heldutasun fasean daudela esan daiteke. Nazioarteko lan-zatike-taren aldakuntza azkarra delako, produktu heldu horien kanpo merkatal fluxuak ez dira beti modu berean aldatzen. Kasu batzutan, hornitzaile berriak erdi-mailako garapeneko nazioak dira; beste batzutan, aldiz, industrializazio bidetan daudenak; eta zenbait kasutan, bi taldeak aldi berean.

Espero zitekeen bezala, EHko esportazioei begiraturaz, zirkloaren erdiko fasean dauden produktuak agertzen dira nagusi. Hortaz, nazio aurreratu eta erdi-mailakoetara zuzentzen da euskal esportazioen gehiengo (hiru laurden, gutxi gora-behera).

Bigarren erizpide bezala, produktu bakoitzaren teknologia zailtasuna dugu. Produktu sailketa EEEK egindako estudio batetik hartzen da. Guztira 226 produktu eta zortzi zailtasun-maila definitzen dira, lehenengo mailan produktu aurreratuak jasoz (zenbait produktu kimiko eta sendagarriak, adibidez) eta zortzigarrenean teknologia errazenekoak (larru-produktu eta altzariak, adibidez). Berriro ere, EHko esportazioak erdiko mailetan kontzentratzen dira (% 9 bi maila gorenetan eta % 7 azken bi mailetan gelditurik).

Maila arriskutsuenak 5etik 8rainokoak izanik (hauetan nabarmenduko bait da industrializatzen ari diren herrien konkurrentzia), EHko espezializazioa arrisku-maila handi samarrean aurkitzen da. Azken lau sailetan sartzen diren produktuak euskal

esportazioen % 48 dira. Beste % 37 arrisku txikia duten produktuetan dago (falta den % 15a ez da aztertzen).

Industri dinamikaren analisiaren konklusio gisa EHrentzat perspektiba hobek dituzten produktuak hautatzen saiatzen da LKAren ikerketa hau. Horretarako, produktuen bizi-lerro fasea eta teknologit zailtasuna hartzen dira produktu tipoei mugatzeko. Produktu onuragarrienen artean, EHK esportatzen edo Espainiak inportatzen dituenak lirateke hautapen jatorrenak. Lehen kasuan kanpo-merkatu bat irekia dagoelako eta indartzea errazagoa litzatekeelako; bigarrenetan, Espainiako merkatuari so inportazioen ordezkapena lor daitekeelako.

Erizpide guzti hauek erabiliz, heldutasun fasean aurkitzen diren 89 produktu-sail aukeratu dira. Horietatik 22 kasutan teknologit zailtasunaren maila oso apala da (azken bi mailak). Beste 13 kasutan garapen bidetango herrialdetara zuzentzen ari dira kanpo merkataritzako harremanak. Gelditzen diren 54 produktu-sailak dira, LKAren eritzian, EHren espezializazioarako probetxugarriak. Hauetatik, 13 kasutan esportazio-politika sustatu beharko litzateke; beste 31 kasuetan Espainiako eskea ase gabe aurkitzen denez gero, barne-merkatu hori izan daiteke euskal produkzioaren lehen bezeroa.

Azterketa, bi eraskinek osatzen dute. Lehenengoa, OCDEren partaide diren herrialdeetan enplegu-politika mailan aplikatutako zenbait neurri deskribatzen dira laburki. Bigarrenetan, EHko zerbitzu-sektoreak duen defizita eta enplegua sortzeko abagadunek aztertzen dira.

IKERKETAREN BALORAPEN BAT

Aztertu den gaiaren gaurkotasuna eta garrantzia ukaezinak dira. Langabezia eta enplegu-sorketa dira, ziur aski, gaurko euskal ekonomiaren arazorik larrienetakoak. Egunero sakontzen ari diren gizarte-kontrazioak leher egitera iristea nahi ez bada, problema hauei erantzun bat eman beharko zaie. LKAren lanak bide horretan zenbait pauso ematen ditu eta horregatik bakarrik ongiatorria zor zaio.

Horretaz gainera, euskal ekonomiaren alor hau urriki landua aurkitzen da, besteak ere gehiegi daudenik esan gabe. Lan hau da, egiazki, EHko langabeziaren soluzioaz aurkezten den lehen

azterketa sakona. Alde honetatik, behintzat, ezin kritika daiteke LKAK aukeratutako ikerketa gaia.

1. Ikerketaren konklusio nagusiak

Azterketa honen lehen konklusioa EHko langabeziaren larritasuna bera da. Alderdi hau lehendik ezaguna bazen ere, ez da sobera behin eta berriro egoera latz hau aurkeztea. EHko egoera oso larria da bai aurreko situazioa gogoratuz, bai eta Espainia eta Europako egoerarekin konparatuz ere.

Gauden ataka honetatik irteteko behar litzatekeen ahaleginaren neurria ere ondo argitzen du azterketa honek. Bai sortu behar diren lanpostuak begiztatuz, bai inbertsio edo finantzapenaren aldetik, ahaleginaren eskala gaurko zifretatik oso urrun aurkitzen da, dudarik gabe. Langabezia soluzio bidetan jartzeko behar liratekeen baliabide hauek berez ez direla sortuko argi ikus daiteke LKAK emandako zifrak aztertuz.

Guzti hori aurrean izanik, kanpo-eskariak sortera dezakeen berreragitea aztertzea jotzen du LKAREN lanak. Esportazioen espezializazio hoberena antzeman nahian produkturen bizi-zikloa aztertu eta bide horretatik zenbait gomendio onuragarri eskaintzen ditu lan honek. Gizarte-zientzia guztietan bezala, gomendio hauek ez dira guztiz zehatzak eta kontuz aztertu behar dira praktikan jarri baino lehen. Hala ere, joera orokor bezala, kontutan hartzekoak dira azterketaren ondorio hauek.

Azkenik, eraikuntzak eta zerbitzuek eskaintzen dituzten zenbait alderdi probetxugarri ere agertzen ditu lan honek: eraikuntzak berreragite-indarra den aldetik, batez ere, eta zerbitzuek enplegu-sortzaile eta EHko zerbitzu-eskaintza kaskarra zuzentzeko bide bezala.

2. Azterketaren zenbait hutsune

LKAREN azterketak bereizgarri bitxi bat du tankera honetako beste zenbait lanekin konparatuz gero. Langabeziaren arazoa konpontzeko bideak bilatu nahi dituen lan batek enplegua sortzeko edo banatzeko neurri zuzenei hain arreta gutxi emateak harritzekoa dirudi. Egiatzki, ez dirudi oso egokia hamar orriko deskribapen labur batez gai hau alde batera uzteak, batez ere gai eztabaidatua bezain gutxi aztertua gertatzen denean.

Milaka milioi pezeta xurgatzen dituzten enplegua sustatzeko neurrien balorapena oso jakingarria litzateke langabezia arduratzen diren guztientzat. Sindikatuek aspalditik eskatzen duten lanaldiaren laburketaren eta gainorduen gutxitzearen ondorioak aztertzeak ere benetan interesgarria dirudi. Berdin esan daiteke lan banaketarako beste neurriez ere: ikasketa luzeagoak, jubilazio aurreratuak, enplegu-arauketak, lanaldi partziala, eta abar. Neurri guzti horien ondorioak zenbatekotu eta berorien kostuak baloratzeak enplegu-politika juzkatzeko bide beharrezkoa dirudi.

Puntu hauetan LKAren lanak ez digu asko laguntzen. Egiazki, ikerketaren ikuspuntua guztiz beste bat da, enplegu-sorketaz zeharki baizik ez bait da mintzatzen. Alde horretatik, industri politika da lan honen mamia eta ez enplegu-politika. Perspektiba onak dituzten produktuetan espezializatzeko hazkunde-tasak igo erazi ditzake, baina enplegua sortzeko biderik aproposena ez izatea ere gerta daiteke. Ez dezagun ahaz hazkunde-tasa garaiek, nahiz eta normalki enplegua sortzeko kondizio hobeak eskaini, ez dutela beti langabeziaren arazoa konpontzen. Espainia edo Italiako «mirari ekonomikoa» gogora ekartzea besterik ez daukagu, hazkunde-tasa garaienetakoak emigrazio bortxatuarekin batera zihozela jakiteko.

Bestalde, esportazioen suspertzeak garrantzi handia du hazkunde ekonomikoa lortzeko (EH bezalako herri txiki eta ireki batean, batez ere), baina hazkunde-faktore bakarra edo garrantzitsuena bezala ikustea oso bestelako gauza bat da. Alde honetatik ere, azterketak soslai nabaria agertzen du, lanpostuak sortzea hazkundeari lotu ostean, hazkunde kanpo-merkataritzan finkatzen duenean. Arrazoiak du LKAk faktore honen garrantzia azpimarratzean, baina azterketa horretara bakarrik mugatzen duenean lana gutxiagotuta aurkitzen da.

Beste ikuspuntu batetik, EHko langabeziaren aurka efizientziaz jokatu ahal izateko fenomenoaren azterketa sakondu beharrean gaude oraindik. Ezin gara Ormaetxea jaunarekin ados etorri liburuaren hitzaurrean langabeziaren egoera eta joerak nahikoa aztertu direla dioenean. Zorigaitzez, EHko langabezia oraindik behar bezala aztertu gabe daukagu bai daturik ezaren ondorioz (eskualde edo adin arteko banaketa ezagutzeko, adibidez), bai analisi faltarengatik (aktibitate-tasen joerak ikertu gabe aurkitzen dira, LKAren lanean bertan agertzen den bezala). Arlo hauetan lan asko dago oraindik egiteko eta, zoritxarrez, honetaz arduratu behar liratekeen instituzioak lozorroan daudela

dirudi (INEMen datuen fidagarritasun urria guztiz ezaguna da; nahiz eta Espainiarako zenbait lan interesgarri prestatuak izan, INEren datuek EH mailan argitasun mugatua eskaintzen dute; Eusko Jaurlaritzaren Enplegu Zuzendaritzak ere ez du problema argitzeko eta ezagutarazteko ahalegin handirik egin).

3. Metodologiaren aldetik zenbait ohar

Lehen aipatu diren hutsune horiek izan arren, LKAren azterketa oso zabala dela aitortu behar dugu. Langabeziaren ebo-luzioa, enplegu-egitura, inbertsioaren eta hazkundearen arteko er-lazioa, beharrezko inbertsio, industri lurra eta finantzapena, erai-kuntzak eta zerbitzuek enplegu-sorketan joka dezaketen partea, produktuaren zikloa eta industri dinamika, eta makina bat puntu gehiago aztertzen ditu lan honek. Ezin esan daiteke azterketa ikusgune hertsi batetik egin denik.

Hala ere, metodologia kasu askotan ez da behar adina argitzen. Esate baterako, enplegu-egituraren aldakuntzak aztertze-ko erabiltzen diren ereduak ez dira inon azaltzen. Era berean, datuen iturburu eta zehaztasunak, doikuntzetan erabilitako uni-tateak, etab., ez dira sarritan argitzen. Zenbait kasutan (aktibi-tateaz eta enpleguaz aritzean, adibidez) erabiltzen diren datuak ez dira guztiz konparagarriak eta ateratzen diren ondorioak, noi-zean behin, okerrak gertatzen dira³.

Akats hauek lanaren baliagarritasuna mugatzen dutela aitortu behar da, zenbait kasutan ezin bait da emaitzen koherentzia jukatu argitasun faltarengatik. Beste batzutan, berriz, ateratzen diren ondorioak ez dira guztiz zehatzak eta irakurlearentzat na-hasgarri gerta daitezke.

Industri dinamikari buruzko atalean erabili den metodologia argiago aurkezten zaigu. Hala ere, bizpahiru lekutan zenbait za-lantza sortzen da produktuak sailkatzean (euskal esportazioak produktu zikloaren arauera sailkatzean, adibidez).

Konklusio gisa, LKAren lana EHko gizarte-problematikaz arduratzen direnentzat, eta ekonomilari eta politikoentzat bere-ziki, irakurri beharrezko liburua dela argi dago. Esan bezala, langabezi-az eta enpleguaz hainbat (ziur aski, gehiago ere bai) arduratzen da lan hau industri dinamikaz. Alde honetatik, behi-

nik behin, industri birmoldaketaz eta hazkunde ekonomikoaz ari direnek zenbait argitasun aurkituko dute obra honetan.

Amaitzeko, kritika bat euskararik ezagatik. Argi dago azterketa osoa euskaraz egiteko zailtasunak handiegia iratekeela, eta ekonomia euskaraz irakurtzeko eskea oso eskasa dela, zorigaitzez. Hala ere, lanaren laburpen bat edota sarrerako konklusioak gaztelaniaz eta euskaraz eskaintzea ez litzateke gaitzegia gertatuko. Batez ere, «Euskadiko Kutxa»k argitaratutako lana dugunean eta beste zenbait arlotan LKA euskal giroa sendotu nahian dabilenean⁴. Gaurko egoeran ekintza testimoniala gerta daiteke, agian, baina gure hizkuntza nazionala ekonomi arloan finkatzen hasteko bide bakarra dugu. Bide hauetatik inoiz abiatzen ez bagara, ez gara inoiz iritsiko.

I. G.

1. Caja Laboral Popular (Dpto. de Estudios), *El desempleo en el País Vasco. Bases para la formulación de soluciones*, 1982, 311 orr.

2. LKAk 3100000 pertsonako populazioa ematen du 1990. urterako, nahiz Bilboko Merkatal Ganbarak 3008200 pertsonako zifra argitaratzen zuen hipotesi berarekin. Ik. *Dinámica de la población y del empleo en el País Vasco*, Bilbo, 1978, 102. or.

3. Kasu nabarmen batzu 1975-76 eta 1979-80ko aktibitate eta enplegu datuekin gertatzen dira. Berdintsu emakumezkoen euskal eta espainol aktibitate tasak konparatzean.

4. Guztia aitortzeko, Bilbon egindako aurkezpenean lanaren mamia euskaraz ere argitu zitzaigun. Argitalpenean hori bera egitea ez zen ba zailegia gertatuko!

SEIE (Salleko Euskal Idazleen Elkartea)

Martin Lasa

I. SARRERA GISA

1. Lanaren helburua

Euskara Mailaka Metodoa-ren egile bezala ezagutuko dute, SEIE ezagutzen dutenek.

SEIEren aurkezpena baino gehiago, lasalletarrek euskal arazoetan eginikoaren aurkezpen bat egitea nahi luke artikulu honek: SEIE izena jaioberri bat besterik ez bait da eta, egia esateko, laburritz horren pean, *Euskara Mailaka*-tik kanpo ezer gutxi argitaratu bait da¹. Bere sustraiak eta mugak adierazten dituen historia agertzen dut, beraz, hemen.

Honako galdera hauek interes bizia izango lukete: Zer dago elkarte horren atzetik? Noiz eta zertarako jaio da? Gehiago oraindik, nola jokatu dute eta jokatzen ari dira lasalletarrak Euskal Herrian? Saiatu ote dira bertakoak izaten, kanpotik zetozenak bertarakotzen? Ala arrotz bihurtu dira etxean etxekoentzat? Egin dituztenetan, noraino heldu dira...?

Maiz esaten ari da euskal literaturaren eremuan kritika bat egiteko dagoela, kritika-lanen faltan gaudela. Beste horrenbeste esan daiteke hainbat eremutan². Adibidez, nola jokatu dute eliz erakundeek eta erlijioso-erakundeek Euskal Herrian? Nola jokatu dute alderdi politikoek euskal kulturari? Nola irakaskuntz erakundeek (estatu-eskolak, halako eta bestelako erakunde pribatuek) euskararen eta euskal kulturaren arazoetan?

Iritziak eta balorapenak sarri entzun ohi dira: asko-gutxi,

ondo-gaizki, oker-zuzen... Nahiz txaloak jo edo salaketa egin, zertan oinarrituz egiten ote den galdegingo nuke. Ezin ukatu askotxo erabiltzen direla bihozkadak eta klixeak, ez beti argituak eta zuzenak. Erakundeen euskal emaitza aurkeztu eta aztertuko duten zehazketa serioak guztiz beharrezkoak ditugulakoan nago.

Erakunde bakoitza saiatuko balitz eskuartean dituen datuak aurkezten! Monografiak, apalenak izanik ere, idatziz jartzen! Azterketa partzialak idazten! Material interesgarriak ondo zaintzen eta gordetzen! ³.

Ezin nik orain, nahiko nukeen arabera eta irakurle argiari zor litzaiokeen neurrian, erantzun borobilik eman goiko galderei. Datu pila falta zaizkit behar bezalako azterketa sakon bat egiteko ⁴. Datuak, inguruko giro orokorrago baten ikuspegitik parekatu eta konfrontatu beharko lirateke, iritzi kritiko sendo bat eman nahi izanez gero ⁵.

Beraz, dudana emango diot irakurleari: lortu ahal izan ditudan barne-datuak, lasalletarren arteko euskal kontzientziaren prozesu historikoaren une garrantzitsuenak, han-hemenka balorapen laburren bat ⁶.

2. Lasalletarren historia apur bat

Lasalletar erakundea 1680an eraikia izan zen, La Salleko Joan Bautistaren eskutik. Ehun eta berrogei urte luze igaro ziren Ipar Euskal Herriko ikastetxe batetara etorri arte, Baionara, hain zuzen ere 1820an. Pixkanaka, eskakizunen arabera eta eliz eta herri-agintarien laguntzari zor, hemeretzigarren mendean zehar Baionan, Hazparnen, Uztaritzen, Kanbon (Lapurdin); Maulen, Atharratzen (Zuberoan); Donapaleun (Nafarroa Beherean) badira lasalletarrak.

Hemeretzigarren mendeko azken hogeitamar urteetan, Frantziako ideien eta jokabideen giroa ez zitzaien erakunde erlijiosoei erosoena bihurtu, are gutxiago irakaskuntzan zihardutenei. Emile Combes-ek Gobernu-zuzendaritza zuen garaian, 1904eko uztailaren 7ko lege berri batek Kongregazio guztiei irakaskuntza debekatu zien ⁷.

Lege horren ondorio gisa etorri zitzaigun —Ipar Euskal Herrikoek erbesteratzeko erabakia hartu ondoren— Hego Euskal Herriko ikastetxe-ugaltze azkar bat.

Joan den mendeko azken urte haietanxe, 1878an, Kongregazioak Madrilen ireki zuen penintsulako lehen ikastetxea, «Asilo

del Sdo. Corazón» izenekoa. 1887an, Gabriel de Ibarak deiturik, Deustun hasi ziren eskola ematen. Hau izan da Euskal Herrian Kongregazioak jarri duen lehena. Bi korronte, beraz, honantz zetozen; bata, Madriletik, bestea Ipar Euskal Herriatik eta Bordeletik⁸.

Zenbait puntutatik begiraturik, ezin aipatu gabe utzi nolako zatiketa administratibopean egon diren gure ikastetxeak Kongregazio barruan. (Kontutan har, eragin handia dutela egitura horiek bokazioen jatorri-lekurako, frailegaien hezkuntzarako, lanaren geografi hedadurarako). 1887tik 1923ra gure zenbait ikastetxe Madrileko Probintziaren zati bat ziren: Madrilen zegoen Probintziala eta aginte-zentrua; beste zenbaitek 1904/1907tik aurrera Baionakoaren nahiz Bordelekoaren zati ziren; 1923an, Valladolideko Probintzia berriaren pean jarri zituzten ikastetxe guztiak, horrela 1940ra arte iraun dutelarik. Urte horretan, «Bilboko Probintzia» eraiki zuten⁹.

Lasalletarrok Euskal Herrira etorri baino lehen, zenbait euskaldun Kongregazioan sartuak ziren¹⁰.

II. JOAN DEN MENDEKO HASTAPEN URRUNAK

Oraingo SEIEk joan den mendean aurkitzen ditu bere erroak. Oso gutxi dakigu (gazteenok, bederen) Ipar Euskal Herriko lagunei buruz, are gutxiago euskal arazoetan egin zutenaz edo ez zutenaz. Gure liburutegi hornituenetan erabilgarri duguna guztiz «frantsesa» da horrelako «zertzeladak» argitzeko. Euskaldunik bazezola, bai; hainbeste esatera heltzen dira. Hortik aurrera, ezer gutxi: ez asko edo gutxi zirenik, etab., etab.¹¹.

Guztion artean ezagunenak bi hauek ditugu: MIXEL ELIZANBURU (Frère Innocentius), Joan Bautista olerkari famatuaren lehengusu propioa, eta ARNAUD AGIRRE IRIBARNEGARAY (Frère Juvéna-Martyr). Biak heletarrak ditugu. Biak ere, bata bestearen ondoren, Hazparneko San Jose Ikastetxean irakasle eta zuzendari izan ziren, eta euskal kulturaren alde gartsuki lan egin zuten ikaslego plurilinguistiko (lapurditar, frantses eta espainiar) bat biltzen zuen ikastetxe hartan. Mixel izan zuten irakasleztat Jean Hiriart-Urruty idazle bikainak, Lapitz-ek, Barbier-ek, Landerretzek, St. Pierre monsignoreak...¹² eta Elizanburu hark lagun min izan zituen Arbelbide misionesta, Broussain medikua, Zalduy-Adema olerkaria.

Ziur-ziur, irakaskuntza soilera mugatu izan balute beren lana,

ezezagunak izango litzaizkiguke gaurregun. Baina, zorionez, lan idatzia egitera ere heldu ziren¹³.

Elizanburuk, Baionako Lasserre baitan inprimarazi zituen: *Lebenagoko eskualdunak zer ziren* (1889. Euskal ohiturak. Moralista kutsuko pasarteak baditu)¹⁴. Erljioaren eta politikaren arteko auzia ikuspegi «txuri» monarkizale porrokatu batetik tratatzen duten lau liburuska: *Framazonak* (1890), *Frantziako hirur errepubliken ichtoria laburzki* (1890), *Zer izan diren eta zer diren oraino Framazonak munduan* (1890), *Frantziako bigarren eta irugarren errepublikaren ichtoria bitchia* (1891)¹⁵. Azkenik, kongregazioaren fundatzailearen biografia, *Joannes Batista Dohatsuaren bizia* (1891), eta otoitz-liburu bat, *Sakelako liburuchka edo girstino gutzientzat on den esku liburu ttipia* (1892).

Susmoa dut liburuska horiek, azken biak izan ezik, artikulu solte eran *Eskualduna* astekarian agertutakoak direla¹⁶. Arnaud Pochelou-ri esker dakigu, bai Innocentius bai Juvéna! hasiera bateko idazlari izan zirela kazeta horretan, 1886an *Le Réveil Basque* «gorri» eta errepublikazalearen aurka sortu zenetik¹⁷.

Arnaud Agirrerren liburu bat bakarra ezagutzen dugu: *Vocabulaire trilingue Français-Espagnol-Basque*, Baionan Lamaignère-k argitaraua (1899). Dударik gabe, berak prestaturikoa izan behar du *Recueil de Chants Religieux latins, basques, français, espagnols à l'usage des élèves de l'Ecole Chrétienne de Hasparren* lanak. Garbi ikusten da liburu biak Hazparneko ikastetxeko beharrei erantzun bat emateko egin zirela¹⁸.

Ba ote zegoen Baionako probintzia hartan euskal arazoetarako plangintza eta helburu programaturik? Nola jokatzen zen beste anaien ikastetxetan? Galderetan geratu behar, honetaz ezer gutxi bait dakigu.

III. HASTAPEN HURBILAK

1. Bigarren Errepublika garaian¹⁹

Ez dut uste gehiegikeria bat esatea denik, Hego Euskal Herriko lasalletarrok nahikoa berandu arte ez dugula plangintza orokorrik planteatu euskal kultura mailan. Probintzia mailan baino gehiago jokatu da, nire ustez, pertsonen iritziaren eta bultzadaren arabera. Herriagandik hurbil egoten saiatu gara, gure kongregazioaren izpirituari atxekiz. Horri esker, anaiak euskaldunak, bertako eskoletan egon diren neurrian, pertsonalki eta nolabait euskara

erabiltzen saiatu dira: Kristau-Ikasbidea ikasteko eta adierazterakoan, abestiak erakusterakoan, otoitzetan, ikaslearekiko eta gura-soekiko harremanetan...

Indarrak bateratzeko eta elkarlan sendoagoa planteatzeko interes haundiko bi une ikusten ditut gure artean: II. Errepublika, lehenbizi, eta 1960tik honako urteak, gero.

Errepublika bitartean, zenbait euskaldun hemendik kanpo dabiltza, Valladolideko probintziak zituen ikastetxeetan barreiatu-rik (euskaldun zaharrenak, agian, Madrileko probintzian, Andaluzian bat baino gehiago). Bertako gehientsuenak, gazteak oraindik eta ausartak, Zumarragan, Beasainen, Andoainen, Zarautzen, Azkoitian, Irunen, Donostian, Bilbon, Barakaldon, La Arboledan.

Suspertzaile eta aitzindari bezala, J. B. Mintegiaga agertzen da; berak lagundurik (harreman ofizialetan batez ere), J. M. Iziar, M. Oyarzabal, L. M. Zelaia eta Iñaki Olabeaga²⁰.

Lan interesgarri bati —textugintzari— eman zioten hasiera gure artean. «La Instrucción Popular» edo «Bruño» izenpean, Eusko Ikaskuntzaren onespina lortzen saiatuz, *Aurtxoan Kristau Ikastia* (1932), *Zenbakiztia. Lengaien Idaxtia* (1933), *Lege zarra eta lege berria* (1933), «Colección de Cánticos Sagrados»erako euskarazko osagarria (1933). Gerra zibilak atarian utzi zituen: *Gramática Vasca* (M. Oyarzabalena), *Euskal Irakurgaien Antologia* (J. M. Iziar eta I. Olabeagarena)²¹.

Eskoletan egindakoaz gain²², euskarari seriotasun bat eman nahirik, titulapenak lortzeari garrantzia eman zioten. Hala, Beasainen ziharduten bitartean, Bartolo Otaegik, Luis Mari Sarasuak eta I. Olabeagak 1934ean, Eusko Ikaskuntzaren Euskal Irakasle titulua lortzen dute.

Guztiz interesgarria Errepublika garai hori, eta emankorra, gerra zibilak altxaturiko ekaitz-erasoak hainbat pauso eta asmo on suntsitu ez balitu. Aipatutako horietako batzuk, salatuak, pertsegituak, hiltzeko bilatuak, eskapa egin behar izan zuten²³.

2. 1940-1960. urteak

Gerraoste triste lazgarria. Itxaropen-izpi bat askoren barnetik: azkenik, irrikaz desiraturiko —eta hainbat katramilak oztopaturiko «Bilboko Barrutia» onartua eta ofizialdua izan zen²⁴. Baionatarra orduko Nagusi Orokorra, hemengoak asko maite zituen (eta hemengoek maite zutena).

Urte latzak, hala ere, euskal kulturarako. 40-50 hamarkadan

ezer gutxi egin zelakoan nago, giro orokorra hotza zelako, bate-tik; eta, egia esan behar bestetik, euskaldun irakasleek beraiek ere, 1940 aurretik ikasketak Euskal Herritik kanpo eginak zirelako, estatalismoz kutsatutako giroan eta euskara galduta edo erabat galtzeko zorian zuten, alboan kontrakoak izanik ere. Ekintza «sinboliko» bat, «Colección de Motetes» bilduman zenbait euskal kanta sartu ziren gerra biharamunean bertantxe. Une jakinetan (45ean, 48an) zertxobait lagundu zitzaien ikasle euskaldunei euskara gal ez zezaten. Ez zen, ordea, jarraitasunik ikusi, eta zenbat baserri-tar egon ote ziren komentuetan etxeko euskara galtzeko arrisku bizian —eta batzuk galdu ere egin zuten— laguntza faltaz, politika egoki baten faltaz? ²⁵.

Tamalez, pauso juridiko esperantzarri hura, euskararen ar-loan ez zen ia somatu.

50-60. urteetan gauzak pixkaka hobeagotuz joan ziren. Ez nuke esango ekintza «pertsionalak», «sakabanatuak», «leku konkretuekin uztartuak» izatetik pasatzen direla, baina gehituz doaz: eskoletan euskaldunekn jokabide zuzenagoa eramaten da (otoitzak, Kristau-Ikasbidea direla eta); ordukoa da «*Gure Otoitza*» liburuska ²⁶, *Kristau-Ikasbidea*, *Lege zarra eta lege berria*-ren berrargitalpena; Olabeagak, bere zuzendaritza garaian, Zarautzen euskal elkargo bat benetan euskaldun izatera bultzatzen du, eta euskal giro polit bat sartzten du ikastetxean.

Irungo Martindozenean, 50... 53... urteetan ikaslegai euskaldunekin zenbait ekintza bultzatzen dira: euskaraz hitzegitea, aita Zabalaren Gramatika ikastea, Biblia-zatiak buruz ikastea. Ekintza horien atzetik, gure Nikolas Alzolaren esku apala nabari da, bera jarri bait zuten urte haietan ikaslegaien irakasle bezala; ez zen, ordea, beste munduko irakasle horietakoa eta beste leku batetara eraman zuten, formazio-etxekoen kalterako ²⁷. Ez dakit oker nabilen esango dudanarekin, baina uste dut Mikel Lasari berari ere euskal zaletasunean lagundu ziola.

1950etik aurrera indartu ziren euskal kulturarako Irungo San Martzial ikastetxeko aldizkaria (Nikolas Alzolaren eskutik), Bilboko Santiago Apostol-eko *Enlace Colegial* izenekoa (Jokin Otaegiren artikuluei zor), eta batez ere *Nora...?*, osoki euskaraz idatziriko ikastetxearteko aldizkaria ²⁸. Nikolas Alzola, Jokin Otaegi, Joxe Mari Arzallus izan ziren aldizkari honen zuzendariak.

1956tik aurrera hasi ziren Alzolaren urterik oparoenak, BRSBAP eta *El Bidasoa* lekuko, Irungo San Martzialen irakasten zegoen bitartean.

1956tik aurrera ere lasalletar bat agertzen zaigu *JAKIN* aldizkariaren lehen ekinaldian, 2. zenbakitik aurrera hain zuzen: Mikel Lasa, Tejares-Salamancatik; ez hango giroak euskaraz idazteko laguntzen ziolako, bere euskal sen sutsuak agintzen ziolako baizik³⁰.

1958-59 ikasturtean I. Olabeagaren eragina nabaria izan zen La Salle Eneako frailegaien artean, euskarari eta euskal giroari begira.

Jose Pablo Basterretxearen probintzialgo garaian (1953tik aurrera) euskal lanek aurrerakada izan zuten, berak babesturik: eskoletan, idazlanetan, Irungo La Salle Eneako giroan, dantzataldeak sortaraztean. 1960. urtea pasata, karguan bukatu baino lehen, La Salle Enearen 50. urtemuga ospatzeko, *Gure Etxea* poema idatz zion Olabeagari eta lasalletar musikagile bikain agertzen zen Tomas Aragüés gazteari jar erazi zion musika. Irunen eta Bilbon aurkeztu zen poema sinfoniko hori, eta disko bat grabatu eta finantziatu zuen.

IV. GORPUTZ-KONTZIENZIA (1960-1969)

60-69 hamar urteotan, Vatikanoko Batzarrearen orientabideak eta gure Batzarre Nagusiaren ondorioak biziki sentitu ziren Euskal Herriko lasalletarron artean. Belaunaldi gazteengan, batez ere, txinpartaren indarra izan zuten honako ideia hauek: Euskal Herriaren errotu beharra, irakaskuntza herrikoï eta euskaldun baten beharra, erlijioso-bizitza euskaldunago bihurtu beharra. Ez zen hori honen edo haren pentsakizun soila. Mugimendu sendo bat gorputz-haragituz joan zen. Ez zen beldurrik oztopoen aurrean aurpegia ateratzeko...

Zenbait ikastetxe euskara ematen hasi ziren (kasu, Herrerako San Luis Ikastetxea, 1967an); Probintziako aldizkaria³⁰ elebidun bihurtu zen (talde berri baten indarrez, Probintziako Kontseiluak onarturik), inkesta bat zabaldu zitzaïen gurasoei euskarari buruz pentsatzen zutena eskatuz, gero erantzunen arabera ikastetxeak aldatzeko ondorioak aldarrikatuz eta gora eramanez; Euskal Batzorde ez-ofizial bat eratu zen³¹, mentalizatzen, suspertzen, bultzatzen eta salatzen lan franko egin zuena, eta euskarazko materialak idazten ere bai; formazio-etxean lan bikaina egin zen euskal musikaren eta euskararen arloan³², Joxe Erzibengoak batez ere, euskalduntze bidea sendotu zuen aspirantadoan plangintza bat praktikara eramanez³³; Bilboko Santiago Apóstol ikastetxean «iraultza» tinko bat aurrera eraman zen, euskaldun bideetatik sar zedin³⁴.

1968an, garrantzizko gertakizun bat: Probintzia mailako lehenengo Batzarrea egin zen. Garrantzizkoa diot, lehendabizikotz erabaki ofizial batzu hartu bait ziren euskararen arloan: ikastetxeak euskarari atek irekitzearen alde, irakaslegai prozesuan zirenei euskara eta euskal kultura ematearen alde eta, elkargoetan otoitzak euskaraz egitearen alde.

Orain arte, Probintziaren bizitzan zehar, pertsonak izan dute garrantzia euskararen arloan. Hemendik aurrera, aginte-egiturak sartzen dira jokoan.

V. OFIZIALTASUNAREN LORPENA (1969...)

SEIE izena bera urteotakoa da. Aipaturiko mugimenduaren barnetik sortu eta indartu da euskaraz idazteko grina eta zaletasuna. Horra hor bizirik Salleko Euskal Idazleen Elkarteak.

Garrantzi haundikoak 1969-1971. urteak. Bigarren Batzarrea Probintzian. «Euskal Batzordea» ofizialtzen da, Probintzia barneko erakunde bezala, Batzorde-burua izendatzen da (Jose Manuel Agirrezabalaga), aurrekontu bat ezartzen zaio, lan-plangintza bat martxan jartzen da helburu hauek lortu nahirik: irakasleak presatatu, lasalletarrak euskaldundu, euskal publikapenen informazioa zabaldu, textugintza bultzatu, euskal liburutegia sortu, kultura eta irakaskuntzako erakundeekin harremanetan egon, ereduak ikastetxe elebidun bat sortu. Borrokari joera batetik pedagogi alorretara makurtzen da batzordea.

Agirrezabalagaren garaian harturiko abiada oso sendoa izan da, bai ordurako baita gerorako ere. Ikastetxeei laguntzeko, euskararen irakaskuntzarako plangintza bat egin zen maila edo etapa bakoitzerako hainbeste ordu proposatuz, eta zenbait material egin ziren: *Historia de la Literatura Vasca, Euskal Literaturaren Historia* (1971)³⁵, *Apuntes de Historia del Pueblo Vasco* (1971-72), *Euskal Herriko Geografia* (1975), *Euskal Herriaren Historia* (1975), azken hiru hauek pro manuscrito atereaz; irakasleen arteko topaketak ugaldun ziren; Probintzia barneko komunikapen ofizial guztia elebidun bihurtu zen; *Unánimes* gure aldizkariak pedagogia, pastoraltza, literatur gaiak eta elkarte-kronikak euskaraz ematen hasi zen; formazio-etxeko gazteei euskarari eta euskal kulturari buruzko ikastaldi programatuak eman zitzaizkien; 1971tik aurrera urteoro gogojardunak euskaraz egiten hasi ziren, batez beste talde bakoitzean 50-60 lasalletar euskaldun (eta euskaldun berri) bildurik; *Kanta Jaunari* otoitz-abestien bilduma argitaratu

genuen³⁶; elkarteak (komunidadeak) euskaldunago bihurtuz joan dira, han eta hemen guztiz euskaldundu arte; 1971tik hona, udaldian ikastaro intentsiboak eman izan zaizkie ia urteoro irakasleei, euskalduntze-alfabetatze eta D mailakoentzat; *Euskara Mailaka Metodoa* sortu, experimentatu eta zuzendu zen³⁷; Zarauzko ikastetxea elebidun-eredu bezala bultzatu zen; Euskal Liburutegia, kontsulta eta mailegu-zerbitzu bezala, Zarautzen jarri zen³⁸.

Ezin dut ezkutuan utzi esango dudan hau: Probintzia erlijiosoaren funtzionamenduak eragin handia izan du aurrerabide honetan. Aginte-estiloa oso pertsonalista izan da gure erakundean Kontzilia arte (Kontseilu probintziala baldin bazegoen ere). Ordurarte, Probintzialak berak aginte eta eragin handia zuen. Kontzilioak eta kongregazioko Batzarre Nagusiak egoera hori guztiz aldatu zuen, guztion partehartzeari so eginik eta egitura-estiloak aldatuz: adibidez, Probintzi Batzarreak sortaraziz eta ordezkariak hautapen bidez izendatuz. Egia osoa esango baldin badut, erakunde berri horiekin, Probintzialak hurrengo lau urteetan Probintziak eraman behar duen bidea argi eta garbi ikusten du, Batzarrean harturiko erabakiei esker. 1940tik hona, izan ditugun Probintzialak euskaldunak izan dira, eta Basterretxeaz geroztik euskal arazoen gero eta bultzagileagoak. Guztion artean gailen ikusten dugu Alberto Zabala azkoitiarra, euskal arazoetan argiena eta sutuena. Jesus Eguskiza oraingo Probintziala ere erne eta zuzen dabil, pauso bikainak emanez euskararen arazoak bultzatzeko.

VI. GAURKO EGITURA, LAN ETA ASMOAK

Gaur, SEIE lasalletar hezitzaile eta pedagogoen kolektibo bat da. Hezkuntz arloko zenbait sailetan espezializatuta gaudenok osatzen dugu. Gipuzkoan, Araban, Bizkaian eta Nafarroan, hogei bat ikastetxetan dihardugu³⁹.

Lan hauetan gabilta: irakaskuntzan batez ere, textugintzan eta euskara lan-tresna bihurtzen, irakasleago euskalduntzen eta alfabetatzen. Ez gara argitaletxe, irakasle-elkarte baizik.

Elebitasunerako Idazkaritza bat dugu, Probintziako erakunde ofizial bezala: idazkari ia guztiz liberatua du, aurrekontu dexente bat, eta zenbait talde tekniko⁴⁰.

Hona ikasturterako helburuak: ikastetxeak euskalduntzeko eta elebitasuna garatzeko gertu egon (ikastaldiak, bilerak); irakasleen formaziorako ekintzak bultzatu (Heziera-Jardunaldiak, 83ko Uda-ko Ikastaldiak, irakasleen arteko topaketak, elebitasun-topaketak

ra zenbait bidaltzea, erlijioso eta irakasle batzuk euskararako libe-
ratzea —aurten, urte osorako zortzi lasalletar liberatu ditugu);
talde teknikoen lana aurrera eraman; erakundeekin harremanetan
jardun; elkargoei eta ikastetxei informazioak banatu.

Hona hemen aipatu ditudan talde teknikoak:

- *Pentsamendu eta plangintza taldea*: idazkaritzaren hari na-
gusiak eta ekintza zehatzak proposatu eta horiek errealitate bihur-
tzeko aholkuak ematen ditu.

- *Euskara taldea*: *Euskara Mailaka* metodoaren ardura da-
rama (testu-liburuak, kaxeteak, filmak). Irakurgai-liburuskak
argitaratzen hasi da.

- *Entzun-Ikus taldea*: *Euskal Herria* diapositiba-bilduma
Ikastola-Federakuntzaren bitartez argitaratzen dabil, 1.200 diapo-
sitiba, fitxa tekniko bana); lan monografikoak prestatuko ditu;
bideo-talde berri bat lanean jarriko da.

- *Itzulpenetarako taldea*: Probintzia barneko txosten ofizial
guztiak itzultzen ditu. Zenbait liburu itzuli ditu, argitaratzeko
asmoz.

- *Musika taldea*: berria da. Erlijio eta katekesirako, eskola-
rako eta elkarte-topaketetarako abestiak sortzea/biltzea du helbu-
rutzat.

- *Euskal Liburutegia* eta *Liburuen informaziorako taldea*: fi-
txatze-lanetan dabil, fondoak erabiltzeko kriterioak finkatuko ditu,
mailegu-zerbitzu bat ireki nahi du; publikapen berrien informa-
zio pedagogikoko zerbitzu bati hasiera emango dio.

- *Euskal Folklorea taldea*: berria da. Euskal dantzak eta mu-
sikagailuak bultzatu nahi ditu irakaskuntzan.

- *Erljio eta Pastoraltza taldea*: Idazkaritzarekin batera erli-
jio-materialak prestatzen hasi da euskaraz.

Haueaz gain, lasalletar euskaldunen batzarre irekia eta festa
eguna: informazioak zabaltzeko, oharrak eta beharrak jasotzeko,
festa-giroan suspertzeko, gure tituludunak ospatzeko.

1971tik hona material eta ekintza hauek egin dira:

- *Euskara Mailaka* metodoa: bost mailatako testu-liburu,
filmina eta kaxeteak; *Ariketak*, *Mintzabidea*; oraintxe, irakurgai-
liburu saila (dena, Mensajerok argitaratua). Egileak: J. Erziben-
goa, P. Ezkiaga, M. Alkorta, X. Kalbo, P. Alkain, J. Lezamiz,
A. Zenarruzabeitia; hasieran, J. A. Sarriegi.

- *Euskal Literatura*, 4 liburu (Mensajero, Kimu-Saila). J.
Erzibengoa, P. Ezkiaga).

- *Ipuinak 1-2-3, Atalak 2-3* (berdin). (N. Alzola).
- *Alfabetatzen* (Mikel Alkorta-X. Galarraga).
- *Aditza lantzen* (J. B. Bergara).
- *Mintza Praktika Ikastaldia* (J. Erzibengoa, J. Otaegi, J. Lezamiz, A. Zenarruzabeitia, K. Aranberri).
- *Geografia: Giza Geografia. Geografia Ekonomikoa* (J. Iturburu).
- *Euskal Herriaren Historia* (E. Zabaleta).
- *Eguzkitiko energia* (P. Alkain).
- *Konmutazioa. Sistema digitalak* (Mikel Alkorta).
- *Natur Zientziak* (P. Alkain).
- *Euskal Herria. Diapositiba-bilduma* (S. Arzelus, E. Zabaleta, I. Zelaia, J. K. Alonso, J. M. Ortiz de Urbina, M. Larrañaga).
- *Erlijio-testua* (P. Alkain).
- *La Salle gure artean bizirik* (P. Alkain, J. M. Agirrezabalaga).
- *Herria Oibuka* (Talde lana).
- *Kanta Jaunari 1, 2* (M. Lasa, J. M. Agirrezabalaga, M. Goenaga).
- *Aste Santua 1981*.
- *Otoitzak*.
- *Pedagogia gaur* (J. Erzibengoa).
- *Gogoetan, Maite dedana, Biotz-Iturritik* (I. Olabeaga).
- (Elkar-lanean jardunda, J. M. Agirrezabalaga: *Haur-Katekesia*).
- (Elkar-lanean Legazpiko beste zenbaitekin, I. Zelaia, J. Otaegi, J. Lezamiz, J. J. G. Txabarri, F. Presa: *Legazpi*).
- J. M. Arrietak Hezkuntza Saileko Eskolaurreko eta Hasiera-Zikloko Programakuntzak egiterakoan parte hartu du.

Ekintza aipagarrienetako bat, bukatzeko: euskara (maila guztietan) eta metodologi ikastaldiak, erruz eman dira: Donostian, Iruñean, Bilbon, Eskoriatzan, Goierriin, Irunen, Elizondon...

Hara hemen gure lorpen eta hutsegiteak, gure ilunaldi eta argiak. Gaur, lan egiteko gogo bizi bat dugu.

M. L.

2. «Euskal masoneriaren kondaira, egiteko dadukagu oraindik (beste-lako askorena bezelatsu)»: Ik. J. INTXAUSTI: *Iraultzaren bildotik*, Jakin, 1972, 51. or., 36. oh.

3. Joan Mari Torrealdaiak galdetu zidan, orain gutxi dela, non aurki zitzakeen garai batean lasalletarrok irakaskuntzan erabilitako testu-liburuak, testu horien azpi-ideologiari buruz azterketa bat egiteko asmoz. Ez zaigu, tamalez, erraz izango ez jakitea, ez aurkitzea. Eta lepoa baietz erantzun berdin samarra eman behar beste askok.

4. Lasalletarren Euskal Herriko historiak nahikoa aldaketa ezagutu ditu. Muga nadin, adibidez, Probintzi egitura aipatzera. Madrileko Probintziak (probintzia erlijiosoak, esan nahi da) ireki zuen lehenengo ikastetxea Euskal Herrian; gero, Baiona-Donostiakoak zerbait ikastetxe, Bordele-Zaragozakoak beste zerbait gehiago; geroago Valladolid-eko Probintziaren pean jarri zituzten guztiak; eta, azkenik, 1940an, Bilboko Probintzia eraiki zen.

Donostia, Griñón, Valladolid, Talence eta Maule, eta Erromako etxeburuko artxiboetan ondo miatu beharko litzateke, Euskal Herriari buruz gordetzen dituzten datuak ezagutu nahiko balira; baita ikastetxe eta elkarte bakoitzeko artxibo-paperak ere, ikastetxe bakoitzeko historia zehatzaz jabetzeko. Guzti hori, euskal ikuspegi batetik, egiteko dago. Adibidez, nork daki historian zehar Euskal Herrian jardun duten lasalletarren jaioterria, edo berorien formazio-lekua, edo gure Herriak kongregazioari eman dion pertsona-kopurua, edo bertan sorturiko bokazioak non izan diren heziak eta lanean nondik nora ibili diren?

5. Oso interesgarriak dira, Ipar Euskal Herriko giroa ezagutzeko J. INTXAUSTI: *Iraultzaren bildotik*, Jakin, 1972 (historia aldetik); eta J. HIRIART-URRUTYREN bi antologiak: *Mintzaira, aurpegia: Gizon!*, Jakin, 1971; *Zezenak errepublikan*, Jakin, 1972 (historiaren beraren idazle testigu on baten kronika). Irakaskuntzaren ikuspuntutik sakondu nahian, ik. lehen-dabizikoa, 119. orrialdetik aurrera, eta erlijio elkarten ikuspuntutik, ibid., 140. or. eta hurrengoak.

6. Artikulu hau beste lan luzeago baten laburpen egokitu bat besterik ez da.

7. Ik. aipaturiko *Iraultzaren bildotik*, 174-178. orr.

8. Madrilekoek irekitakoak hauek dira: Bilboko Iturrubide (1888), Bilboko Santiago Apóstol (1893), Algorta (1904), Santurtzi (1913). Goitik zetozenek irekiak: Zarautz eta Azkoitia (1904), Elgoibar, Eibar, Donostiako San Bernardo (1905), Irun eta Los Angeles (1906), La Arboleta (1907), Beasain, Martindozenea-Irun, Elgeta, Gallarta (1909), Donostia-Herrez (1913) Zumarraga (1914). Ikus S. GALLEGO: *Sembraron con amor. «La Salle», Centenario en España (1878-1978)*, 1978, 846-852. eta 880-882. orr.

9. «Bilbo» izena daramala eta guzti, une honetantxe Euskal Herriko lau probintziak, Errioxa, Zaragoza eta Hueska sartzen dira. Berez burura datorkio edonori, orain urte batzu Euskal Erlijiosoen eginko proposamendua gero Euskal Herriko Probintziales ere errepikatua (hau da, probintzia erlijiosoak beren hesi-mugak herrien beharrei zuzenago uztartu beharrean direla), edo auzi-mauzi bizian dagoen Eliz Probintziaren arazoa... Gure Probintzian, biziki planteatu izan da arazo hau 1974etik hona. Auziak ia hartan dirau, zerbait puntutan antzinako egitura monolitikoa deseginda eskualdekatu baldin bada ere.

10. Hala, Juan A. Etxeberría (anai Idesbaud), donostiarra; Patxi eta Jokin Etxeberría, iruratarrak; Pedro Goitiandia, nabarniztarra; eta hiru oiar-tzuar: Martin Zalakain, Pedro eta Joan Beldarrain. Guztiak, Bordelen, Parisen edo Toulouse-n sartuak. Ikus S. GALLEGO, ibid., 37. or.

11. Bakarrik, «Notices Nécrologiques» biografiatarra joanik, edo «Fiches des Frères», edo «Personnel» koadernoetara, legoke hori jakiterik.

12. Ikus P. LAFITTE, Hiriart-Urruty-ren bizitzea: *Mintzaira, aurpegia: Gizon!* liburuan, 17. or. Eta L. VILLASANTE, ik. Euskera XXII (1977) 323. or.

13. Beraren biografiak honela dio lan idatzi horri buruz: «...le f. INNOCENTIOUS donnait ses préférences à l'histoire profane. Il avait lu et compulsé la plupart des auteurs les plus estimés. Avec notre autorisation, il publia, en langue basque, une histoire très appréciée des révolutions de la France depuis 1789, et quelques autres brochures, parmi lesquelles une biographie de notre Bienheureux Fondateur» (historia gaia begiko zuela; nagusien baimenarekin euskaraz liburuxka batzu argitaratu zituela...): *Notices Nécrologiques trimestrielles*, 467. zb. (1895), Paris, 9. or.

14. Liburu honen eskuizkribua Baionan dago: «Euskararen Lekukotarako prestatzen zabizen lana publikatu baino lehen, Haritschelharrek, Baionako Euskal Museoan dago manuskrito...» (J. L. LIZUNDIAK Nikolas Alzolari, 1982-Martxo-5eko gutun batetan).

15. L. VILLASANTEk honela dio: «Monarkiari zion amodio gartsu eta itsua, Errepublikari zion herra, masoienganako gorrotoa, baita egilearen anima-bakuntasuna ere» Iñaki Olabeagari 1958-II-5eko gutun batean).

16. Honela dio Elizanburuk berak *Lehenagoko...*-ari dagokionez: «Bertze norbaitek daut erranen zer chedetara egin dudán liburu hau edo ager arazi demboran huntako kapituluak (Gehienak agertu dire Eskualduna ize-na duen berrikarian)» (Ikus VI. or.).

17. Ik. «*Mintzaira...*», 23-42. orr.

18. Mixeli buruzko bibliografia osotu bat: M. LASA: «Salleko Joan Bautistari goratzerreak euskaraz (II)» in *Unánimes*, 1979 (abendua), 117-118. orr.

Mixel Elizanbururi buruzko gure Erromako artxibo paperen dokumentu batzu ditut nik fotokopiatuak (Hazparneko ikastetxeari dagozkionak; Mixelen beraren zenbait gutun, etab.).

19. Tamalez, ez dut inongo argibiderik 1904etik errepublikara bitarteko urteei buruz iritzi zuzen bat emateko. Ezta lehenagotik Bilboko ikastetxeetan egin zen eta egin ez zenari buruz iritzi bat emateko ere. Zertzelada soil batzu besterik ez: Zarautzen abesten zen partituraren bat (ik. M. LASA: «Salleko Joan Bautistari goratzerreak euskaraz (IV)», in *Unánimes*, 1981 (urtarrila) 102-112. or.

Zarauzko eta Irungo Nobiziaduan sartu ziren euskaldunen izen-abizenak, Irunen zerbait euskaraz abesten zutela... Eta kito.

20. Mintegiaga, Joan Bautista, nafarra zen, pedagogo bikain eta aitzindari ausarta, Euskal Gobernuarekin eta Eusko Ikaskuntzarekin harremanetan egon zen; Iziar, Jose Mari («Lizier»), azkoitiarra, diseinulari trebea; Oyarzabal, Manuel («aita Manuel», «anaixa»), azpeitiarra, musikagilea, gramatikalaria; Zelaia, Ludobiko Mari, zarauztarra, Eusko Argitaldariaoen senitartekoa; Olabeaga, Iñaki, gazte bat orduan, irakasle trebe eta euskaldun gartsua.

21. La Salle Eneako Euskal Liburutegian gordetzen dira bi eskuizkribuok.

22. Neurri desberdinetan, noski; alde handia zegoen Gipuzkoaren eta Bizkaiairen artean. Hala ere, Bilboko Santiago Apóstol-en, Inazio Oliden eta Santi Elosegi euskara sartzen eta lantzen saiatu ziren, nahikoa tirabira izanarren.

23. Zelaia, Ameriketara; Oyarzabal, Belgikara; Olabeaga, Frantziara; Mintegiaga, Mallorkara.

24. Ikus dokumentazio guztiz interesgarri bat gure aldizkarian idatzi nuen artikulua batetan: M. LASA: «Nace el Distrito de Bilbao. Documentos (I)», in *Unánimes*, 1980 (ekaina), 5-22. orr.

25. Ik. J. OTAEGI: «Distritoak 40 urte», in *Unánimes*, 1981 (urtarrila) 22-26. orr.

26. Zarautzen birritan argitaratua, gero beste ikastetxeetara hedatua; Zumarragan horrelako zerbait ere bazegoen argitaraturik. Gero, J. P. Basterretxea probintzialak Irungo La Salle Enean sartuko du, biztanle guztientzat.

27. N. Alzolak beti izan du estilo leun eta sarkor bat; batere indar txarrik gabeko hitzok, ordea, bazekiten eraginkor bihurtzen. Apalkiro, ideiak sujeritzen zituen, bideak proposatzen zituen, halako edo bestelako ekin-tzak begi aurrean jartzen zizkizun.

28. Ikus M.-B. ALTZOLAKOAK: «Euskal Bibliographia oharrak. Salletarren 'Destellos Lasalianos' aldizkariaren euskarazko gehigarria (1952-1954)», in *BRSBAP* (1977) 579. or.

M.-B. ALTZOLAKOAK: «Euskal bibliographiarako oharrak: «NORA...?» hileroko bokazio-orria (Lehenbiziko garaia: 1955-1958), ibid., 584. or.

29. Ikus JAKIN 21, 78. or. eta urte haietako aldizkarian, Salamancatik bidaliriko artikulua. San Pio X-eko liburutegiak (orain, Madrilen dago garai batean «Estudios Lasalianos» haietako liburutegia) Mikelek erabili eta utzitako Itxaropenak argitaraturiko hiztegiak gordetzen ditu.

30. *Unánimes* izenekoa.

31. Jose Ramon Zamalloa aitzindariak, langile eta borrokalaria izanik eta euskaltzale argi eta sutua, bere inguruan elkartzen zituelarik.

32. *Cantoral Vasco* eta *Eguberri abestiak* argitaratu ziren 1966an: Martin Lasak, Felix Ezamak, Joxe Erzibengoak.

33. Textu-liburu bat argitaratu zuen horretarako, polikopiaz.

34. José R. Zamalloa, Pedro Arranbide, I. Olabeaga, Patxi Ezkiaga... han zirelarik: *Enlace Colegial* euskaraz bideetan sarreazi zuten eta irakas-kuntzarako *Jo. Euskera nola ikasi* idatzi zuten (P. Arranbidek, Arruza jau-nak eta L. Akesolok orrazturik).

35. Erdaraz, J. R. Zamalloak egina; euskaraz, J. M. Agirrezabalagak.

36. Koadernotxo batzu prestatu zituen J. M. Agirrezabalagak (Aingeru Castañosen laguntza zuelarik) Salamancan, M. Lasak musika-lana prestatzen zuen Donostian, eta elkarteetara bidaltzen ziren noizbehinka. Gero liburu osotu eran argitaratu genuen 1971n.

37. Giro plurilinguistiko batean sortua da ikasbide hau; apunte eran erabili zen hiru edo lau urtetan zehar; 1976an, Mensajero argitaletxearen bitartez inprimatu egin genuen.

38. 1979an, Zarautzik Irungo La Salle Eneara ekarri genuen.

39. Jabe desberdinenak dira: *Gipuzkoan*: OHoko 9 (7, Guraso-Elkar-te, Enpresa edo antzekoenak: Legazpi, Zumarraga, Beasain, Andoain, Mendiolabe-Donostia, Eibar, Zarautz; 2, lasalletarrenak: Irun, Donostia); BBB-UBIko 3 (1, Elkartate batena: Eibar; 2, lasalletarrenak: Irun, Donostia); LHko 3 (2, Elkartate eta enpresenak: Andoain, Zumarraga; 1, lasalletarrena: Irun). *Arabian*: LHko 1 (Udaletxearena: Laudion). *Bizkaian*: OHoko 3 (1, Estatuarena, gozamenen utzia: Sestao; 1, lasalletarrena: Deustu; 1, elizarena: Gordoxola); BBB-UBIko 1 (Lasalletarrena: Deustu). *Nafarroan*: LHko 4, Nafarroako Foru Aldundiarenak (Lakuntza, Iruñea, Irunberri, Orreaga).

40. Azken urte hauetan Euskal Batzordearen eta Elebitasunerako Idazkaritzaren ardura Martin Lasak darama.

Torrealdai Joan Mariri. — Donostian

JAKINekin nabil egunotan, eta aldi egokiak ematen ditut irakurri eta gure denbora zaharrak gogoratzen. Lan handia egin duzue, zerbaki mardul hau prestatzen. Ekimen bat egiten hasi da gure arteko bat ere —Martin Lasa— Lasailletarren euskal arloko lanari buruz ikuspen bat eta kritika, eta hori azkeneko JAKIN irakurtzen dabilkelako.

Nere zertxobait ere badagoela, ikusten dut. Aldizkariokoengandik hurbil ez ibiltzeagatik eman zidan beti bildur pixka bat JAKINek. Gai zalak neretzako? Gaur ez dut ikusten horrela, ondo egin duzuen aurkibide zehatza ikusita. Aldizkariak jarraitzeko asmorik baduzue, noizbehinka bidaliko dizuet zertxobait, ontzat hartzen baduzue.

Euskararen batu-mugimenduak asko atzeratu ninduen; nere buruz alfabetatu nintzen, bizkaieraz, eta pixka bat ikasi nuenean... zorabiatu egin nintzen. Hogei urte gazteago izan banintz...!

Pena handia eman zidan zurekin izan nuen ahanzi-nahasteak, Euskal Idazleei buruz egin zenuen inkesta garrantzitsuan. Baina esan nitzun honelako galdualdi-distrazio handiak izaten ditudala, eta orain geroago eta maizago. Urteetako akatsa da, baina ezagutzen nautenek badakite problema hau, eta parkatzen didate. Ondorio zinezkoak ere izan ditut, benetazkoak ere bai.

Durangoko Azokari egin zenizkion oharrak irakurri eta astiro irakurri nituen, zehatz azterturik. Jabetu gaiaz ere bai. Aspaldian neukan kezka eta artegasun bat. Nere gogoko ez da sari-epaietan parte hartzea, kritikoa ez naizelako. Urte asko dira, Jon Bilbao nere maisua eta biok geundela behin Azokan, eta gonbidatuak izan ginen mahaian parte hartzeko (gaztelaniar liburu sailean Jon, eta euskarazkoen sailean ni). Orduan bai, orduan sendo jo nuen kritiko bezala; itzulpen bat agertu ziguten saritarako, eta Leteren olerki liburuaren alde jokatu nuen, Literaturan asmamenezko liburua zelako. Ez zen ezagutua Xabier Lete

orduko urteetan. Urte asko igaro eta gero jakin zuen berak zer gertatu zen.

Gero, sarri harrapatu naute. Liburu-kontseilari bezala, bibliografo moduan esan nahi dut. Ezetza ere eman diet inoiz, baina kolejioko atezainari liburu pilo handi bat utzi, eta...

Zure oharren jabe egiten hasi nintzen, eta Lizundiari esan nion zer-bait egin behar genuela, batzar bat edo horrela, zurekin eta beste batzukin. Erantzun zidan biderik onena izango zela Gerediagako Idazkariarekin hitz egitea lehenengo, bilkura hura antolatzeko. Eskola egunak hasi ziren orduan, eta behin eskola lanetan sartuz gero, gizon galdua izan naiz beste arduretarako. Ikastaroan, eskolatik kanpoko ekintzak ezerezean gelditu dira gehienetan. Hitzaldietara, liburuen aurkezpenetara, museoetara, artelan erakusketetara..., mendira piska bat, horietara bai, asko ibili naiz, buruari atsedena ematearren, osagileak esanda.

Eritasuna ere agertu zen, eta Irunera aldatzea proposatu zidan Probitzialak. Mila gauza gelditu ziren aldean Deustuan. Agur egin diot orain arteko gauza askori, uste dut betirako. Durangoko Azokari, esaterako. Baina telefonoz, ahoz Euskaltzaindian, hona bisitak egitera etorri izan diren gazteok..., azkenean ere lan labur-laburtxo bat egin nuen azkenengo Azokarako: **Bertso paperak Durangoko Inprentaetan**.

Bihotzekoak eman dit azkenean, Eguberrietan. Kontuz ibili beharra dut, baina Euskal Liburutegiaren arduradun nabil, eta lan eramankorra da. Ikerketa lantxoak ere egiten ditut: Izurtza aldeko euskara eta Bidasoakoa salatzen dut, herri-hizkuntza mailan. Folklorea, batez ere. 1936-1939ko gerraren ondoko euskal aldizkarien berri ere ematen dut BAP Aldizkarian, ohar laburtxoetan. Euskal pentsalari, filosofari, teologari, eritilari, idazle eta abarrei galderen bidez beren barruko esanahiak eskatzeko asmoa ere badut, ohar laburren bidez. JAKINerako izan daiteke gai egoki bat hau, noizean behin zertxobait bidaltzeko.

Hainbat aldiz nahi izan dut zurekin hitz egitea: Donostian, Tolosan, Bilbon. Idatziz ere behin baino gehiagotan hasi naiz gutungintzan, baina behin ere ezin izan dut bukatu hasitakoa. Adiezina edo gauzak esateko erraztasunik ez dut aurkitu. Baina denak batera gaur!!!

Nahikoa bereleku egin didate bihotzekoa, bigarrenezko. Bigarren aldizko iztermin zatikaren oinaze gogorrek ere bigundu dira egun batzuek direla, hilabete eta erdiko kalbarioa pasa eta gero. Zuretzat da lehenbiziko eskutitz «laburtxo» hau, batez ere JAKIN irakurtzen nabilako.

Bihotzez agurtu eta besarkatzen zaitut Joan Mari, eta uste dut patxadan hitz egiteko era on bat izango dugula aurtengo urte berri honetan, hor Donostian edo hemen Irunen, arratsalde egoki batetan.

Nikolas Altzola G.
K. I. A.

aurkibidea**Euskararen zapalkuntza**

Zenbaki bonetan 3

 TORREALDAI, J. M.: Euskararen zapalkuntza (1936-1939) 5

Orain eta Hemen
 Charles Darwin-en mendeurrena: 1882-1982. — Don't cry for me,
 Argentina! 77

Gaiak

INTXAUSTI, J.: Leopoldo Etxeberria gogoratzuz 81

URRUTIA, A.: Euskal zuzenbide pribatua: etorkizunik ba ote? 98

 KORTAZAR, J.: XVIII. mendeko lirika herrikoia 106

Liburuak
 GARAIALDE, I.: Lankide Aurrezkiaren «El Desempleo en el País Vasco»
 liburuari buruz 123

Kultur Bideetan
 LASA, M.: SEIE (Salleko Euskal Idazleen Elkarte) 135

Gutunak
 ALTZOLA GEREDIAGA, N.: Torrealdai Joan Mariri 149

© JAKIN

JAKINeko idazlanetaz
inon baliatzerakoan
aipa bedi, mesedez, iturria.

JAKIN

aldizkari irekia da eta
ez dator nahitaez
idazleen eritziekin bat.

Zuzendaritza:

joan mari torrealdei
l. a. bilbao (kazetaria)

Idazkaritza eta administrazioa:

Ategorrieta hiribidea, 23 1. esk.
Donostia - 13. Tel. (943) 27 17 13

1982rako prezioak:

	barruan	kanpoan
ale arrunta	375 pta.	400 pta. (25 FF)
ale bikoitza	600 pta.	700 pta. (40 FF)
ale extra	700 pta.	800 pta. (45 FF)
harpidetza	1.200 pta.	1.300 pta. (80 FF)

YAKI

Ategorrieta hiribidea, 23, 1. esk. - Donostia-13
Tel. (943) 271713

JAKIN

EUSKARAREN ZAPALKUNTZA

Leopoldo Etxeberria
Euskal Zuzenbide pribatua
Langabezia
SEIE

Uztaila
Iraila

24

1982